

T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

ESKİ MISIR UYGARLIĞINDA TIP UYGULAMALARI

HAZIRLAYAN
Osman Olgu DÖNMEZ

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. H. Hande DUYMUŞ FLORIOTI

DENİZLİ- 2019

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı öğrencisi Osman Olgu DÖNMEZ tarafından Doç.Dr.H.Hande DUYMUŞ FLORIOTI yönetiminde hazırlanan “Eski Mısır Uygarlığında Tıp Uygulamaları” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 18.06.2019 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

Dr. Öğr. Üyesi Ali ÖZCAN

Doç.Dr.H.Hande DUYMUŞ FLORIOTI

Jüri Üyesi (Danışman)

Dr.Öğr.Üyesi Murat ORHUN

Jüri Üyesi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 04/09/2019 tarih ve 35/01 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

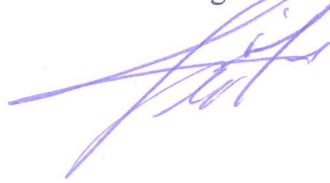

Prof. Dr. Ahmet BARDAKCI

Müdür

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Osman Olgu DÖNMEZ

ÖNSÖZ

Eski Mısır uygarlığı, birçok açıdan gizemini hala koruyan bir özelliğe sahiptir. Gerçekten, bu uygarlık, birçok alanda özgün kalmayı başarabilmiş, üç bin yıla yakın ayakta kalmış ve özellikle de tıp alanında çağdaşlarına nazaran daha gelişmiş bir yol takip etmiştir.

Antik Mısır tıbbı hakkındaki yazılı ve arkeolojik veriler her ne kadar sınırlı olsa da bize tıp alanında çağdaşlarına göre ne kadar gelişmiş olduğunu göstermesi açısından yeterlidir. Bu gelişmişliği ifade eden en önemli kanıt, komşu uygarlıkların Mısır'dan doktor talep etmeleridir. Aynı zamanda Eski Mısır'da uygulanan tedavi yöntemlerinden bazıları günümüzde de hala uygulanmaktadır. Buna rağmen Eski Mısır tıbbının büyü ve sihirle de iç içe geçmiş olduğu görülmektedir.

Tezimizin konusu olan Eski Mısır tıbbıyla ilgili kaynaklara daha önceden yayınlanmış kitap, makale ve tıbbi konularla ilgili dergiler araştırılarak ulaşılmış ve yabancı dilde yazılmış olan bir kısım yayının çevirisi yapılmıştır. Konu ile alakalı Türkçe kaynak ise yok denecek kadar azdır. Çalışma, başlığa sadık kalınarak sadece Eski Mısır tıbbı üzerinde yoğunlaşmış, diğer uygarlıklara olan etkisine ise kısaca değinilmiştir.

Bu çalışma sırasında bana yol gösteren ve bana sabırla her türlü desteği veren annem Saliha DÖNMEZ'e ve tüm samimiyeti ile benim yanımda olan danışman hocam Doç. Dr. H. Hande DUYMUŞ FLORIOTI ile Dr. Öğr. Üyesi Murat ORHUN hocama, Tire Belediyesi Kültür Müdürlüğü Birimine bağlı olarak çalışan ve Tireden Yansımalar Dergisi'nde zaman zaman birlikte çalıştığım tarihçi Ali ÖZÇELİK'e, çevirilerimde bana yardımcı olan Rahime ÖZDEN'e ve Zafer ÖZURGANCI'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Osman Olgı DÖNMEZ

ÖZET

ESKİ MISIR'DA TIP UYGULAMALARI

DÖNMEZ, Osman Olgu

Yüksek Lisans Tezi

Tarih ABD

Eskiçağ Tarihi Programı

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Hanım Hande Duymuş FLORİOTİ

Haziran 2019, VII+98

Eski Mısır Uygarlığı denildiğinde şüphesiz ki aklımıza büyük bir kadim medeniyet gelir. Mısır medeniyeti iki şekilde aklımızdadır hep; birincisi Hollywood sineması ve çeşitli sinema grupları sayesinde aklımızda mumyaları, tanrı ve tanrıçaları, korkunç canavarları ve mitolojik düzendeki gizemli şehirleri; ikincisi ise dünyanın birçok yerindeki üniversitelerde bulunan akademisyenlerin yaptığı araştırmalar sayesinde ikinci elden kaynaklar ve süreli yayınlar vasıtasıyla karşımıza çıkan Eski Mısır.

Bugüne kadar yapılmış olan çalışmalar sayesinde öğrendiğimiz Eski Mısır hakkında aklımızda anıtsal mimari, astroloji, mitoloji, kültür yapısı, günlük yaşamı, gizemli firavunları ve mumyaları kalmıştır. Bu nedenle çalışmamızdaki amaç bunlardan farklı olarak Eski Mısır dünyasının önemli bir yönü olan ve çağdaşlarına göre bu konuda hep önde olmuş ve çağdaşlarına ilham vermiş Eski Mısır tıbbını ele almaktır. Bu amaçla çeşitli kitap, dergi, makale ve görseller ile Eski Mısır tıbbı anlatılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmamızda Antik Mısır'ın siyasi tarihinden başlayarak sırasıyla günlük yaşam, tıbbın doğuşu, tıp uygulamaları ve cerrahi, doktorluk ve tıp eğitimi, hastalıklar, yaralanmalar, ilaçlar ve son olarak Eski Mısır tıbbında din-sağlık ilişkisi, sağlık tanrı ve tanrıçaları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Mısır, Tıp, Sağlık, Hastalık, Siyasi Tarih, Sağlık Tanrı ve Tanrıçaları.

ABSTRACT

APPLICATIONS OF MEDICINE IN ANCIENT EGYPT

DÖNMEZ Osman Olgu

Master Thesis

History Department

Ancient History Programme

Adviser of Thesis: Associate Prof. Hanım Hande Duymuş FLORİOTİ

June 2019, VII+98

When we hear the term “Ancient Egypt Civilization” we think of an old and incredible civilization without a doubt. We remind the Egyptian civilization in two ways; the first “Ancient Egypt” is from the Hollywood films and various film groups regarding the mummies, gods, goddesses, scary monsters and mysterious cities within the mytologic order. The latter “Ancient Egypt” is derived from the academic studies made by various academicians around the world as second hand resources and periodical publications.

By the studies made until today we have learned and kept in mind regarding the monumental architecture, astrology, mytology, the cultural structure, daily life, mystical pharaohs and their mummies in the Ancient Egypt. Thus the reason of the study differs from those; focusing on the leading and inspiring applications of medicine in Ancient Egypt. So by various books, magazines, articles and pictures the Ancient Egyptian medicine is to be told. In this study; starting from the Egyptian political history, respectively the daily life, the birth of medicine, the applications of medicine, surgery, physic and the study of medicine, the diseases, injuries, medicines and finally the relations of religion with health and the gods and goddesses of health are addressed.

Keywords: Ancient Egypt, Medicine, Health, Diseases, Political History, The Gods and Goddesses of Health.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR DİZİNİ	vii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
ESKİ MİSİR UYGARLIĞINA GENEL BAKIŞ	3
1.1. Eski Mısır Uygarlığının Siyasi Tarihi	3
1.1.1. Paleolitik Devir (M.Ö 8000-7500).....	4
1.1.2. Neolitik Devir (M.Ö 5000-3500).....	4
1.1.3. Sülaleler Öncesi Dönem	6
1.1.4. İlk Sülaleler ve Siyasal Birlik Sorunu.....	6
1.1.5. Tarih Dönemin Başlangıcı: This Sülaleleri	7
1.1.6. Orta İmparatorluk Dönemi.....	7
1.1.7. Hiksoslar ve Mısır.....	7
1.1.8. Yeni İmparatorluk Dönemi	8
1.1.9. İmparatorluk Döneminde Mısır: Yeni Krallık	8
1.1.10. Son Devir	8
1.1.11. Eski Mısır'ın Diğer Uygarlıklara Etkisi.....	9
1.2. Eski Mısır'da Devlet Yönetimi	9
1.3. Eski Mısır'da Ekonomi	10
1.4. Eski Mısır'da Toplum	10
1.4.1 Eski Mısır'da Günlük Yaşam	11
1.4.2. Kadın.....	12
1.4.3. Erkek	13
1.4.4. Evlilik.....	13
1.4.5. Evler.....	14
1.4.6. Eğitim.....	15
1.4.7. Giyim ve Moda	15
1.4.8. Eski Mısır'da Müzik	16
1.4.9. Eğlence.....	18

İKİNCİ BÖLÜM.....	19
ESKİ MİSİR'DA TIP ve TIP EĞİTİMİ	19
2.1. Eski Mısır'da Tıbbın Doğuşu ve Tıbbi Yaşamın Bilgi Kaynakları.....	19
2.1.1. Ramasseum Papirüsleri.....	20
2.1.2. Kahun Papirüsü.....	21
2.1.3. Cerrahi Papirüs	21
2.1.4. Ebers Medikal Papirüsü	22
2.1.5. Hearst Medikal Papirüsü.....	23
2.1.6. Berlin Medikal Papirüsü	23
2.1.7. Londra Medikal Papirüsü.....	24
2.1.8. Chester Beatty Koleksiyonları	24
2.1.9. Rölyefler, Taş Kabartmalar.....	24
2.2. Eski Mısır'da Tıp Eğitimi ve Sağlık Kurumları	24
2.3. Eski Mısır'da Doktorlar.....	26
2.3.1. İşyeri Hekimleri	29
2.3.2. İnşaat Alanı ve Kraliyet Nekropol Doktorları	30
2.3.4. Ebeler	30
2.3.5. Diş Hekimleri.....	30
2.3.6. Eski Mısır'da Doktorluk Unvanları	30
2.3.7. Eski Mısır'da Adını Bildiğimiz Doktorlar.....	33
2.4. Eski Mısır'da Hastalıklar.....	35
2.4.1. Parazitik ve Bulaşıcı Hastalıklar	36
2.4.2. İç ve Yapısal Bozukluklar.....	38
2.4.3. Zihinsel Hastalıklar.....	38
2.5. Hastalıktan Korunma Yöntemleri	40
2.6. Eski Mısır'da Tedavi Yöntem ve Araçları	40
2.6.1. Cerrahi Tedavi	43
2.6.2. Doğum	45
2.6.3. Diş Tedavisi	47
2.7.3. Tedavi Yöntem ve Araçlarında İlaç Türleri.....	47
2.8. Eski Mısır Tıbbının Sonraki Medeniyetlere Etkisi.....	53
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	54
ESKİ MİSİR'DA TIP UYGULAMALARININ DİNE YANSIMASI	54

3.1. Eski Mısır'da Din-Sağlık İlişkisi.....	54
3.2. Doğa Üstü Güçlerin Hastalığa Etkileri Konusundaki İnançlar	59
3.3. Tanrısal Bir Hekim: İmhotep.....	60
3.4. Eski Mısır'da Sağlık Tanrı(ça)ları.....	61
3.5. Sihirle Tedavi	64
3.6. Mumyalar	68
SONUÇ	69
KAYNAKLAR	72
EKLER.....	76
Ek-1.Görseller	76
Ek-2. Tedavide Kullanılan İlaçlar	95
ÖZGEÇMİŞ	98

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.t.	Adı Geçen Tez
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev..	Çeviren
Edt.	Editör
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
No.	Numara
S.	Sayı
s.	Sayfa numarası

GİRİŞ

Eskiçağ uygarlıkları içinde Mısır, bağlı olduğu kıtadan apayrı bir gelişim göstererek eski doğu toplumlarının yarattığı büyük uygarlıklardan birisi olmuştur. Bu köklü uygarlık, tarihi devirlerden bizlere miras kalan, uzun asırlar boyunca varlığını sürdüren ve bu süreçte neredeyse otuzdan fazla hanedanlığa sahip olan kendi zamanının ilerisinde bir medeniyete sahiptir. Bu medeniyetin yaratılmasında en büyük etkenlerden birisi Nil Nehridir ve bu nehir Mısırlıların yaşamında belirleyici bir roledir. Herodotos'un dediği gibi, “*Mısır Nil'in bir armağanıdır*” .Bütün Mısır, Delta ve Nil vadisinden ibarettir. Bu dar ve uzun arazinin doğusunda Arabistan, batısında Libya, güneyinde Nubya çölleri uzanmaktadır. Kuzeyde Akdeniz ve doğuda Kızıldeniz ile çevrilmiştir.¹

Nil Nehri sayesinde Mısır², dünyanın en verimli memleketlerinden biri haline gelmiştir. Nil kıyılarında birçok su bitkisi yetişmekteydi ve bunlardan en meşhuru lotus ve papirüstü. Mısırlılar papirüs liflerinden bir çeşit kağıt yaparlardı. Yazı yazmak için kullandıkları papirüsler sayesinde Mısırlılar, kültür ve uygarlık yaşamında büyük bir gelişme göstermişlerdir. Günümüzde çeşitli müze ve arşivlerde birçok papirüs bulunmaktadır. Bunlar papirüslerin ne kadar dayanıklı ve kullanışlı olduğunu göstermektedir. Bu papirüslerde çoğunluğu dinî olmak üzere mektuplar, çeşitli hesaplar, adli işlemler, hekim dosyaları, coğrafyaya ait yazılar ve özellikler edebiyatla ilgili bölümler bulunmaktadır. Bu tarihi belgeler Eski Mısır hakkında bilgi edinmemiz için oldukça önemli kaynaklardır.³

Tıp bilimininde gelişen geliştiği Eski Mısır'da tıpla ilgili bilgileri bu papirüsler sayesinde öğrenmekteyiz. Bu bilgiler çoğunlukla Ebers, Kahun, Berlin ve Smith papirüslerine dayandırılmaktadır ve çoğunda tıp ve sihir iç içe geçmiştir. Kaynaklarda aynı zamanda rahip olarak da geçen doktorlar ve mumyacılar arasında bir ilişki olduğu görülmektedir. Hem hastalıkların tedavisi, hem de ölenlerin bedenlerinin korunması için benzer yöntemler uygulandığı anlaşılmaktadır. Mumyalama geleneği oldukça yaygındır ve dolayısıyla Eski Mısır'daki doktorlar cerrahi ve otopsinin yanında, mumyalamadan

¹ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Bursa 2008, s. 70

²Bkz. Görsel 1

³ E. Memiş, *a.g.e.*, s. 74

sihirle tedaviye kadar çeşitli alanlarda da faaliyet gösteriyorlardı. Tıp bilimi daha çok rahiplerin elinde gelişti, Sais ve Heliopolis’de tıp okulları açıldı. Göz, diş ve baş hastalıkları üzerinde uzmanlar yetiştirildi ve tabipler insan vücudunu incelediler. Tıp biliminin gelişmesiyle sağlığa ayrı önem vererek, çeşitli bitkilerden ilaç yaptılar, şehirlerde kanalizasyonlar kurdular ve de sık sık yıkandılar. Hastalıklardan korunma yöntemi olarak vücut temizliğine büyük önem verdiler.⁴

Mısır medeniyetinde eğitim ve yazıya da oldukça önem verilmiştir. Eğitime verdikleri öneme binaen Thot adını verdikleri tanrıları bulunmaktaydı. Mısır’da birçok çeşit yazı türü bulunmaktaydı. Bu yazı türlerinden bir olan hiyeroglif temelde resim biçimindedir. Yazıcının ifade etmek istediği nesnenin resmedilmesi biçiminde oluşmuştur. Hiyeroglif yazı özellikle kutsal metinlerin taşa kazınmasında kullanılan resmi bir yazıydı. Mısır yazılı belgelerinin büyük bir kısmını oluşturan yönetim ve hukuk metinlerinin yazımında en yaygın hiyeroglif işaretleri kısaltılarak kullanılmıştır. Zamanla bu kısaltmalar çoğalınca hiyerogliften tümüyle farklı bir yazı olan Hiyeratik yazı ortaya çıkmıştır. Bu yazı Hiyeroglif yazıya göre çok daha kısa sürede yazılabilmekteydi. Günümüze kadar gelen inanç ve kültür tarihinin en önemli halkalarından biri olan Eski Mısır kendine özgü medeniyetiyle birçok kültürü ve geleneği derinden etkilemiştir.⁵

Çalışmamızda önce Mısır uygarlığının siyasi yapısı incelenecek, sonra da tıp ile ilgili her türlü bilgi detaylandırılmaya çalışılacaktır.

---

⁴ Ekrem Memiş, *a.g.e.*, s. 100.

⁵ E. Memiş, *a.g.e.*, s. 98-99.

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİ MISIR UYGARLIĞINA GENEL BAKIŞ

1.1. Eski Mısır Uygarlığının Siyasi Tarihi

XIX. yüzyıl Mısır bilimcileri, çalışma alanlarını netleştirmek ve yönetmek için ülke tarihini dönemlere ayırmışlardır. Güçlü bir merkezi hükümetin olduğu dönemlere 'krallıklar', ayrıklığın olduğu veya merkezi bir hükümetin olmadığı dönemlere “ara dönemler” denmiştir. Bu bağlamda; Eski Mısır’ın Tarih Öncesi, Firavunlar ve Yunan-Latin Dönemi olmak üzere üç büyük tarihsel dönemi vardır. Mısır Uygarlığı üç büyük imparatorlukla birlikte de büyük bir gelişme dönemi yaşamıştır. Bunlar Eski İmparatorluk, Orta İmparatorluk ve Yeni İmparatorluk dönemleridir.⁶ Bir imparatorluğun sonuna denk gelen her dönem karışıklıklar dönemine açılmıştır ki bunlara da “ara dönemler” denmiştir. Bu ara dönemlerin belirgin özellikleri kraliyet otoritesinin zayıflamasından sonra Mısır’ın siyasal ve yerel birliğinin parçalanmasıdır. Yaklaşık M.Ö. 3000’den M.Ö. 332’ye kadar Mısır uygarlığı otuz hanedanla gelişmiş ve dünyaya damgasını vurmuştur.⁷

Mısır tarihini ana hatlarıyla gruplandırarak olursak, karşımıza şöyle bir liste çıkmaktadır:

- M.Ö. 3000’e kadar: Tarihöncesi Devir.
- M.Ö. 2900-2620: Erken Devir (1. ve 2. Sülaleler).
- M.Ö. 2620-2100: Eski Devlet(3. ve 8. Sülaleler).
- M.Ö. 2100-2040: 1. Ara Devir (9. ve 10. Sülaleler).
- M.Ö. 2040-1650: Orta Devlet (11. ve 14. Sülaleler).
- M.Ö. 1650-1551: 2. Ara Devir (15. ve 17. Sülaleler).
- M.Ö. 1551-1070: Yeni Devlet (18. ve 20. Sülaleler).
- M.Ö. 1070-711: 3. Ara Devir (21. ve 24. Sülaleler).

⁶ Sophie Desplancques, *Antik Mısır*, Ankara 2006, s. 8.

⁷ S. Desplancques, *a.g.e.*, s. 9.

- M.Ö. 711-332: Geç Devir (25. ve 31. Sülaleler).
- M.Ö. 332-323: Büyük İskender Dönemi.
- M.Ö. 323-30: Hellenistik Ptolemaios'lar Devleti.
- M.Ö. 30-M.S. 641: Roma ve Doğu Roma (M.S. 395'ten itibaren) Devri.
- M.S. 641'den itibaren: Arap Hâkimiyeti.

Mısır Tarihi'nin temel çizgileri, büyük ölçüde coğrafya konumu ve bölgenin dış dünyadan soyutlanmış olması ile ilgilidir. Mısır tarihinde öncelikle ülkenin siyasal anlamda birleştirilmesi önemli bir problem olmuş ve bunun her seferinde gerçekleştirilmesi, önemli politik güç gerektirmiştir. "İki Ülkenin (Yukarı ve Aşağı Mısır) birleştirilmesi", azalan merkezi güç ve yöresel kopma dönemleri, Mısır tarihinin birçok "devletlere" ve "ara devirlere" bölünmesine neden olmuştur.⁸

1.1.1. Paleolitik Devir (M.Ö 8000-7500)

Avrupa'nın buzullarla örtüldüğü bu dönemde Mısır toprakları, Afrika Çölü'nün aldığı yağmur neticesiyle yaşama elverişli bir coğrafyaydı. O dönemde seviyesi daha yüksek olan Nil kıyısının kenarları bataklıktı. Gölü andıran Nil'de insanlar, balıkçılık ve avcılıkla geçiniyorlardı. Mağaralarda yaşayan insanlar, duvarlara resmettikleri sanat eserlerinde; av sahnelerini resmetmişlerdi. Bu dönemde bazı tahıl ürünlerinin kullanılmasına rağmen, yerleşik hayata geçilmemiş ve ziraatla uğraşılmamıştı. Bu devrin sonlarında, Kuzey Afrika'da iklim değişikliği yaşanmış, geniş platolar önce bozkıra daha sonra ise çöle dönüşmeye ve günümüz şekillerini almaya başlamıştı. Suyun olduğu alanları tercih eden insanlar, suyun çekilmesiyle yine suyun peşinden gitmişler ve Nil Vadisi'nde böylelikle yerleşimler başlamıştır.⁹

1.1.2. Neolitik Devir (M.Ö 5000-3500)

Nil Vadisine inen insanların alanları daralınca tıpkı Mezopotamya'daki kanallar gibi sulama kanalları yapılmıştır. Buradan şunu anlayabiliriz ki; Mezopotamya'da yaşanan devir aynı anda Mısır'da da yaşamaktaydı. Kanallar yapan Mısırlılar bataklıkları kurutarak kendi bildikleri tahıl ürünleri ile ziraat yapmaya başlamışlardı. Kumaştan ve kerpiçten yaptıkları evlerle yerleşik hayatın ilk tohumlarını atmışlardı. Kasabalar kurup, hayvanları evcilleştiren tarım ve hayvancılık yapmaya başlayan

⁸ Bülent İplikçioğlu, *Eskiçağ Tarihinin Anahatları*, İstanbul 1990, s. 108.

⁹ S. Desplancques, *a.g.e.*, s. 8.

insanlar, yerleşik hayatla birlikte çanak çömlek yaparak ihtiyaçlarını karşılamışlardı. Yaptıkları çanak çömleri fırında pişirmeyi öğrenmişlerdi. Mısır, çöl kuşağında olduğu için, yılın belli vakitlerinde tarım mahsulü alabiliyorlardı. Bu da Nil'in taşması sonucu gerçekleşiyordu. Bu faaliyetler sonucunda Mısır'da tam anlamıyla Neolitik Devir yaşanmıştı.

Son senelerde yapılan kazılar sonucunda Mısır'da tam bir Neolitik Dönem yaşandığı, bakırın kullanımından evvel tarımın, hayvanların evcilleştirilmesinin gerçekleştirildiği ve seramik sanatının geliştiği kanıtlanmıştır. Kıyı bölgelerinin kuruması ve çöle dönüşmesi, yaşayanların Nil'in sularıyla verimli hale gelmiş olan kısıtlı alandaki topraklarda yerleşmeye yönlendirmiştir. Bu neolitik toplulukları haklı olarak Hanedanlar Dönemi Mısırlıların ataları olarak kabul etmek mümkündür.¹⁰ Onların bir zamanlar üzerinde yaşadıkları topraklar bugün, Nil'in binlerce yıldır taşımış olduğu balçıklar arasına gömülü haldedir. Neolitik yerleşim, bazıları o döneme(neolitik dönem) tarihlenen Mısır şehirlerinin kurumuş olduğu tepelikler seviyesindedir. Bu şehirlerden bazıları sayesinde Mısır'ın Neolitik uygarlığını tanımaktayız. Bu yerleşimler kendilerini bazen nekropoller, bazen de mutfak kısmından kalan kalıntılarla belli etmekteydiler ve çölün kıyı kısmında yoğunlaşmışlardı. Sürü hayvanlarına ait kemik ve pislik kalıntıları hayvancılığın o dönemde yerleştiğini, arpa ve buğday taneleri de vadideki toprağa hâkim olup tarımın işler hale geldiğini göstermektedir. Mısırdaki ilk gruplaşma köylüler tarafından gerçekleştirilmiştir ve bütün yapının temelini oluşturan bu gruplaşmanın Neolitik Dönemde, yani M.Ö. VI. Bin civarında başlamış olması ise özellikle ilginçtir.(Bu tarihi fikir sahibi olmak için veriyoruz, "C14" yöntemi ile saptanmış olan Fayum kültürüne ait tarihler şöyledir: 5500 _+250 VE 5000 _+ 180, El Omari için ise: 4000 _+230 (İ.Ö.).

Vadinin ilk sahipleri gruplar halinde kulübelerde yaşamaktaydılar ve daha önce bahsettiğimiz gibi sığır, koyun, keçi gibi hayvanları yetiştirmeyi bilmekteydiler. Yine bu dönemde insanlar postları hazırlamayı, hasır ve kumaş dokumayı, dikmeyi biliyorlardı. Sonuç olarak neolitik uygarlık, burada, maddi bütün unsurları oluşturarak Mısır uygarlığının gelişmesi için gerekli zemini hazırlamıştır.¹¹

¹⁰ Jean Vercoutter, *Eski Mısır*, çev. Emine Çaykara, İstanbul 2016, s.42

¹¹ J. Vercoutter, *a.g.e.*, s. 43-44

1.1.3. Sülaleler Öncesi Dönem

Mısır uygarlığı aşamalı olarak hızlanmış (M.Ö. 4300'den başlayarak) ve sonunda firavunlar devleti aşamasına ulaşmıştır. Bu gelişme çeşitli sülaleler öncesi dönemde somutlaşmıştır:

Baderien kültür (M.Ö. 4300'den 3800'e),

I. Nagada dönemi ya da Amratien kültür (M.Ö. 3800'den 3500'e)

II. Nagada ya da Gerze kültürü (M.Ö. 3500'den 3200'e)

III. Nagada Dönemi ya da ilk sülale kültürü (M.Ö. 3200'den 3000'e)

Nagada uygarlıkları Yukarı-Mısır bölgesinde gelişmiştir. İlk Nagada dönemi (I. Nagada ya da Amratien kültür) Baderien kültürünü kuşatır ve geliştirir. Yerleşim esaslı bir şekilde gelişir. Aynı dönemde, Aşağı Mısır'da, M.Ö. 3900 ve 3400 arasında merkezi Akdeniz kıyısına yakın bir kent olan Buto'dan başlayan özel bir kültür gelişmiştir. Gerçek anlamda bir üretim ekonomisi Aşağı Mısır'da benimsenmiş, uyarlanmış ve Yukarı Mısır'a doğru yayılmıştır. Bu dönemde Mısır'da bir kültür birliği gerçekleşmiştir. Ayrıca hiyerarşileşme olgusu hızlanır ve sonuçta –yer altı mezarlarından anlaşıldığı gibi- zenginlik ve gösteriş yoluyla seçkinlik peşinde koşan bir elitler topluluğu ortaya çıkar. Bunlar daha sonra firavun devletinin ortaya çıkmasında önemli rol oynarlar.¹²

1.1.4. İlk Sülaleler ve Siyasal Birlik Sorunu

Yaklaşık M.Ö. 3300'den itibaren, sülaleler öncesi dönemin başında başlayan olgular hızlanmıştı. Hiyerarşileşme olguları da gitgide belirginleşmekteydi. Yeni İmparatorluk döneminin başında yerleşmiş olan bir geleneğe göre, efsane Kral Menes Mısır devletini kurarken askerlerini Yukarı Mısır'dan Aşağı Mısır'a götürerek bu krallığa ani bir baskın düzenlemiş zaferden sonra Memfis'i başkent yapmıştı. İki bölgenin birleştirilmesi aşama aşama olmuştur. Güneyin büyük kentleri (Hierakonpolis, Nagada ve This) arasında gerçekleşmiş ve sonunda bu birleşme This kökenli kralların lehine olmuştur.¹³

¹² Sophie Desplancques, *a.g.e.*, s. 33.

¹³ S. Desplancques, *a.g.e.*, s. 35

1.1.5. Tarih Dönemin Başlangıcı: This Sülaleleri

Mısır'ın ilk iki sülalesi, tahmini kökenleri (This ya da Thinis) dikkate alınarak This adıyla anılırlar. Thinis kentinin yeri kesinlikle belli değildir ama Mısır bilimcilere göre bu kent Abidos çevresinde bir yerdedir. Mısır uygarlığı kesin belirgin özelliklerin kazanma sürecini bu dönemde tamamlamıştı.

Narmer'den başlayarak tüm Mısır'ı ve devlet örgütünü kapsayan eş bir monarşinin varlığı da kolayca saptanmıştı. This çağında ilk kez hayvan sayımı, arazi ölçümü, nüfus sayımı yapıldığı ve madenlerin dökümünün çıkarıldığı anlaşılmıştır; bu uygulama daha sonra iki yılda bir gerçekleştirilmişti. This döneminin sonundan başlayarak artık tüm Mısır'a hükmeden firavun, komşuları Nübyelilere ve Libyalılara karşı bir savaş siyaseti uygulamaya başlamış ve dış dünyayla ilişkiler kurmuştu.¹⁴

1.1.6. Orta İmparatorluk Dönemi

This döneminden sonra Mısır'da bir refah dönemi başlar: Eski İmparatorluk. This döneminin sonu ve Eski İmparatorluk başı arasında siyasal bir kopukluk söz konusu değildi. Bu dönemin ihtişamı genellikle IV. Sülalenin hükümdarına ait,Keops, Kefren, Mikerinos adlı üç büyük Gize Piramiti'nin dikilmesiyle özdeşleştirilmişti.

Eski İmparatorluk döneminin sonunun belirgin özelliği monarşinin gücünün zayıflamasıdır. Mısır daha sonra birinci ara dönemini yaşamıştı. Bu dönemin özelliği, aynı dönemde birçok sülale arasında yaşanan iktidar çekişmesidir. Orta İmparatorluğun belirgin özelliği önceki dönemdir. Bu dönemde yaklaşık bin yıl sürecek olan bir monarşi kurulmuştur. Bu dönem Eski İmparatorluğun mirasını almış ama onu bunalım dönemleri deneyimlerine uyarlamıştı.¹⁵ Birinci Ara Dönemin son bulmasından sonra, toplam beş yüz yıl süren bir merkezi iktidarı yeniden var etme dönemi başlamıştı.

1.1.7. Hiksoslar ve Mısır

Mısır'daki siyasal iktidarın kademeli ve kapsamlı parçalanmasının, sonunda Mısır kökenli olmayan, Mısır'ın büyük bölümünü denetleyen, Filistindeki bazı güçlerinde içinde olmak üzere birkaç yerel reise egemen olan kapsayıcı kraliyet iktidarının oluşumunun resmini çizmektedir. Koşulların nasıl böyle geliştiği ve “yabancı hükümdarların” nereden geldiği belirsizliğini korumaktadır.¹⁶

¹⁴ Sophie Desplancques, *a.g.e.*, s. 37.

¹⁵ S. Desplancques, *a.g.e.*, s. 37-45.

¹⁶ Amelie Khurt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, İstanbul 2009, s.241.

1.1.8. Yeni İmparatorluk Dönemi

M.Ö 1788-1585 yıllarında, Eski Mısır Uygarlığının yeniden parladığını ve zamanla koyu bir mistisizm içinde kesinlikle sönerken son bir kez canlandığını görmekteyiz.¹⁷ Bu dönemin en uzun süre başta kalan ve en tanınmış hükümdarı olan II. Ramses Mısır ve Nübye genelinde pek çok bina diktirmiş ya da onlara orada hatırı sayılır katkılar yapmıştı.¹⁸ Ancak onun ölümü sonrası ilerleyen süreçte Asur ve Babil gibi devletlere benzer şekilde Mısır da önemli ölçüde toprak kaybına uğramış ve siyasi güçleri azalmıştı.¹⁹

1.1.9. İmparatorluk Döneminde Mısır: Yeni Krallık

Yeni Mısır Krallığı (18.-20. Hanedanlıklar), Mısır'ın en görkemli, en zengin ve en güçlü olduğu dönemdir. İmparatorluk içerisinde siyasi kaymalar, hanedanlık krizleri ve ara sıra aksamlar görülmekle birlikte, bunlar Mısır'ın güneyde Sudan'ın kuzeyinden Suriye'nin güneyine ve kuzeyde Lübnan'a uzanan alabildiğine geniş bir alana yayılmış gücünü kökünden sarsmaya yetecek kadar uzun süreli olmamışlardı. Mısır, kurumsal, askeri ve ekonomik bakımdan olağanüstü esnek bir yapıya sahip olduğunu kanıtlamıştı. XVIII. Hanedanlığın başlangıcında, Avaris'e saldırısıyla Hiksoslar'ı iktidardan uzaklaştırmak için başarı girişimlerde bulunan Tebli Kamose'nin erkek kardeşi Amose vardır. Amose'nin mezar yazıtında anlattığı gibi, sonunda Hiksoslar'ı başarıyla Filistin'in güneyine dek kovalayan ondan başkası değildi. Sonunda bunlar (Amose)Mısır'ın hatırı sayılır bir alanını denetim altına almasıyla doruğa ulaştı (hâkimiyet alanı) ve Mısırlıları önce güçlü Mitanni Devletiyle arkasından Hititlerle çatışmaya sürüklemişti.²⁰

1.1.10. Son Devir

Büyük İskender tarafından M.Ö. 333 yılında zapt edilen Mısır da, onun ölümü sonrası üzerine, M.Ö. 312'de komutanlarından Ptolemaios eli ile son bir firavun sülalesi kurulmuştu ki bu aileye kurucusunun adına izafeten "Ptolemaioslar" denmişti. Ancak bu çağda Eski Mısır'da o ünlü ve lokal uygarlık kesinlikle sönmüş ve onun yerini Eski Yunan uygarlığı almıştı. "Ptolemaioslar"ın sonuncusu olan Kleopatra (M.Ö. 69-30) ile Marcus Antonius (M.Ö. 83-30) komutasındaki Mısır donanması M.Ö. 31 yılında Octavianus komutasındaki Roma donanmasına Ege Denizi'nde, Actium'da çarpışıp

¹⁷ Ayşegül Demirhan Erdemir, *Prehistorik ve İlk Çağlarda Tıp*, İstanbul 2015, s. 65.

¹⁸ A. Khurt, *a.g.e.*, s. 267.

¹⁹ A. Khurt, *a.g.e.*, s. 273-275.

²⁰ A. Khurt, *a.g.e.*, s. 241, 247.

yenilmiş ve Mısır tamamen Romalılar'ın eline geçmişti. Savaşın ardından Kleopatra intihar etmiş ve onun yerine henüz bir bebek olan oğlu Caesarion getirilmiş ise de o da hemen öldürülmüştü. Böylece M.Ö. 30 yılında son firavun soyu da sönmüş ve binlerce yıllık eski uygarlığın toprakları artık Roma'nın eyaleti olmuştu.²¹

1.1.11. Eski Mısır'ın Diğer Uygarlıklara Etkisi

Normal bir yılda, Nil boyunca uzanan tarlalardan bol miktarda ürün alınır. Bu ürün, etkili bir şekilde toplandığında sarayların, yöneticilerin, zanaatçıların beslemesinde ve büyük imar projelerinin desteklenmesinde kullanılabilir. Tüm bunlar Mısır'daki erken krallıkların, aradaki çöküş dönemlerine rağmen yirmi yüzyıl boyunca sürdürebildiği başarılarıdır. Buna karşın M.Ö. ilk bin yılda ülke zayıflamış ve Asurlu, İranlı, Yunanlı ve Romalı bir dizi fatih tarafından zapt edilmişti. Bunların hepsi de ülkenin zenginliklerini ele geçirmek istiyordu; sonuç olarak Mısır, Yakındoğu ve Akdeniz dünyasının içine çekilmişti.²²

1.2. Eski Mısır'da Devlet Yönetimi

Hükümdar, Yeni Mısır Krallığına (MÖ 1570-1069) kadar "firavun" ("Büyük Ev" anlamına gelir, kraliyet konutuna atıf) terimi kullanılabildiği kadar bir "kral" olarak tanındı. İlk kral, muhtemelen askeri yollarla ülkeyi birleştirdikten sonra merkezi bir devlet kuran Narmer'di.

Yeni bir firavun tahta çıktığında, taç giyme töreni, yani kha yapılırdı, sözcük aynı zamanda güneşin doğuşu anlamında da kullanılırdı. Hükümdarlığının otuzuncu yılının sonunda, firavunun önce Yukarı Mısır'ın Beyaz Tacını, sonra da Aşağı Mısır'ın Kırmızı Tacı giydirilerek eyaletlerin tazelenen bağlılıklarını kabul ettiği sed'in jübile töreni yapılırdı. Her eyalet, firavunu onurlandırmak için kendi yöresel tanrılarını da beraberlerinde getirirdi. Törenin bir bölümünü, sözde hükümdarlığa uygunluğunu teyit etmek için, firavunun bir tur koşması oluştururdu. Hükümdardan sonra ülkedeki en güçlü kişi vezirdi. Bazen biri Yukarı Mısır diğeri Aşağı Mısır için olmak üzere iki vezir bulunurdu. Vezir kralın sesiydi, temsilcisiydi ve genellikle hükümdar ya da akrabalarına çok yakın biriydi. Vezir hükümetin bürokrasisini yönetirdi ve sorumlulukları kralın emri uyarınca yerine getirirdi. Eski Krallık döneminde, görevliler diğer projeleri yönetmenin yanı sıra bina projelerinden de sorumlu olmuşlardı. İkinci Ara Dönem Hükümeti'nin dar

²¹ A. Demirhan Erdemir, *a.g.e.*, s. 65-66.

²² Charles Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma*, Ankara 2003, s. 25.

görüŖlü doğasının aksine, Yeni Krallık yüksek derecede bir medeniyet göstermektedir. Hükümetin Ŗubeleri Yukarı ve AŖađı Mısır arasında iki kola ayrılma eğilimindeydi ve “baŖ memurlar” ana kraliyet konutları olan Memfis ve Thebes'de bulunmaktaydı.²³

1.3. Eski Mısır’da Ekonomi

Yeni Krallık’tan sayısız papirüs vergi ve ticaretle ilgili kanıtlar sunmaktadır. Hasat zamanında, devlet, özel gemiler verimin bir oranını tahıl vergisi ve kira olarak toplamak için sahaya inerlerdi. M.Ö. 12. yüzyılda bir dizi azalmıŖ su baskınlarına neden olan iklimsel deđiŖimler ve Deniz Halkları ve Libyalıların yabancı istilaları bu ticareti büyük ölçüde azaltmıŖtı. Sonuç olarak meydana gelen yoksulluk ve sosyal ve siyasi bozulmalar, imparatorluk için felaket getirmiŖti. Ramsesler kendilerini itibarsızlaŖtırmıŖlar ve siyasal iktidar yeni oluŖturulan bir Ŗehir olan Tanis'te yeni bir rejime yönelmiŖti. Kısacası, Yeni Krallık, ekonomik kriz nedeniyle çöküŖe geçmiŖti.²⁴

1.4. Eski Mısır’da Toplum

Heredotos’un da alıntıladığı üzere Mısırlılar, en eski çağlardan itibaren asil (p’t), halk adamı, kul (rhyt) ve (hnmmt) gibi belirli toplumsal statüler saptamıŖlardı. İnsan sözcüğü (rmt) bazen herhangi bir insan, bazen bir iŖçi, bazen de bir serf anlamına gelirdi. Asiller, unvanlarının baŖında konumlarından söz etmeyi hiç ihmal etmezlerdi.²⁵ Bunla kapalı kastlar oluŖturmazlar ve hükümdar memnun edildiği zaman toplumsal aŖamalar çok hızlı yapılabilirdi.²⁶ YaŖamı zorluk içerisinde geçen grup Ŗüphesiz ki aŖađı tabaka insanlardı. Yoksulluk içinde yaŖayan, okuma yazma bilmeyen bu insanlar, ilkel ve isimsiz mezarlıklarda kaybolup giderdi. Bu nedenle de Eski Mısır zamanından hakkında en az bilgi sahibi olduğumuz sınıf bu tabakaya mensup olanlardı. Ancak Orta imparatorluk Döneminin baŖlamasıyla toplumun alt kesimiyle ilgili kayıtlar, daha düzenli tutulmaya baŖlamıŖtı. Vasıfsız iŖçiler, mevsimine göre tarlalarda veya inŖaatlarda çalıŖtırılmak amacıyla bir kraliyete, din kurumuna, belediye ya da özel bir kiŖiye bağlanmışlardı.²⁷

Yeni Krallık’taki toplum, idarenin hiyerarŖisini yansıtıyordu. Zirvede firavunu otururdu; kraliçesi / kraliçeleri ve haremi, Mısır’ın her yerinde bir kraliyet mahsul

²³ Charles Freeman, *a.g.e.*, s. 26-37 ve 62.

²⁴ C. Freeman, *a.g.e.*, s. 63,64.

²⁵ Dominique Valbelle, *Eski Mısır’da YaŖam*, İstanbul 1992, s. 13.

²⁶ D. Valbelle, *a.g.e.*, s. 17.

²⁷ D. Valbelle, *a.g.e.*, s. 31-33.

deposu için ürün ve zenginlik sağlayan büyük mülklere sahipti. Hükümdarın başkomutanı çok güçlü bir kişiydi, doğrudan hükümdara karşı sorumluydu ve genellikle hanedan soyundan olmayanları askere alırdı. Hükümdarın ikamet etmeyi seçtiği yerde (genellikle Memphis bölgesinde), hükümetin baş amirleri ve herhangi bir önemi olan kişiler de yaşarlardı: kökleri farklı olabilirdi, ancak hükümete hizmet etmek sarayda ikamet etmelerini gerektiriyordu. Kırsal nüfus büyük ölçüde kiracılardan ve ortakçılardan (toprak kirasını ürünle ödeyen çiftçi) oluşuyordu, bazı büyük toprak sahibi kurumlardan toprak kiralanıyor ya da bir çiftlik yöneticisi altındaki toprağa daimî olarak çiftlik işçisi olarak bağlanıyorlardı.²⁸

1.4.1 Eski Mısır'da Günlük Yaşam

Mısırlılar hem tavır hem karakterleri açısından en çekici topluluklardan biriydi. Aileleriyle her açıdan iyi döşenmiş evlerinde gölgeli bahçelerinde saatlerce vakit harcamaktan hoşlanırlardı ve arada sırada çölde ya da nehir kıyılarında avlanırlardı.²⁹

Herodotos'un ifadelerine göre; “*Mısırlılar yedi sınıfa ayrılırlar: Din adamları, savaşçılar, sığırtmaçlar, domuz çobanları, tüccarlar, tercümanlar ve gemiciler.*” Olarak belirtmiştir.³⁰

Mısırlılar soyun devamına büyük önem veren oldukça duyarlı insanlardı. Mısır'da her sınıfa mensup ailede cinsiyet ayrımı yapılmaksızın tüm çocuklara değer verilir hem kız hem erkek çocuk istenirdi.³¹ Bir çocuğun doğumu, büyük bir mutluluk kaynağı olduğu kadar yüksek bebek ölüm oranı ve çocuk doğurmanın anne üzerinde yarattığı baskıdan dolayı aynı zamanda bir kaygı nedeniydi.³²

Genç erkekler çoğunlukla mesleklerini kendi isteklerine uygun olarak seçemiyorlardı. Herodotos ve Diodorus Eski Mısır'da mesleklerin babadan oğula geçtiğini açıkça yazmaktadırlar. Bu katı bir miras sistemi olmamakla birlikte babanın, mesleğini çocuklarına aktarması beklenirdi. Erkek çocuk genellikle “yaşlılığından babasının destekçisi” olarak görülür; bu yönde, işini yaparken babasına yardımcı olması ve öldüğünde babasının işini devam ettirmesi beklenirdi. Çocuksuz çiftlerin,

²⁸ <https://www.ancient-egypt-online.com/ancient-egypt-government.html>, [Erişim tarihi, 03-18-2019].

²⁹ Nora Scott, *The Daily Life Of The Ancient Egyptians*, New York 1973, s. 12.

³⁰ Herodotos, *Herodot Tarihi*, 164. paragraf, çev. Müntekim Ökmen, 1993 İstanbul, s. 163

³¹ Douglas J. Brewer, Emily Teeter, *Mısır ve Mısırlılar*, Ankara 2011, s. 122.

³² D. J. Brewer ve E. Teeter, *a.g.e.*, s. 123.

yaşlandıklarında kendilerine yardım edecek birisine ihtiyaç duymaları ve sahip olduklarını miras olarak bırakma istekleri evlat edinmenin yaygınlaşmasına yol açmıştı.

Köylü çocukları muhtemelen hiçbir zaman resmi bir eğitim almasa da kâtiplerin ve daha üst sınıfa mensup insanların erkek çocukları küçük yaşta okula başlıyorlardı. Kız çocukların resmi olarak eğitim gördüklerine dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Ancak bazı kadınlar okuma yazma biliyordu; bu durum, kadınların muhtemelen eğitilmiş bir aile ferdi tarafından ya da özel olarak görevlendirilen bir öğretmen tarafından eğitime tabi tutulduklarını göstermektedir. Her ne kadar Orta Krallık Döneminden önce okulların nerede bulunduğu ve nasıl düzenlendiğine ilişkin yeterli bilgi olmamasına rağmen bu dönemden sonra okulların devlet idaresine, tapınaklara (özellikle Ramsesyum ve Mut tapınağı) ve saraya bağlandığını söyleyebiliriz.³³

1.4.2. Kadın

Eski Mısır'da kadınlara “st” (hanım), “hemme” (bayan), “mire” (sevgili), “habse” (eve kapanan), hamse (evinde eşiyile oturan değerli hanım), “nıbit-bır” (evden sorumlu) ve “sınne” (abla) gibi isimler verilirdi. Eski Mısır'daki toplumsal yapı sınıflardan oluşmasına rağmen, her toplum katındaki kadınlar ve erkekler hemen hemen eşit haklara sahipti. Toplum içerisinde yer alan kadınlar, ister anne ister eş konumunda olsun, erkekle benzer siyasi, idari, dini veya sosyal faaliyetlerde bulunma ve çalışma hakkına sahipti.³⁴

Eski Mısır medeniyeti, ailenin oluşumu kurallara bağlayan ve evlilik esaslarını belirleyerek bunları yazılı kanunlar haline getiren dünyadaki ilk medeniyettir. Mısır'da merkezi bir yönetim kurulmadan önce, insanlar birbirinden bağımsız “Nom” adı verilen kentlerde yaşarken, ailenin toplumun temeli olduğunu fark etmişler ve aile hayatını düzenleyecek tedbirler almışlardı. Bu dönemde aile toplumun en önemli birimi konumunda olduğu için, kadın ve erkeğin sahip olduğu haklar ve birbirlerine karşı görevleri önceleri sözlü kurallarla sağlanırken, sonraki dönemde ise yazılı kanunlarla yeniden düzenlenmişti.³⁵

³³ D. J. Brewer ve E. Teeter, *a.g.e.*, s. 125.

³⁴ Muhsin Haji Azeed Babila, “Eski Mısır'da Kadın”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 13 sayı 1, 2015, s. 132.

³⁵ M. H. A. Babila, *a.g.m.*, s.133.

1.4.3. Erkek

Rahip doktorlar tarafından sağlık nedenlerinden dolayı kısa saç tavsiye edilmişti. Krallar, rahipler ve diğer önde gelenler saçları dibinden kesilmiş başları üzerinde peruk taşırlardı. Erkekler çoğunlukla düz traşlıydılar. Bunun için orak biçiminde bronz bıçaklar kullanılmıştı. Tören vesilesi ile Mısırlı asil kişi çene sakalı takardı. Genellikle firavunlar için özel bir taç öngörülmüştü. Diademe ya da firavun başlığına tutturulmuş kutsal Mısır kobrası (Kleopatra yılanı), kralın baş süsünü tamamlardı. Çiftçi ve zanaatçılardan oluşan aşağı tabaka, deri ya da abadan (keçe) yapılmış ve kısa kesilmiş saç üzerine giydikleri başlıkla yetinirlerdi.³⁶

1.4.4. Evlilik

Genç bir adamın yetişkinliğe adımını attığı anda, onun kendisine bir eş araması ve kendi ailesini kurması uygun bulunuyordu. Kadınların muhtemelen ilk adet gördükleri tarihten itibaren evliliğe hazır oldukları kabul ediliyordu. Erkekler için evlenme yaşı biraz daha geçti; muhtemelen on altı ila yirmili yaşlar. Erkeklerin evlenebilmeleri için kendi yaşamlarını kurmuş ve ailelerine bakabilecek durumda olmaları bir zorunluluktur. Evlilik dışı ilişkilere karşı toplumun gösterdiği tepkileri anlatan mektuplardan da anlaşılacağı gibi, evliliğin devam ettirilmesi hususunda önemli toplumsal baskı söz konusuydu. Mısırlılar (hükümdar hariç) kural olarak tek eşliydi. Çok sayıda kayıt evli çiftlerin birbirlerine duygusal olarak da bağlanmış olduklarını göstermektedir. Evlilik kurumuna verilen öneme rağmen boşanmalar oldukça yaygındı. Boşanma kuşkusuz mutsuz bir olaydı ancak kesinlikle ayıp ya da küçük düşürücü bir durum değildi. Boşanmış insanların yeniden evlenmesi de çok sık rastlanan bir durumdu. Mısırlı kadınlar Mezopotamya'daki çağdaşlarından, hatta daha sonraki Yunan ve Roma uygarlıklarının kadınlarından daha geniş özgürlüklere, toplumsal ve medeni hukukta daha fazla eşitliğe sahipti.³⁷

Eski Mısır kanunlarına göre erkek ne zaman isterse eşini boşayabilirdi. Boşanma süreci fazla karmaşık olmayıp sadece eşler arasındaki evlilik sözleşmesi şahitler huzurunda iptal edilirdi. Yine de boşanmanın erkek tarafına getirdiği maddi yük yüzünden toplum içinde çok fazla tercih edilmemişti.³⁸ Eşini boşamak isteyen erkek evlilik sözleşmesi gereği kadının çeyizini geri almasına müsaade etmek zorundaydı.

³⁶ Milli Eğitim, *a.g.e.*, s.5.

³⁷ D. J. Brewer ve E. Teeter, *a.g.e.*, s. 119-121.

³⁸ D. J. Brewer ve E. Teeter, *a.g.e.*, s. 120-121.

Ayrıca evlilik hayatları boyunca biriktirdikleri servetin üçte birini kadına vermek gibi bir zorunluluk vardı. Eğer adam keyfi bir şekilde eşinden boşanmak isterse evlilik akdinde geçen para miktarını ve çocukların büyüünceye kadar olan masraflarını ödemek zorundaydı. Başka bir boşanma türü de kocanın eşini boşadığını sözle ifade etmesidir.³⁹

Aile, Mısır toplumunun yaşayan birimiydi. Duvar resimleri ve heykelerde birbirine sarılmış memnun çiftler görülürdü. Evlilik kadınlar için 12-14 yaşlar arasında, ergenlik başlangıcında gerçekleşirken, erkeklerin evlenme yaşı daha geç, belki 20 civarıydı ki yönetici sınıf daha o yaşta para kazanmaya başladılar. İki aile de evlilik anlaşması yapılmadan önce eşya sağlamak zorundaydı. Birikim yapmayı özendiren teşviklerden biri de buydu. Kraliyet ailesi içinde bir erkek kız kardeşiyle evlenebilirdi. (İsis ve Osiris efsanesi yasallaşmış ya da pratikte yasal olacak biçimde geliştirilmişti.) Halk arasında, kuzenler arasında ya da amca ve yeğen arasındaki evlilikler hayli yaygınken, erkek kardeş-kız kardeş evlilikleri neredeyse hiç duyulmamıştı. Normalde kadınlar, kendilerinden ev işleriyle ilgilenmelerinin, aileyi sürdürecekle ve aile mezarları için sorumluluk alacak bir erkek mirasçı üretmelerinin beklendiği, günümüzde hayli geleneksel görülen bir hayat sürmüşlerdi.⁴⁰

Mısırlı aileler antik zamanlarda tıpkı günümüzde olduğu gibi çok sıkı bağlarla birbirine bağlıydı. Gerçekten öyle olmasa bile bir adamın mezar taşında karısı ve çocuklarıyla betimlenmesi alışıla gelmiş bir şeydi. Anne sıklıkla babadan fazla betimlenirdi. Kural olarak bir erkek genellikle bir eşe sahip olabilirdi. Ptah Hotep'in tavsiyesinde evlilik için “ *karımı sev onu besle onu giydir ve yaşadığın sürece onu mutlu et... Onu ustalıktan uzak tut*” demekteydi. Mısırlılar çocuklarına düşkünlü ve onlarla gurur duyardı. Her çocuk doğumunda yaygın olarak bir kral ya da tanrının ismine hitaben isimlere sıklıkla atıfta bulunulurdu.⁴¹

1.4.5. Evler

Mısırlılar'ın evleri iki tipti birincisi köy evi ikincisi ise şehir evleriydi. Şehir evleri küçük bir arsayı işgal ederdi fakat birkaç adet yüksek deposu mevcuttu fakat bunlar sadece şehirdeki evlerde bulunmuyordu köylerde bile mevcuttu. Şehirler nehrin yakınında olmak durumundaydı (yol ve suyun kaynağı) ve dar verimli toprak şeridine

³⁹ M. H. A. Babila, a.g.m., s. 138.

⁴⁰ C. Freeman, a.g.e., s. 67.

⁴¹ N. Scott, a.g.e., s. 22-23.

işgal olmamalıydı. Yağmur kıtlığı tapınaklar haricindeki yapılar için kerpiç kullanımını mümkün kılıyordu. Sonuç olarak çoğu antik ev çok önceleri ufalanıp yok olmuştu. Muhtemelen evler arka arkaya iki parça şeklinde inşa edilirdi. Genel olarak direk sokağa açılmış olmalıydı. Bazen de oda çalılığın önünde ya da çalılığın yanlarında olurdu.⁴²

1.4.6. Eğitim

Mısır'da okullar yalnızca varlıklı ailelerin erkek çocukları içindi. Çoğu çocuk okula gitmezdi. Bunun yerine, erkek çocuklara babaları bir meslek öğretir, kızlarsa evde annelerine yardım ederlerdi. Mısır'daki okullar tapınaklara bağlıydı. Erkek çocuklar yedi yaşlarına geldiklerinde okula başlardı. Okuma-yazmayı öğrenir ve zamanlarının çoğunu metinleri kodlayarak geçirirlerdi. Papirüs çok pahalı bir bitki olduğundan çocuklar, kırık çömlek parçalarına yazıyorlardı. Öğretmenleri de yazıcılar oluyordu. 9 ya da 10 yaşlarında bir erkek çocuk başka bir okula devam edebilirdi. Burada, mektup ve yasal belgelerin nasıl yazılacağını öğrenirdi. Aynı zamanda, aralarında tarih, edebiyat, coğrafya, din, diller, muhasebe, matematik ve tıp konularının da olduğu bir dizi alanda eğitim alabilirlerdi.⁴³

Genç erkekler çoğunlukla mesleklerini kendi isteklerine uygun olarak seçemiyorlardı. Herodot ve Diodorus Eski Mısır'da mesleklerin babadan oğula geçtiğini açıkça yazmaktadırlar. Bu katı bir miras şekli olmamakla birlikte babanın, mesleğini çocuklarına aktarması beklenirdi. Köylü çocukları muhtemelen hiçbir zaman resmi bir eğitim almasa da kâtiplerin ve daha üst sınıfa mensup insanların erkek çocukları küçük yaşta okula başlıyorlardı. Her ne kadar Orta Krallık Döneminden önce okulların nerede bulunduğu ve nasıl düzenlendiğine ilişkin yeterli bilgi olmamasına rağmen bu dönemden sonra okulların devlet idaresine, tapınaklara (özellikle Ramsesyum ve Mut Tapınağı) ve saraya bağlandığını söyleyebiliriz.⁴⁴

1.4.7. Giyim ve Moda

Mısırlılar'da saç ve baş bakımına çok önem verilirdi. Saç modellerinin biçimleri, belirli alanlarda uzmanlaşmış olan ya da erkek esirler tarafından yapılmaktaydı. Bunlarda bir iş bölümü vardı. Birisi sahibesinin saçını açmakla diğeri bigudiyi ısıtmakla görevli, bir diğeri de yalnızca kaşları düzeltmekle görevliydi. Eski Çağda yaklaşık MÖ

⁴² N. Scott, *a.g.e.*, s. 25.

⁴³ <http://www.saglikkitabi.org/eski-Mısır'da-yasam>, [Erişim Tarihi; 22-04-2019].

⁴⁴ N. Scott, *a.g.e.*, s. 125.

3200–2100 yılları arasında kadınlar ve erkekler, mavi siyah saçlarını çoğu kez paj biçiminde baş tuvaleti şeklinde kestirirlerdi ve su aygırı yağından yapılmış bir saç pomadı ile bakımını sağlardı. Daha sonra kadınlar kısmen de erkekler, daha uzun saçları tercih etmeye başlamışlardı.⁴⁵ Mısırlı kadınlar, renkli alın bandının ya da kakmalı (işlemeli) metal diademın üst tarafındaki mavi siyah saçlarını düz yaptırırlar ya da ısıtma yoluyla ondüle yaptırırlardı. Balmumu, reçine, yağlar ve koku maddelerinden elde edilen bir karışım, bu ilk "kıvırcığa" büyük bir dayanıklılık, uzun sürelilik getirirdi. Kemik, boynuz, abanoz ya da süs tarakları saç modelini tamamlardı. Bu yaratıcılık, koruyucu yağlara ve vücut kokusunun hoşluğuna olan ihtiyacı da karşılardı. Prenses Kavıt'ın taş lahtindeki rölyefi, Mısırlılar'ın peruk yapımında, saç tuvaleti yapımında ve saç-vücut bakımında yüksek bir düzeye ulaştıklarını gösterirdi. Mezarların içinde sık sık süsler ve süs aletleri bulunurdu. Günlük banyolar ve kremlenmeler, normal vücut bakımına dâhildir. Alt tabakadaki insanlar, su aygırı yağını cilt ve saç bakımı için kullanırken soylular, değerli balsam ve parfümler kullanırlardı. Baş bakımı ve saç tuvaleti, özellikle kölelerin işiydi.⁴⁶

Hem kadın hem de erkek giyiminde en yaygın olarak kullanılan kumaş ketendi. Keteni boyamak çok zor olduğu için giysilerin çoğu beyazdı, ağır boncuklu yakalar ve diğer mücevherlerle giysiler renklendiriliyordu. Pek çok örnekte kadınların giysileri ayak bileklerine kadar uzanıyordu. Erkeklerin giydiği en eski giysi, kalçalarının etrafında oldukça gevşek bir biçimde dolanan ve dizleri açıkta bırakan dikdörtgen biçiminde tek parça keten kumaştan yapılmış *kilt* adı verilen etekti.⁴⁷

1.4.8. Eski Mısır'da Müzik

Mısırlılar hem insan sesleriyle hem de çeşitli müzik aletleri ile müzik yapmışlardı. Bunun yanı sıra insan seslerini aletlerden çıkan seslerle birleştirerek, korolar oluşturulmuştu. Mısır'da müziğin koruyucu tanrısı Hator'du. Hator, müzik, dans, aşk, bolluk tanrıçasıydı.⁴⁸

Mısır'daki müzik yaşamı mezarların duvarlarındaki kabartmalarda ve duvar resimlerinde zengin bir şekilde yansıtılmaktadır. Törensel ziyafet sahnelerinde, ev

⁴⁵ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, "Güzellik ve Saç Bakım Hizmetleri" Kuaförlüğün Tarihsel Gelişimi, Ankara 2011, s. 4.

⁴⁶ Milli Eğitim, *a.g.e.*, s. 133.

⁴⁷ N. Scott, *a.g.e.*, s. 126.

⁴⁸ Gözde Tekçam, "Eski Mısır Uygarlığında Müzik ve Müzik Ensturmanları", Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Sayı No:12, Temmuz 2017, s. 157-158.

sahibi ve misafirlerini eğlendirmek için çalgılar çalan, şarkı söyleyen müzisyenler topluluğu ve dansçılar betimlenmişti. Bu resimlerdeki ziyafet sahnelerinde, kiralanmış küçük orkestralar ve dans eden kızların eğlendirdikleri insanlar zarif kıyafetleri içinde yer içer ve müzik dinlerlerdi. Dinsel törenlerdeki kurban sunma sahnelerine de müzik eşlik etmekteydi. Ayrıca tarlada hasat sırasında, işçiler için çalan müziğin değişmeyen aletlerinden biri flütü. Mezarlarda tasvir edilen hasat sahnelerinde işçiler birlikte şarkılar söylerlerdi. Mezar duvarlarında yazılı olan ve iki tarla işçisi tarafından söylenen bu şarkılardan birinin sözleri şöyledir:

“Bütün gün buğday ve arpa mı taşıyacağız

Ambarlar doldu ağzına kadar

Yığınlar geri dökülüyor kapılardan

Mavnalar yükü tuttu

Dışarı dökülüyor tahıl

Bizi hala zorluyorlar

Sanki bizim kalbimiz bakır.”

Eski Mısır belgelerinden, müzisyenlerin tapınak ve saraylardaki okullarda eğitim aldıkları anlaşılmaktadır. Memfis’te büyük bir müzik okulu vardı ve özellikle kadın müzisyenler orada yetiştirilmekteydi. Ayrıca çocuğun ahlak ve duyguları üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu düşüncesiyle müzik, çocuk eğitiminin önemli bir bölümünü oluştururdu. Mezarlardaki tasvirlerin yanına sanatçıların isimlerinin yazılmış olduğunu görmekteyiz. Müzisyenler iyi bir üne ve kazanca sahip olabilmekteydiler. Sarayda müzikle ilgili bazı unvanlara sahip görevlilerin de bulunması, müziğin eski Mısır’da önemli bir sanat dalı olarak yer aldığını bize göstermesi bakımından önemlidir. Bu unvanlar arasında, “*Saray gösterileri sorumlusu*” ve “*Saray şarkıcılarının başı*” sayılabilir. Ayrıca eğitmen ve öğretmenlerin de adı geçmektedir. Örneğin, “*Kâhinlerin ve Şarkıcıların Başı*” unvanlı Hesuver adlı bir rahip müzisyen, mezarındaki tasvirlerde bir grup kadına sistrum kullanma ve el çırpma dersleri verirken gösterilmişti. Mısır’da

kadınların da müzisyen olabildikleri bilinmektedir. Bazı saray kadınları kendilerini “tanrının şarkıcısı” olarak tanımlamakta ve bununla da övünmektedir.⁴⁹

1.4.9. Eğlence

Eski Mısırlılar’ın boş zaman etkinlikleri ile ilgili pek çok belge mevcuttur. Erkekler avcılık, balıkçılık, okçuluk, güreş, boks ve eskrim gibi güce dayalı sporlarla uğraşıyorlardı. Fiziksel mahareti sergilemek amacıyla uzun mesafe yarışları düzenleniyordu. Hem kadınlar hem erkekler yüzmekten keyif alıyorlardı. Tahta üzerinde oynanan oyunlar oldukça yaygındı ve oyun tahtaları ahşap, taş, kil veya üzerlerinde basit şekillerin kazılabildiği zeminler gibi değişik malzemelerden yapılıyordu. En yaygın oynanan oyunlardan biri, her satırında on karenin bulunduğu toplam otuz kareden oluşan üç satıra bölünmüş bir tahta üzerinde oynanan *senetti*. Bir başka antik oyun, kıvrılmış bir yılanı benzeyen *mehendi*. Toplumsal sınıf farklılığı gözetmeksizin, Mısırlılar’ın günlük şölen yemekleri aynıydı: Ekmek, bira ve sebze. Sebzeler pırasa, soğan, sarımsak, bakliyat çeşitleri (fasulye, bezelye, mercimek vb.) ve kavun çeşitlerinden oluşuyordu. Varlıklı Mısırlılar, kırmızı et, kümes hayvanlarının eti, balla tatlandırılmış pastalar ve diğer lezzetli yiyeceklerle beslenirlerdi. Alt sınıflara mensup Mısırlılar ise protein ihtiyaçlarını çoğunlukla balık ve kümes hayvanlarından sağlıyorlardı.

Mısır’da en yaygın içki biraydı. Ani’nin Talimatları’nda “*Kendinizi bira içmeye kaptırmayın, aksi takdirde diliniz dolanır ve ne dediğinizi bilmesiniz*” gibi talimatlara rağmen zengin-yoksul, kadın-erkek tüm Mısırlılar’ın çok büyük miktarlarda bira içtiği anlaşılmaktadır. Biranın yanı sıra, şarap da yaygın olarak içiliyordu. Yemek ve içmek dışında eğlenmede dans ve müzik de Mısırlılar için önemliydi. Dansın, dansçıların konuklar için sergilediği seyirlik bir spor olduğu tahmin edilmektedir.⁵⁰

Eski Mısır uygarlığına dair genel bilgi verdikten sonra asıl konumuz olan Mısır tıbbına geçebiliriz.

⁴⁹ G. Tekçam, a.g.m.,s. 157-159.

⁵⁰ G. Tekçam, a.g.m.,s.130-133.

İKİNCİ BÖLÜM

ESKİ MISIR'DA TIP ve TIP EĞİTİMİ

2.1. Eski Mısır'da Tıbbın Doğuşu ve Tıbbi Yaşamın Bilgi Kaynakları

Nil Sarı, kadim dönemlerde tıbbın ortaya çıkışını şu cümlelerle açıklamaktadır: *“Tarih öncesinde insanın en büyük başarısı ağır çevre şartlarına rağmen hayatta kalabilmesidir. Düzenli mevsimler dört kere bozulmuş ve buzul çağları yaşanmıştı. İnsan dünyada ilk görüldüğünden bu yana kaza ve hastalıklarla karşılaşmıştı. Fakat insana bağışlanan en değerli nimet vücudunun kendi yarasını onarabilmesi ve hastalığının üstesinden gelebilmesidir yani insanın tabiatı en iyi ilacıdır.*

İnsanlar hayvanların yaptığı gibi önceleri “içgüdülerine” dayanarak kendilerinde var olan tedavi edici güce yardımcı oldular. Yaralı hayvanın yarasını yalaması, gözüne perde inen keçinin hasta gözünü çalılara takarak açması, karnında şişkinlik hisseden leyleğin gagasıyla lavman yapması, baykuşun kıl bitinden kurtulmak için toprakla yıkanması insanların dikkatini çekmiş olmalıydı. Belki de insanlar hayvanlardan bazı tedavi yolları öğrenmiş ve onları taklit etmişti.

İnsanlar, parmak basarak veya biraz yukarıdan bağlayarak kanamayı durdurma, ateşli bedeni soğuk suya sokma gibi tedavileri önce içgüdüleriyle yaptılar. Daha sonraları aklını kullanmaya başlayan insanlar “deneme-yanılma” yoluyla öğrenmeye başladılar. Deneme-yanılma yöntemiyle, yani ampirik yoldan pek çok bitkinin yararlı ve zararlı tıbbi etkisini keşfettiler. Bitkilerin hangisinin yararlı, hangisinin zararlı olduğunu öğrenene kadar belki de on binlerce insan zarar görmüş olmalıydı. Sebep-sonuç ilişkisinin kurulması kolay değildi.”⁵¹ Eski Mısır insanı da tıbbi yöntemleri keşfederken bu süreçleri takip etmiş olmalıdır.

Gökyüzünü çok iyi gözlemlemiş oldukları anlaşılan Eski Mısır insanına göre, her bir gezegenin karakterinde, fiziksel ve ruhsal beden, dengesizliklerin ve hastalıkların ve çeşitli bilinç düzeylerindeki tedavilerin (benzerler yasası) benzer karakterleri yatmaktadır.⁵²

⁵¹ Nil Sarı, *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı*, İstanbul Üniversitesi 2007, s.8.

⁵² Omar Amin, *Ancient Egyptian Medicine*, Institute of Parasitic Disease and Parasitology Center, Ocak 2003 s. 2.

Eski Mısırlılar vücudun merkez organı olarak düşündükleri hem yaşam hem de ölüm için gerekli kalbin bu bağlantıyla olan odak noktasını keşfetmişlerdi. Tüm duygular direkt kalple bağlantılıydı ve duygu, zekâ ve düşüncenin merkezi kalpti. Akıl kelimesinin yokluğunda aynı fikirleri sunmak için kalp kelimesini kullanıyorlardı. Eski Mısırlılar şu ifade de bulunurdu: “ *Eğer kalbin nasıl bir şey olduğunu bilmek istiyorsan, elini her organa koy, çünkü kalp damarlar aracılığıyla konuşur.* ” Kalbin yanındaki damarı adlandırmışlardı ve bu büyük bir ihtimalle *aort* damarıydı.⁵³

Mısır tıbbına yönelik tarihi veriler çoğunlukla Ebers, Kahun, Berlin ve Smith papirüslerine dayandırılmaktadır. Mısırlılar papirüs bitkisinden elde edilen ve rulo şeklinde kullandıkları kâğıtlara da tecrübelerini ve bilgilerini kaydetmişlerdi. Eski Mısır tıbbı hakkında bilgi kaynakları çeşitli tıbbi papirüslerde⁵⁴, dini metinlerde ve felsefe, bilim, sanat, astroloji, allopati (zıt tedavi usulü), homeopati (benzeri ile tedavi usulü) ve herboloji (bitkisel tedavi) metinlerinde bulunabilmektedir.⁵⁵Tıp bilgilerinin yer aldığı papirüslerden en önemlileri; ilaç reçetelerinin ve sağlık öğütlerinin verildiği *Edwin Smith* (M.Ö. 17. yy.); cerrahi tedavilerin⁵⁶ anlatıldığı *Ebers* (M.Ö. 16. yy.); ve kırık çıkık tedavilerinin ele alındığı *Hearts* (M.Ö. 16. yy.) papirüsleridir.⁵⁷Bu bilgilerin ışığında bu kaynakları kronolojik olarak, en yeniden en eskiye doğru şu şekilde ele almak mümkündür:

2.1.1. Ramasseum Papirüsleri

Ramses için yapılmış olan Ramasseum’un* temellerinde bulunmuş olan iki grup papirüsten ibarettir. M.Ö. 2000-1785 yıllarına aittir. Birincigrup, Kahun Papirüsü gibi lohusalar ve yeni doğmuş çocuklardan söz eder. İkincigrup ise, Ebers ve Hearst papirüslerinde de verilmiş olan romatizma ve bazı mafsalsal hastalıklardan söz eder. Bu papirüslerde sözü edilen tedaviler ise bazen droglar, bazen de sihir ile yapılmaktadır.⁵⁸

⁵³ Ahmed Shafik-Waseem R. Elseesy, “Medicine in ancient egypt”, *Medicine Across Cultures: History and Practice of Medicine in Non-Western Cultures*, Edt. H. Selin, Kluwer Academic Publishers, Printed in Great Britain 2003, s. 37.

⁵⁴Bkz. Görsel, 13-14-15-16.

⁵⁵ O. Amin, *a.g.e.*, s.1.

⁵⁶Bkz. Görsel 1-2.

⁵⁷ O. Amin, *a.g.e.*, s.13.

⁵⁸ O. Amin, *a.g.e.*, s. 77-78.

*İskeletin yüz bölümünde mandibuladan sonraki en büyük alanı kaplayan ve çift olan bu kemik, göz çukuru, burun boşluğu ve ağız boşluğu gibi boşlukların meydana gelmesine yardım eder.

*Zigoma gözlerin alt kısımlarında, elmacık kemiklerine karşılık düşen yüz bölgesi.

*II.Ramses’in anıtsal tapınağıdır. Yukarı Mısırdaki Teb nekropolünde, modern Luksor kentinde Nil Nehrinin karşısındadır.

2.1.2. Kahun Papirüsü

1893'de Kahun'da bulunmuştur. M.Ö. 1900 yıllarına ait olduğu kabul edilmektedir. İlk bölümü kadın hastalıklarından, ikinci bölümü ise veteriner hekimliğinden söz eder.

Görüldüğü gibi tıbbi papirüsler Antik Mısır tıbbi için önemli kaynaklardır. Tıbbi papirüsler dışındaki birçok papirüs de bu konuda bize bilgi verirler. Mesela büyük piramitler yapılırken tutulan kayıtlar yalnız teknik bilgiler ve çalışan işçilerin sayısını vermekle kalmaz, aynı zamanda bu işçilerden kaza sonucu kolu ve bacağı kopanlara yapılan protezlerden⁵⁹, yapay kol ve bacaklardan söz eder. Yine bu kayıtlardan bu işçi topluluklarını salgınlardan korumak için çalışanlara her gün soğan, sarımsak ve pırasa gibi kokulu bitkisel droglar verildiğini öğreniyoruz.⁶⁰

Öte yandan, Eski Mısır'da yılan sokmalarından çok korkulduğu yazılı belgelerden anlaşılmaktadır. Brooklyn Papirüsü'nde yılan türlerini, klinik etkileri ve prognozları (hastalığın seyrini) içeren geniş bir liste bulunmaktadır. İlk tedavi büyüdü sözler eşliğinde lokal olarak yapılırdı. Yılan sokmaları için soğan içeren pek çok tedavi vardır. Papirüste ayrıca akrep sokmalarından, timsah ve insan ısırıklarından da bahsedilmektedir fakat tedavi kısmını içeren bölüm kayıptır.⁶¹

2.1.3. Cerrahi Papirüs

Edwin Smith tarafından 1862'de Teb şehrinde bulunmuştur. Bu nüsha M.Ö. 1600 yıllarına aittir. Aslının M.Ö. 1800 yıllarında belki de Hiksos döneminde yazılmış olabileceği düşünülmektedir. Papirüs üç kısımdan ibaret olup baş kısmında kalbin kanalları adlı eski bir yazmadan alınmış bir bölüm vardır ki şöyle başlar: “*Doktorun sırları, kalbin hareketleri ve kalp hakkında bilgi...*” Bu satırlar Eski Mısır'da kalbin hareketleri gibi bazı tıbbi bilgilerin hekimler arasında bir sır olduğunu gösterir. Ana kısımda ise baştan ayağa kadar sıralanmış bir şekilde rakamla 48 kadar cerrahi vakadan, yara, çıkık, kırık ve tümörlerden söz edilir. Her vaka da önce ad, sonra da o yaranın nasıl muayene edileceği detaylı olarak anlatılır ve doktorun kararı, yani klinik tanı ve hastalığın akıbeti belirtilir kısacası iyileşir, iyileşmesi mümkün veya iyileşmez denir ve bu son durumda vakaya müdahale edilmez.⁶²

⁵⁹Bkz. Görsel 3.

⁶⁰ O. Amin, *a.g.e.*, s. 78.

⁶¹ Michael R. Zimmerman, “Practicing Medicine in Ancient Egypt”, *Villanova University*, Mart 2017, s. 151.

⁶² O. Amin, *a.g.e.*, s. 77.

Yaralar özellikle baş ve boyun yaralarıdır ve kollarda felç görüldüğü de kayıtlıdır. Yine bir papirüste çene kırıkları, dudak yaraları, kas, tendon ve ligament sistemleri hakkında bazı bilgiler verilir ve alt çene kasları ve bunların temporal kemiğe tutunmaları da açıklanır. Maksilla* ve Zigoma* bölgesinde kemik delinmesi, kemik çatlağı, kemik kırığı, mandibula kırığı, mandibula çıkığı, üst dudakta yara hakkında da kayıtlar bu papirüslerde vardır. Bu papirüslerde infekte olmuş bir çeneye herhangi bir müdahale yapılamayacağı da belirtilmiştir.⁶³

2.1.4. Ebers Medikal Papirüsü

1873'de George Ebers tarafından Teb şehrinde 0,80x21 metre boyunda iyi ve korunmuş bir rulo halinde bulunmuştur.⁶⁴ Ebers Papirüsü⁶⁵ önceleri sağlık tanrılarından Thot'un kitabı olarak kabul edilirken bugün birkaç lehçe ile yazılmış ansiklopedik bir eser olduğu kabul edilmektedir. Bir rahip hekimin derlemesi olabileceği de ihtimaller arasındadır. Bu papirüsün eski Mısır dilindeki adı Kahmi idi. Bu kelime Alchemy (Simya)kelimesinin karşılığıdır.

Bulunan nüsha her ne kadar M.Ö. 1553 yılına ait ise de aslının daha eski ve belki de Orta İmparatorluk devrine ait olması olasıdır. İçeriği bakımından, tıbbi papirüslerin en uzun ve en zenginidir. Bu papirüste hastalıkların incelenmesi şu şekilde yapılmıştır:

1. Şarta bağlı teşhis.
2. Hastanın nasıl muayene edileceği ve teşhis belirtilerinin nasıl aranacağı hakkında bilgiler.
3. Vak'anın seyri.
4. İlaçlar, sihri formüller gibi gerekli tedavi tedbirleri hakkında bilgiler.

Bu reçetenin hemen hemen hepsi bugünkü droglara* dayanmaktadır ve ancak on iki tanesinde sihirden söz edilmektedir ki onlar da sara gibi telkine elverişli hastalıklardır. Ebers Papirüsü'ndeki bitkisel kökenli droglar ve sıvağlar* arasında zeytinyağı, şarap, bira, maya, sirke, terementi, incir, hind yağı, mirra, mastik, günlük, pelinotu, sarısabır, opium, kimyon, nane, anason, rezene, safran, lotus çiçeği, keten tohumu, ardıç meyvesi, banotu, adamotu, haşhaş, çiğdem, adasoğanı, sedir, mürver meyvesi bal, üzüm, soğan ve hurma çiçeği vardı. Yine hayvansal droglara örnek olarak,

⁶³ O. Amin, *a.g.e.*, s. 77.

⁶⁴ O. Amin, *a.g.e.*, s. 73.

⁶⁵ Bkz. Görsel, 15.

*Hayvan ve bitkilerden kurutulmuş veya özel metotlarla toplanarak elde edilen, eczacılık ve kısmen sanayide kullanılan hammadde ve yarı ham madde.

kertenkele kanı, domuz dişi, çürük et, domuz kulağından alınan sıvı, kaz yağı, eşek tırnağı, eşek, ceylan, kedi, köpek gibi çeşitli hayvanların ifrazatları* verilebilir. Madeni droglar arasında ise demir, kurşun, magnezyum, zencefre, bakır sülfat, üstübeç, ham sodyum karbonat ve tuz vardır.⁶⁶

Ebers Papirüsü'nde sünnet ⁶⁷uygulamasına da özel bir yer verilmiş olup sünnet Eski Mısır'da dini bir zorunluluktan ve 14 yaşında yapılırdı. Karnak Tapınağı'ndaki rölyeflerde M.Ö. 1392 yılına ait bir resim bulunmuştur. Bu resim sünnet ameliyesine benzemektedir. Ebers Papirüsü'nün kalbin işleyişi ve sırları hakkında doktorlara gizli kitap ismini taşıyan özel bir bölümünde kalp ve kısmen dolaşım organının işleyişiyle ilgili anatomik ve belirsizde olsa bazı fizyolojik bilgiler verilmektedir.⁶⁸

2.1.5. Hearst Medikal Papirüsü

M.Ö. 1550 tarihli olan bu papirüs, üç kısma ayrılmaktadır. İlk kısmında kalp ve dolaşım sisteminden, ana kısımda cerrahiden söz edilir. Bu papirüste ayrıca kırıklar, çıkıklar, tümörler ve özellikle baş ve boyun yaraları ve bunların nasıl tedavi edileceğine dair bilgiler vardır. Bu arada bu papirüste çeşitli hastalıkların tedavisi için bazı droglar kaydedilmiştir. 260 reçetenin 12'sinde şarap, 27'sinde bira, 11'inde inek, eşek sütü veya bir erkek çocuğu olan kadın sütü, 24'ünde de suyun tedavi amacıyla kullanıldığı yazılmıştır.

2.1.6. Berlin Medikal Papirüsü

M.Ö. 1350 yıllarında yazılmış olup Imhotep tapınağında bulunmuştur. Bugün Berlin'de State Museum'dadır. Bu papirüste de sihir ve ampirizm beraber gitmektedir ve ünlü Ebers Papirüsü gibi iç hastalıkları, E. Smith Papirüsü gibi cerrahi ve Kahun Papirüsü gibi eski jinekolojik konulara yer verilmektedir.⁶⁹

⁶⁶ O. Amin, *a.g.e.*, s. 74.

⁶⁷ Bkz. Görsel 7.

⁶⁸ O. Amin, *a.g.e.*, s. 75.

*İlacın ana taşıyıcı sistemidir. Kendisi tedavi edici etki göstermeyen, etkin madde veya maddelerin en iyi şekilde uygulanabilmesini, doze edilebilmesini yani herhangi bir etkin maddenin/maddelerin ilaç haline gelmesini sağlayan temel taşıyıcıdır.

*Balgam, irin, kan, ter gibi vücuttan çıkan şeyler.

⁶⁹ O. Amin, *a.g.e.*, s. 73.

2.1.7. Londra Medikal Papirüsü

M.Ö. 1350 yıllarında yazılmış olup Londra'da British Museum'da sergilenmektedir. Bu papirüslerde tedavide hemen hemen tamamen sihre yer verildiği anlaşılmaktadır.⁷⁰

2.1.8. Chester Beatty Koleksiyonları

Bu papirüslerden iki tanesi tıp ile ilgilidir ve M.Ö. 1200 yıllarında yazılmış oldukları tespit edilmektedir. Bu papirüslerde yer alan tedavi yöntemlerinde sihir ve tıbbı eşit derecede yer verildiği anlaşılmaktadır. Yine söz konusu papirüslerde yer alan bilgilerden sihirle tedavi edilen hastalıklar arasında sara gibi hastalıklarında olduğu görülmektedir.⁷¹

2.1.9. Rölyefler, Taş Kabartmalar

Karnak, Luksor gibi büyük merkezlerdeki tapınak duvarlarındaki rölyefler, Eski Mısır tarihi kadar devrin tıbbını da aydınlatmakta ve diğer kaynaklara çok yardımcı olmaktadır. Bu bakımdan Karnak'ta bulunan bir sünet ameliyesini gösteren sahne ve diğer bazı örnekler önemlidirler.⁷²

2.2. Eski Mısır'da Tıp Eğitimi ve Sağlık Kurumları

Eski Mısır'da Yaşam Evi (Per Ankh) doktorların tıp eğitimini gördüğü merkezdi ve bunlar şifa merkezleri ile büyük kült tapınaklarıydı. Edfu'daki tapınak kalıntılarının dış ve iç duvarları Eski Krallığa ait olmasına rağmen tapınak Yunan dönemine aitti ve yapının sağ tarafındaki bahçede doktorların hazırladığı pek çok reçetedeki bitkiler yetiştiriliyordu.⁷³ Deir el Bahride üst terasta İmhotep'in kutsandığı ve ona tapınılan özel bir oda inşa edilmişti. Çok sayıda duvar yazıtı M.S 2. yy'a kadar pek çok hasta kişinin orayı ziyaret ettiğinin bir kanıtıydı. Onların çoğu Asklepios'a ve onun kız kardeşi Hygea'ya sunularda bulunuyordu.⁷⁴

Bugün olduğu gibi eski çağlarda da zaman içinde belirli merkezler tıp eğitiminde ün salmıştı. Mısır'da *Memfis*, *Teb* ve *Sais* şehirlerinde kurulmuş olan ve "hayat evi" adı verilen okullarda hekimlik de öğretilirdi. Usta bir hekimin yanında usta-çırak eğitimi yoluyla, ya da tıbbi papirüslerden yararlanarak hekimliği öğrenmek de mümkündü.

⁷⁰ O. Amin, *a.g.e.*, s. 73.

⁷¹ O. Amin, *a.g.e.*, s. 73.

⁷² M.R. Zimmermana.g.m.,s. 81.

⁷³ Carole Reeves, *Egyptian Medicine (Shire Egyptology)*, Great Britain 2008, s. 23.

⁷⁴ C. Reeves, *a.g.e.*, s. 24.

Büyüyle hasta tedavisini öğretenler de vardı.⁷⁵ Nitekim Ebers, Kahun, Berlin ve Smith papirüslerinden öğrendiğimize göre tıp tam tekelci bir yapı göstermekteydi; hekimlik babadan oğula geçen ve asla alelade kimselere öğretilmeyen ezoterik bir meslekti. Yani tıp, eski Mısır'da ezoterik yüksek kültüre ait inisiyatik bir sır olarak karşımıza çıkmaktadır. İnisiyatik* sırlar, seçilmiş kimseler haricinde paylaşılmayan bir çeşit üst düzey bilgileri içermekteydi.⁷⁶

Doktorlar, kısmen bir tıp olan mistik Yaşam Okulu'nda tıpta olduğu kadar sanat, din, mimarlık, yönetim ve savaş gibi diğer yaşam disiplinlerinde de eğitim ve öğretim görmüşlerdi. Büyük ustalar, örneğin İmhotep, zaman ve coğrafyalarını aşmış ve dünyanın tanıdığı tanrı ve tanrıçalara dönüşmüşlerdi. Doktorların eğitimi genellikle sayısız referansın gösterdiği üzere baba-hekimlerin özel talimatları altında ailede yürütülmüştü. Mistik Yaşam Okulu'nun bir kısmı modern anlamda tıp fakültesiydi. Paramedikal personeller arasında eczacılar, hemşireler, ebeler, fizyoterapistler ve bandajcılar vardı. Şifa sanatlarına hekimler, rahipler ve büyücüler dâhildi. Wedja-hor-resnet'in heykeli üzerine bir yazıt şöyle demektedir

“Majesteleri Kral Darius bana Mısır'a dönme emri verdi... Hayatın Ev (ler) inin bölüm(ler)ini (tıpla uğraşan) dökülmeye yüz tuttuktan sonra yeniden kurmak için. Majesteleri, hasta olanları canlandıran bu sanatın erdemini bildiği için bunu yaptı.”⁷⁷

Eğitimini tamamlayan doktorlar hekim andının ardından göreve başlarlardı. Hipokrat andının öncüsü olan Mısırlı hekimin yemini “*doğru olmak, sır tutmak, minnettarlık*” gibi erdemlerin vurgulandığı bir takım ahlak kuralları üzerine edilir:

“Bu okulun hocalarıyla sevgili arkadaşlarımla karşılaştığımda ve İmhotep'in tasviri önünde, yüce varlık adına söz verir ve ant içerim ki, tıp uygulamam sırasında onur ve dürüstlük ilkelerine bağlı kalacağım. Yoksullara karşılıksız bakacağım ve hiçbir zaman verdiğim hizmetin üstünde bir ödeme isteğinde bulunmayacağım. Evlere alındığım zaman gözlerim orada olup bitenleri görmeyecektir. Bana aktarılan sırları saklayacağım gibi törelere zarar verecek ya da suça yardımcı olacak bir biçimde de

⁷⁵ N. Sarı, a.g.e., s. 15.

⁷⁶ Ramazan Erdem ve Elif Akkaş, “Hekimlik Meslek Kültürünü Belirleyen Olguların Değerlendirilmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, Sayı 17, Isparta 2017, s. 50.

⁷⁷ O. Amin, a.g.e.,s.1.

*İnisiyasyon kimi ansiklopedilerde bireyin spiritüel gelişimi için “spiritüel tesiri alıp aktarabilen bir üstadın sert ve sürekli kontrolü altında, bir düzen ve disiplin içinde, sınavlara dayalı tarzda, metodlu olarak eğitimi şeklinde tanımlanmaktadır.

*davranmayacağım. Hocalarım saygılı ve minnet borçlu olarak onların çocuklarına babalarından öğrendiğim bilgiyi aktaracağım. Verdiğim sözleri yerine getirirsem insanlar benden saygılarını esirgemesinler. Sözümde durmazsam utanç ve aşağılanmaya uğrayayım.”*⁷⁸

2.3. Eski Mısır’da Doktorlar

Mısır tıbbında tedavi edenler yelpazesinde hekimler, rahipler ve büyücüler yer almaktadır.⁷⁹Rahipler, az miktardaki mediko-farmasötik bilgileri “Ember’in kitabı” veya “Kutsal Kitap” adını verdikleri bir kitapta toplamışlardı. Bu kitap genellikle Tanrı Thot’un bir armağanı olarak anılırdı ve bu yüzden tıbbi kitapların temeli haline gelmişti.⁸⁰

Eski Mısırlılar tıba “zorunlu sanat” demiş ve Mezopotamya tıbbından farklı olarak en erken zamanlara ait Eski Krallık’ta dahi doktorlar pratisyenler, oftalmologlar (göz), diş hekimleri⁸¹ ve cerrahlar gibi çeşitli uzmanlıklara ayrılmıştı. Herodotos, Mısır hekimleriyle ilgili şu cümleleri kurmaktadır:

*“Hekimliğe gelelim, onlarda bu iş şöyle düzenlenmiştir: Bir hekim, yalnız bir hastalığa bakar, birden fazlasına bakmaz. Bundan ötürü hekim sayısı çoktur; göz⁸², diş, karın ağrılarına, iç hastalıklarına ayrı hekimler bakarlar.”*⁸³

Genel uzmanlıkları da kendi içinde pratisyenlikten, şef-doktorluğa kadar çeşitlilik gösteriyordu. En yüksek derecesi ise sarayda kralın doktoru olabilmektir. Saray başhekimini bugünkü sağlık bakanı yetkisini taşırdı.⁸⁴ Doktorlar hem halk hem de mahkemeler tarafından saygı görüyorlardı.⁸⁵

Tıp uygulamasının en elit tabakasını yüksek eğitimli rahipler oluşturmaktaydı. Sekmet⁸⁶tıp sanatlarıyla ilgili en önemli tanrı olduğundan, en iyi doktorlar da Sekmet rahipleri arasından çıkar inancı hâkimdi, Sekmet rahiplerinin biri tıbbi, öteki büyüyle ilgili olmak üzere çok sayıda unvanları vardı. Örneğin Necemu “*Sekmet Rahiplerinin*

⁷⁸ N. Sarı, *a.g.e.*, s. 35-36.

⁷⁹ Arın Namal, “İlkçağ’dan Ortaçağa Tıp Tarihi”, s. 6.

⁸⁰ Samir Yahia El-Gammal, “Pharmacy and Medicine Education in Ancient Egypt”, *Bulletin the Indian Institute of History of Medicine(Hyderabad)*, Şubat 1993, s. 38.

⁸¹ Bkz. Görsel 4-5.

⁸²Bkz. Görsel 8.

⁸³Herodotos, II. 84.

⁸⁴ A. Demirhan Erdemir, *a.g.e.*, s. 67.

⁸⁵ Seda Karaöz Arıhan, *Antik Dönemde Tıp ve Bitkisel Tedavi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003, s.39

⁸⁶Bkz. Görsel 11.

Başı” ve “*Hekimlerin Başı*” iken Herişefnat “*Büyücülerin Başı*”, “*Yüksek Sekmet Rahibi*” ve firavunun hekimiydi.⁸⁷ Rahip-hekimlere (wabu) ek olarak, din adamı olmayan hekimler (sunu) vardı. Mısır’daki doktorlar hastalarını büyüler, pratik tıbbi teknikler ve sihirli sözcüklerle tedavi ediyorlardı. Ayrıca şifalı bitkileri ve diğer doğal oluşumlu diğer maddeleri tedavi için kullanılıyorlardı.⁸⁸ Mısır kaynaklarında, aynı zamanda rahip de olan doktorlar ve mumyacılar arasında bir ilişkinin olduğu da görülmektedir. Hem hastalıkların tedavisi için hem de ölenlerin bedenlerinin korunması için benzer yöntemler uygulandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Eski Mısır’daki doktorlar cerrahi ve otopsinin yanında, mumyalamadan, inançla tedaviye kadar çeşitli alanlarda faaliyet gösteriyordu. Eski Mısır hekimleri mabetlerde yetişirlerdi ve din adamı niteliği taşıyorlardı.⁸⁹

Hem rahip-hekimler hem de din adamı olmayan hekimler, güvenilir klinik tıp ve büyüyü bir arada kullanırken tıp eğitimi görmemiş ve hastaları iyileştirmek için yalnızca efsun, muska ve büyüden yararlanan üçüncü bir hekim grubu daha vardı.⁹⁰ Kırsal kesimde yaşayan halk büyü ve benzeri şifa teknikleriyle uğraşan köy doktoruna gitmeyi tercih ediyordu.

Hekimler Eski Mısır’da sarayda, mabette ve diğer resmi kuruluşlarda çalışıyorlar, maaşlarını devletten alır ve hastalara parasız bakarlardı.⁹¹ Mısır’ın hekimleri bir takım vergilerden muaf tutulurdu. Mabetlere bağlı rahip hekimlerin tanrıların sırrını ve kötü ruhları uzaklaştırmaya yarayan sihirli formülü de bildiğine inanılır ve vahim durumdaki hastalara çağrılırlardı. Mabetlerde çalışan hekimlere mabet bütçesinden maaş ödenirdi. Hiyerarşik bir düzende çalışan saray hekimlerinin başı ve müfettişi vardı. Yüksek devlet memurlarının ve büyük iş yerlerinin de özel hekimleri bulunurdu. Krala ve soylulara bağlı olanlar geçimini onlardan sağlardı. Halk arasında çalışan hekimler ise kozmetik, saç boyası, haşarat öldüren ilaçların satışıyla kıt gelirlerini takviye ederdi. Halk hekimleri daha çok önemsiz hastalıklara çağrılırdı. Hekime ödeme takas şeklinde

⁸⁷ Bob Brier, *Tutanhamon Cinayeti*, İstanbul 1999, s. 145.

⁸⁸ https://www.ancient.eu/Egyptian_Medicine/, [erişim tarihi: 04.09.2018].

⁸⁹ Berat Ceran, *Antik Mısır ve Anadolu Uygarlıklarında Tıp*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008, s. 31-32.

⁹⁰ B. Brier, *a.g.e.*, s. 146.

⁹¹ A. Demirhan Erdemir, *a.g.e.*, s. 67.

olduğundan hekimin emeği hediye ile karşılanırdı. Hekimler aşağı ve yukarı Mısır'ın en büyük hekimi olan başhekimin emri altındaydı.⁹²

Eski Mısır tıbbında başrolü oynayan doktorlar hiç şüphesiz ki çok zor ve karmaşık bir meslek grubunu oluşturuyordu. Tıp gibi ihtisas gerektiren karmaşık bir meslek Eski Mısır medeniyetinde çağdaşlarına göre çok üst seviyelerdeydi. Bu gelişmişlik Eski Mısır Medeniyetine çağdaş olan diğer medeniyetlere de ışık oluyordu. Bu yönüyle Eski Mısır sadece mimari, heykel sanatı, maden sanatı, örgütlü işgücü (Piramitlerin inşası gibi) matematik, astronomi ve geometri alanında değil tıp alanında da son derece gelişmiş bir medeniyetti. Hatta Eski Mısırlı doktorlar diğer ülkelere bile tedavi amaçlı davet ediliyorlardı. Bu anlamda Eski Mısır Medeniyeti tıp açısından dönemin Yakındoğu uygarlıkları ile karşılaştırıldığında her açıdan zirvede bir durumdaydı.⁹³ Nitekim Mısır, Mezopotamya ve Anadolu'daki saraylar birbirine hekimlerini ve münecimlerini gönderirdi. Homeros (M.Ö. 9 yy.), Mısırlı hekimlerin çevre krallıkların saraylarına davet edildiklerini; hastalanan önemli şahsiyetlerin tedavi olmak için Mısır'a gittiklerini kaydetmişti. Yine II. Amenofis devrinde Suriyeli bir prens eşi ve hizmetçileriyle Mısır'da Teb'e kadar gelmiş ve Firavun'un hekimi Nebamon'un tedavisi altına girmişti.⁹⁴ Nitekim Mısırlı bir göz tabibinin, M.Ö. 6. yüzyılda Pers imparatorluğunu kuran meşhur Kyros tarafından çağırılması da oldukça önemli bir örnektir.⁹⁵ Eski Mısır'daki doktorların diğer ülkelere gidip tedavi uyguladığına dair başka bir örnek verecek olursak:

“III. Hattuşili Mısır'dan da kendisi, kız kardeşi Matanazi ve yeğeni Tarhuntaş Kralı Kurunta için ilaç ve hekimler istemiştir. Bunlardan Tarhuntaş Kralı ile ilgili olan mektup II. Ramses'in, ağzından şöyledir. 'Bak işte şimdi kâtip ve hekim Paraemahuyu gönderiyorum. O, Tarhuntaş Kralı Kurunta için şifalı otlar hazırlamak için gönderilmiştir. O, senin istediğin tüm ilaçları yapacaktır. O, sana gelir gelmez, onu Tarhuntaş Kralı Kurunta'ya teslim et ki, ilaçları hazırlayabilsin; orada bulunan (Kurunta'nın yanında) iki hekimi ise geri gönder, onların Mısır'a dönmelerini sağla! Kâtip ve hekim Paraemahü ona ulaşır ulaşmaz, onlar {her iki hekim} oradaki işlerine son versinler.' Burada, yabancı bir kralla mektuplaşma yetkisi olmayan vasal kral

⁹² N. Sarı, *a.g.e.*, s. 32.

⁹³ O. Amin, *a.g.e.*, s.1.

⁹⁴ N. Sarı, *a.g.e.*, s. 33.

⁹⁵ Celal Saraç, “Eski Mısır'da Bilim ve Teknik”, *A. Ü. D. T. C. Fakültesi Dergisi F.- 8*, s. 110.

Kurunta 'ya, amcası Hattuşili'nin aracılık ettiğini görüyoruz. Bu hekimlere karşı Mısır'a Hupisnalı taş ustalarının gönderilmiş olması muhtemeldir."⁹⁶

Konuyla ilgili diğer bir örnek de şöyledir:

*"Kısırlık veya yaşlılık sonucu çocuk yapamama: Çeşitli hastalıklardan, belki de hastalık psikozundan bir türlü kurtulamayan III. Hattuşili, bevlevi hastalıkların tedavisindeki üstün başarılarını Herodot'tan bildiğimiz Mısırlı tabiplerden ve getirecekleri ilaçlardan büyük bir safdillilikle bir mucize beklemiş, kendi iddiasına göre ellisine basmış, bir türlü çocuk doğuramayan ve bundan dolayı en az iki koca değiştirmiş olan talihsiz kız kardeşi Matanazi için de Mısır'dan doktor ve ilaçlar istemiştir. II. Ramses'in istihbaratına göre bu kadın elli değil, altmış yaşındaymış. Ramses mektubunda Hattuşili'ye altmış yaşındaki bir kadını doğurtacak ilah ve hekimlerin Mısır'da da bulunmadığını yazıyor. Ancak Hattusili'nin ısrarları üzerine bir büyü rahibi, bir doktor ve bazı ilaçlar gönderiyor ve kendisinin de inanmadığı bu konuda "Güneş ve Fırtına tanrıları yardımcın olsun" diyor. Bu şifalı otlar arasında, birçok kavimlerde hamileliği teşvik edici özelliği olduğu bilinen ada çayı ve kereviz bulunabilir."*⁹⁷

2.3.1. İşyeri Hekimleri

Eski Mısır'da sağlık personeli rolü, tam çevirisi, "hasta olanlardan biri" anlamına gelen "sounou" tarafından yapılırdı. Bu şifacılar arasında işçilerin tıbbi bakımından sorumlu olanlar vardı. Özel ihtiyaçlara bağlı olarak, idare, tıbbi personelleri madenlere ve taş ocaklarına, büyük inşaat alanlarına, kraliyet nekropollerine, tapınaklara ve büyük çiftlik arazilerine tahsis etmişti. Ünlü Mısır bilimci Franz Jonckheere, çalışmalarını bir topluluk veya insan grubu içinde gerçekleştirdikleri için onlara "kurumsal doktor" yerine "grup doktoru" adını vermeyi tercih etmişti. "Sounou"ların maaşı bağlı oldukları idare tarafından aynı olarak ödenirdi, M.Ö. 60-56 arasında Mısır'ı ziyaret eden Sicilyalı Diodorus bu konuyla ilgili "Seferler ve yolculuklar sırasında herkes ücretsiz tedavi görüyor, çünkü doktorlar toplumun giderleriyle bakılıyorlar" cümlesini kurmuştu.⁹⁸

⁹⁶ Ahmet Ünal, "Hitit Tıbbının Ana Hatları", *Belleten*, Sayı 175, Ankara Temmuz 1980. s. 482.

⁹⁷ A. Ünal, a.g.m.,s.492.

⁹⁸ Bernard Ziskind ve Bruno Halioua, "Occupational Medicine in Ancient Egypt", *Medical Hypotheses*, Sayı 69, Paris, Şubat 2007, s. 943.

2.3.2. İnşaat Alanı ve Kraliyet Nekropol Doktorları

İşçiler ve zanaatkârlarla ilgilenen doktorlar hakkında çok miktarda yazılı belge bulunmaktadır. Bu işçilerin görevleri, büyük Theban Nekropolü'nde kralların, soyluların ve ailelerinin mezarlarını inşa ve dekore etmek ve korumaktı. Yeni İmparatorluğun beş yüzyılı boyunca, doğrudan vezir tarafından gönderilen bir saray kâtibi tarafından yönetilen bu işçi topluluğu, Deir el Medineh köyünde yaşamıştı. Bölgede bulunan arşivleri kullanarak, her on günde bir değiştirilen iki takım halinde “soldakiler” ve “sağdakiler” olarak düzenlendiklerini bilmekteyiz. Her takımın atanmış bir doktoru bulunmaktaydı.⁹⁹

2.3.4. Ebeler

Doktorlar doğumla ilgilense de, doğumun evin diğer kadınları ve ebeler tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Ebelerin tıbbi eğitim aldıklarına dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Eski Krallıkta “ebe” kelimesi için hemşire (doktor yardımcısı) kelimesi kullanılırdı fakat bu ilişkilendirme bu dönemden sonra sona erdi. Ebeler kadının akrabası, arkadaşı ya da komşusu olabilirdi ve bir tıp mesleği olarak görülüyordu. Oysa hemşirelik saygı gören bir meslek idi.

2.3.5. Diş Hekimleri

Mısır sınırları içindeki mezar ve anıtlarda bulunan hiyeroglif yazıtların çevirisi, bazı durumlarda tıbbi veya diş hekimliği unvanına işaret eden ölmüş kişinin mesleğini açığa vurmaktadır. Eski Mısır'da tıbbi personel olarak kaydedilen yaklaşık 150 kişiden sadece dokuzu diş hekimi olarak kabul edilmektedir. Hiyerarşik olarak iki temel kategoride sıralanmış görünmektedirler, “*dişlerle ilgilenen biri*”, genellikle diş hekimi olarak kabul edilir ve “*dişlerle baş eden biri*”. Bu iki unvanın nasıl farklılık gösterdiği kesin değildir, ancak muhtemelen görev ve statüde farklılıkları bulunmaktadır. Ayrıca “*diş hekimi şefi*” vardı ve muhtemelen en yüksek dişçi pozisyonu “*sarayın dişhekimi*” idi.¹⁰⁰

2.3.6. Eski Mısır'da Doktorluk Unvanları

Organize tıbbi bakımın başlangıcı şüphesiz ki Coser zamanındaki Eski Mısırlılar'a aitti. Özellikle Vezir Imhotep Mısır tıp biliminin yaratılışında en büyük payı olan kişiydi. Daha sonraları Yunanlılar tarafından Tıp Tanrısı Asklepios olarak

⁹⁹ Örneğin, Turin papirüs no. 2018'de KhayminXI.Ramses'in mezarı için oluşturulmuş sol takımın doktoru olarak geçmektedir.

¹⁰⁰ R. J. Forshaw, “Thepractice of dentistry in AncientEgypt”, *British Dental Journal*, Sayı 206, s. 481.

tanımlanmıştır. Yunan filozof Alexandrius Clemens (MS. 200) tıp bilgisinin tarihin önceki dönemlerinde bile var olabileceğini ileri sürmüştür. Mısır tıbbının 42 efsanevi Hermetik (büyü ile ilgili) kitabında olduğu gibi, ilk firavun ve Yukarı ve Aşağı Mısır'ın tek bir yönetimde birleştiren Menes'in oğlu Athothis'in¹⁰¹ anatomi üzerine yoğunlaştığını söylemektedir.

Hiyeratik yazılara göre tıbbi bakımın “swnw” (sıradan doktor); “imyrswnw” (doktorların idarecisi); “wrswnw” (doktorların şefi); “smsw swnw” (doktorların en kıdemlisi); ve son olarak, “shd swnw” (doktorların müfettişi) şeklinde bir hiyerarşisi vardı. Metinlerden hekimlerle cerrahlar arasında bazı ayrımların olduğu anlaşılmaktadır. Cerrahlar grup olarak 'Tanrıça Sekmet'in rahipleri olarak anılıyorlardı.¹⁰²

Ebers Papirüs'ü bize üç tür tıp uzmanından bahsetmektedir: seküler bir doktor olan hekim (swnw); bir şifacı olan bir rahip (wab); ve bir büyücü (sau). Mısırlılar hastalık ve ağrıların düşman tanrı-tanrıçalar veya şeytanların etkisi olduğuna ve şifanın sihirli ya da dini tılsımlardan bulunabileceğine inanıyorlardı.¹⁰³

Bir doktorun sadece eğitilmiş ve bilgili olması yeterli değildi aynı zamanda vücudunun ve ruhunun saf olması gerekirdi. Doktorlar “wabau” olarak adlandırılan yüksek rahibin sıklıkla temizliğine önem verip dikkat etmesi gerekirdi.

Kadın veya erkek olsun her bir doktorun uzmanlık alanı vardı fakat “swnw” ayrı olarak pratisyen doktordu ve “sau” büyü kullanmada uzmandı. Ebeler, masörler, hemşireler ve falcılar doktorun ayrıca yardımcılarıydı.¹⁰⁴

SWNW:Eski Mısırlılar “çevresel damarlar aracılığıyla kalbin konuşmasını” nabız olarak adlandırmıştı. “SWNW” adlı doktorların birkaç bölgedeki nabız elle muayene etmelerine rağmen kan dolaşımı hakkında henüz bir şey bilmiyorlardı.¹⁰⁵ Bu doktorlar bir anlamda günümüzün dâhiliyecileri idi. SWNW,sadece bir doktor değil bunun haricinde çoğunlukla travma vakalarını ameliyat eden bir doktor olduğu da görülmüştü. Oysa wab rahip ve sau dâhili (iç hastalıkları) bozukluklarında daha çok büyüye

¹⁰¹ Sullivan Richard, “A Brief Journey into Medical Care and Disease in Ancient Egypt”, *Journal of the Royal Society of Medicine*, Sayı 88, March 1995, s. 141.

¹⁰² S.Richard, a.g.m., s. 142.

¹⁰³ M. J. Zimmerman, a.g.m., s. 145.

¹⁰⁴ https://www.ancient.eu/Egyptian_Medicine, [Erişim tarihi: 01-01-2019].

¹⁰⁵ A. Shafik-W.R. Elseesy,a.g.m., s. 37.

odaklanmışlardır ve *wab* rahip ve *sau* için büyücü kelimesi kullanımını onların dini uygulamalarının bir parçası olarak sağlık hizmeti olarak görmekten ziyade Mısırlılar aralarında din ve tıbbın yapay bir ikilem olduğunu güçlendirmektedir. Doktorların üç tipi de sıklıkla aynı tedavilere başvurur ve buna ek olarak Eski Mısır'daki dini yapılarla güçlü bağlara sahipti.¹⁰⁶

Swnw başlığı 4. Sülaleden (M.Ö. 2649-2513) 27. Sülaleye (M.Ö. 525-405) tarihlenen mezar biyografilerinde, stel, duvar yazıları ve çeşitli diğer papirüslerde yaklaşık olarak 150 kez bahsedilmektedir. Hiyerogliflerde swnw'ler için ok ve kap resmi kullanılır fakat bu swnw doktorların özellikle aletle tedavi eden bir doktor olarak ele alınmaması gerekmektedir.¹⁰⁷ Swnw doktor kurbanlık sığırların muayenesi gibi fiziksel dünya aktivitelerinde, fiziksel belirti ya da semptom üzerinde yoğunlaşmış ve kurbanlık sığırları da muayene eden bir doktor olmuş olabilir. Swnw, *wab* rahip ve *sau* Eski Mısır'ın dini ideolojisinde acı çeken hastalara yardım etmek için düzenli bir şekilde istihdam edilmiştir.¹⁰⁸

SWNW irty: Göz Mısır mitolojisinde önemli bir rol oynuyordu. Seth, Thot tarafından sihirli bir şekilde onarılan Horus'un gözünü yerinden çıkarmıştı. Onarılan göz, en güçlü koruyucu bir tılsım olmuştu. *SWNW irty* (*Göz Doktoru*) Eski Mısır'da pek çok göz hastalığını tedavi eden doktor olarak tanımlanırdı.

HWY: Sais okulunun direktörüne ait vesikaya IV. Sülale zamanından itibaren rastlanmaktadır. Bu kişi "*Hekimlerin en büyüğü*" unvanını taşımaktadır. Heliopolis'teki Osiris okuluna bağlı olan bir sanatoryum direktörüne ise "*Büyük peygamber*" denilmektedir. Bu meşhur hekimlerin mezarları arasında "*Hwy*" adlı hekimin unvanı "*En büyük peygamberlerden*"* olarak kaydedilmiştir.¹⁰⁹

Eski Krallık boyunca tıp mesleği daha organize bir hale gelmiş ve doktorlar çeşitli rütbelere ve özelliklere sahip olmaya başlamışlardır.

SINW: "*Carole Reeves Egyptian Medicine - A Shire Egyptology Book*" kitabında belirttiğine göre bu unvanı taşıyan doktor, Eski Mısır'daki doktorların en alt seviyesi

¹⁰⁶Laura M. Zucconi, "*Medicine and Religion in Ancient Egypt*", *Richard Stockton College Of New Jersey, Blackwell Publishing 2006*, s. 33-34.

¹⁰⁷L. M. Zucconi, a.g.m., s. 35.

¹⁰⁸L. M. Zucconi, a.g.m., s. 36.

¹⁰⁹Afet İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, Ankara 1992, s. 240.

* Peygamber olarak anılmasının nedeni bu doktor hekimlerin lokman hekimliğine atıfta bulunmak amacıyla olmuş olabilir.

olan doktordu. *Sinw* ile ilgili hiyeroglifler genellikle bir adamı ilaç kapları ve neşter ile birlikte gösterir. Bazen bu yaşlı adamı çubuğa dayanan bir işaret şeklinde ifade edilirdi. Bu durum hem yaşlılığı hem de doktorların uzun yıllar yaşadığını gösteren ipuçlarıydı.¹¹⁰

İMY-R SİN:Eski Mısır'daki tıp hiyerarşisine göre doktorların yöneticisi olan hekim bu ifadeyle anılırdı.

WR SİNW:Eski Mısır'daki hekimlerin şef doktoru olarak görev yapan hekim.

SMSW SİNW:Görev yapan doktorların içinde doktorların en yaşlısı bu sıfatla belirtilirdi.

SHD SİN:Bu rütbeEski Mısır'da doktorların müfettişi anlamına gelirdi.

İMY-RT- SWNT:Eski Mısır dilinden çevrilen bu tanım Eski Mısır'da kadınlarında bu mesleği yaptığını göstermektedir Bu unvan kadın doktorların müfettişi olarak çevrilen “imy-rt-swnt” idi.¹¹¹

2.3.7. Eski Mısır'da Adını Bildiğimiz Doktorlar

Eski Mısır'da doktorlar çok iyi derecede uzmanlaşmışlardı. Sekhetnankh Firavun Sahure'nin “burun uzmanı” olarak görev yapmıştı ve bir soylu hekim olan Iry'nin (IV Dyn) kireçtaşından bas-rölyefi (yarım kabartma) onu “*kraliyet bağırsak hareketinin (tuvalet çıkma düzeni) koruyucusu*” olarak göstermektedir.

Eski Mısır tarihinde önemli rol oynamış ismi bilinen bir doktor daha vardır ki bu şahıs sadece doktor olarak değil aynı zamanda mimar, başmüfettiş ve vezir olan ve tarihi kaynaklarda sonraki devirlerde (Hellenistik Dönem) ismi tıp tanrılarıyla özdeşleşen İmhotep'tir.¹¹² Bir sonraki bölümde detaylarına değineceğimiz bu ismin dışında ön plana çıkan Mısırlı doktorlar şunlardı:

*Merit-Ptah: Mısır'da tıp mesleğinde kadınlar erken dönemde M.Ö. 2700'de kraliyet baş doktoru Merit-Ptah'a kadar uzanmaktadır. Merit-Ptah dünya tarihinde ismi bilinen ilk doktordu. Ancak yeni bulgular aşağı Mısır'da, Saisteki Neith tapınağındaki

¹¹⁰ A. İnan, *a.g.e.*, s. 36.

¹¹¹ A. İnan, *a.g.e.*, s. 36.

¹¹² Jim Pipe, *Eski Mısır Mumyalar Sihar Ve Efsaneleri*, Ankara 2014, s. 132.

* Bu konuda farklı kaynaklarda başka doktorlarında ilk olduğundan söz eder. Farklı kaynaklardaki ifadelerin değişik olmasından dolayı bazen çelişkili bilgiler karşımıza çıkmaktadır.

tıp okulunun M.Ö. 3000 yılında ismi bilinmeyen bir doktor tarafından yönetildiğini ortaya koymaktadır.

Qar (M.Ö. 2350): Dünyadaki en eski ameliyat aletleriyle gömüldüğü düşünülen Qar 6. Sülaledeki Kral Unas'ın egemenliği altındaki kraliyet doktoruydu.

Mereruka (M.Ö. 2345): 6.Sülalede Kral Teti'nin veziriydi ve kralın doktorlarının gözetmeniydi.

Ir-en-akhty (M.Ö. 2181-2040 / Mısır'ın I. Ara Dönemi):Mısır'ın tıp tarihindeki uzmanlık alanlarının fazlalığı ile ün yapmış bir doktordu. Çoğu doktor tek bir alanda uzmanlaşmışken Ir-en-akhty pek çok unvana sahipti.¹¹³

Hesire: İmhotep'in çağdaşı Hesire şef doktordu ayrıca bir dişçiydi.

Iry: Dördüncü sülale zamanında Gize'de sarayın şef doktoruydu. Iry akrep uzmanı olmasının yanı sıra sarayın, göz, mide ve bağırsak doktoruydu.

Sekhet-n-Ankh: Beşinci sülale firavunu Sahure zamanında burun doktoruydu ve Firavun Sahure'nin üst solunum yolu hastalığını tedavi etmişti.

Peseshet: Şu ana kadar bilinen Mısırlı tek kadın doktordur. (Dördüncü ya da beşinci sülale başlarında) Ünvanı kadın doktorların müfettişi olarak çevrilen “imy-rt-swnt” idi.¹¹⁴ Ayrıca, ilginçtir ki o dönemde kadınlar da doktor olabiliyorlardı, özel bir kabartmada Pereset 'imy-rt-swny' hekimlerin bayan yöneticisi olarak gösterilmiştir; bununla birlikte, bu, kadınların erkeklerin hâkim olduğu bir toplumda tıbbi görevlerde buldukları teorisini destekleyen şimdiye kadarki keşfedilmiş tek referanstır.

Aynı zamanda, “doktorların en muazzamı” Poura ve Nekropolis'in basit bir “sounou”su olan Neferenmaat gibi, Orta Krallık'taki başka işçi hekimlerinin isimlerini de bilmekteyiz.¹¹⁵ Sekhetenanch, diş hekimi Hesy-Re (İmhotep'in çağdaşı), saray hekimlerinin müfettişi Ni-Anh-Re, Pepi-Anh ve M.Ö. 2600'lerde yaşamış Ni-Anh-Dwaw da tarihte isimleri bilinen ilk hekimlerdir.¹¹⁶ Son olarak Jim Pipe “Eski Mısır

¹¹³https://www.ancient.eu/Egyptian_Medicine. [Erişim tarihi: 01-01-2019].

¹¹⁴ C. Reeves, *a.g.e.*, s. 21-22.

¹¹⁵ Bernard Ziskind and Bruno Halioua, “Occupational Medicine in Ancient Egypt”, *Medical Hypotheses*, Sayı 69, Paris, Şubat 2007, s. 944.

¹¹⁶ Ali Haydar Bayat, “Tıp Tarihi”, İstanbul 2010, s. 68.

Mumyalar Sihar Ve Efsaneleri” kitabında İy Mry, Kem Msw ve Sekhem Ka adındaki krallık dış hekimlerinden de bahsetmektedir.¹¹⁷

2.4. Eski Mısır’da Hastalıklar

Eski Mısır, Nil nehri taşkınları sayesinde bir tarım uygarlığına dönüşmüş ve bunun sonucunda, yerleşik düzene geçmiş olan köyler, kasabalar ve çok büyük kentler ortaya çıkmıştı. Fakat bu gelişmişlik, artan nüfus, ve bataklık alanlar hijyenik olmayan bir çevrenin ortaya çıkışın sebebiyet vermişti. Nitekim böylelikle pek çok salgın hastalık da Mısırlılar’ı devamlı surette etkilemişti. Bu konuyla ilgili olarak ünlü tarihçi Herodotos şu cümleleri kurmaktadır:

*“Başkaları evlerinde hayvanlarından ayrı yaşıyorlar, Mısırlılar evlerini hayvanlarla paylaşırlar. Ekmeklerini bazılarının ‘dzeria’ dedikleri değişik bir tahıl türünden yaparlar. Bunu ayakla, elle, havanla yoğururlar.”*¹¹⁸

*Ayda bir defa üç gün üst üste içlerini temizlerler; alttan üsten çıkartıcı ilaçlar ve çareler kullanırlar, çünkü onlarca bütün hastalıklar besleyici maddelerden ileri gelir. Gerçekten dünyanın her bakımından en sağlıklı insanları, Libyalılar’dan sonra Mısırlılar’dır; Bunu bence Mısır’ın mevsim değişikliği bilmeyen havasına borçludurlar, zira insanı hasta eden şeylerin başında alıştığı şeylerden kopması gelir ve buda her zaman doğru olan bir şeydir ki en çok mevsim değişikliklerinden ileri gelir.”*¹¹⁹

*Çok sivrisinek olur ve bundan korunmak için bakınız ne yaparlar: Bataklığın üst yanında oturanlar kulelere çıkıp yatarlar; çünkü rüzgâr, sivrisineğin o kadar yükseğe uçmasına elvermez. Batak bölgede oturanlar bu duruma başka bir çare bulmuşlardır; herkesin evinde bir ağ vardır, gündüz balık tutar, gece uyuduğu yatağın üstünde buna sarınıp yatar.”*¹²⁰

*Nil taşıp da her yanı bastığı zaman su yüzünde sadece kentler görünür, tıpkı Ege Denizi’nin adaları gibi; Mısır’ın geri kalanı deniz olur; yalnız kentler meydanda kalır. Böyle olduğu zaman gemiler artık ırmak yatağını izlemekten kurtulurlar, ovada yüzerler.”*¹²¹

¹¹⁷ J. Pipe, *a.g.e.*, s. 132.

¹¹⁸ Herodotos, II. 36.

¹¹⁹ Herodotos, II. 77.

¹²⁰ Herodotos, II. 95.

¹²¹ Herodotos, II. 97

Görüldüğü üzere Nil nehri, Mısır'daki hastalıkları doğrudan etkileyen bir unsurdur. Ancak gerek Nil nehrinin gerekse diğer doğal etkenlerin neden olduğu hastalıkları ana başlıklar halinde incelemek daha uygun olacaktır.

2.4.1. Parazitik ve Bulaşıcı Hastalıklar

Mısır'daki hastalıkların ortaya çıkışında rüzgâr, tozlar, ısı farkları gibi yenilen içilen şeyler hatta bazı kurtlar gibi dış etkenler rol oynardı. Eski Mısırlılar'a göre havada Pnöma denen ve oksijeni andıran bir cevher vardı. Gene hava yolu ile kalbe ve nabızlara kadar dolan yani bütün vücuda yayılan bu cevher bazen çürür ve bozulur, yani hastalık yapardı ki buna Pnöma-Patoloji denmekteydi. Diğer taraftan doğal etkenler arasında bazı iç etkenler de vardı. Mesela Eski Mısırlılar fekal* maddelerin de diğer hazım artıkları gibi kanla taşındığına inanırlardı. Bu gibi maddelerin kandaki kalıntıları olan ve Eski Mısırlılarca Vehidu olarak tanımlanan bir madde bedende irin ve kokuşmaya neden olur, yani hastalık yapabiliyordu. Bu nedenle Eski Mısır'da zaman zaman kanı temizlemek için müshil vermek ve lavman yapmak kadar kan almak, dağlamak-cautherisation(dağlama), friksiyon (vücudun bir bölümü, genellikle bir şey sürerek ovma ovuşturma) ve banyo gibi yollara da başvurulurdu.¹²²

Eski Mısır'da parazitik hastalıklar majör bir halk sağlığı etkisine sahipti. Solucan parazitleri, özellikle mumyalar açılırken, kireçlenmemiş kalsifiye (kireçlenen) olmuş yumurtalarının mumyalardan geri kazanılmasıyla elde edilmekteydi. Kaçınma önlemleri eski metinlerde sıklıkla tekrarlanırdı. Belgelenen daha yaygın parazitik ve bulaşıcı hastalıklar arasında şistozomiyaz (kan damarlarında yaşayan schistosoma türlerinin neden olduğu paraziter bir hastalık), drakunkuliyaz (yine solucanı hastalığı), filaryaz (Nematod, lenf sistemi ve deri altı dokuda parazit- filarial neden bulaşıcı helmint hastalık grubu), strongiloidiyaz (Strongyloides stercoralis'in neden olduğu ve özellikle tropikal ve subtropikal bölgelerde yaygın olarak görülen bir enfeksiyon), askaris (bir çeşit bağırsak solucanının neden olduğu hastalık), tenyazis (şeritbağırsak kurdu hastalığı), sıtma, tüberküloz, lepra (cüzzam), tetanoz ve veba vardır. Ayrıca, Sepsis (kan zehirlenmesi) ve apseler, osteomyelit (kemik iliği iltihabı) şeklinde yazılmış (kemik iliği iltihabı), polyomyelit (çocuk felci) ve çiçek hastalığı da rapor edilmişti. Ağrı

¹²²A. Demirhan Erdemir, *a.g.e.*, s. 85

(wekhedu) (acı çekmek) da defalarca ele alınmıştı. Wekhedu'nun göbek, deri, ağız, göğüs, sırt, kalp, baş, göz ve diş gibi birçok organı etkilediği söylenmektedir.¹²³

Mısırlılar'ın muzdarip oldukları hastalık türleri günümüzde olduğu kadar çok sayıda ve çeşitlidir ve bunlardan bazıları bilharsiazis/ şistozomiyazis (kirlenmiş suyla bulaşan ve yayılan bir hastalık); trahoma (göz enfeksiyonu); malaria (sıtma); dizanteri; smalpox (çiçek hastalığı); pnömoni (zatürre); kanser; kalp hastalığı; demans (bunama); tifo (karahumma); artrit (eklem iltihabı); hipertansiyon (yüksek tansiyon); bronşit; tüberküloz (verem); apandisit; böbrek taşı; karaciğer hastalığı; omurga eğriliği; soğuk algınlığı ve yumurtalık kistleridir.¹²⁴

Çiçek hastalığı, kızamık ve kolera da hemen hemen tüm nüfusun, nehir boyunca, bazen sadece birkaç yüz metre genişliğinde, dar bir toprak şeridinde yaşadığı nispeten yoğun nüfuslu Nil vadisinde kolayca yayılmıştır.¹²⁵ 1910'da ünlü bir Mısırbilimci olan Sir Marc Ruffer, böbrekleri korunmuş XX hanedana ait mumyalar keşfetmişti. Bu alışılmadık mumyalarının çoğunun içi boşaltılmış ve kireçlenmiş Bilharziya (şistozomiyaz) yumurtaları izole edilmişti. Çiçek hastalığının neden olduğu cilt hasarı dışında jinekomasti(Erkeklerde meme büyümesi), genişlemiş skrotal kese ve göbek fitiği belirtileri taşıyan V. Ramses'in otopsisinde uzun süreli Bilharzia enfeksiyonunun ve bunun sonuçlarının daha fazlası bulunmuştu.¹²⁶ Yine Ruffer ve Ferguson 1911 yılında, XX. Sülale (M.Ö. 1200-1085) dönemine ait bir mumyada doku bozulmasını andıran bir çiçek hastalığını rapor etmişti.¹²⁷ Mumyalanmış gövdesinde ve yüzünde bulunan cilt lezyonlarından V. Ramses'in çiçek hastalığından muzdarip olduğu düşünüldüğü halde, literatürde enfeksiyonlu hastalıkların kapsamıyla ilgili pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Mısır'ın günümüz sakinleri gibi, eski insanları da parazitik enfeksiyonlardan büyük ölçüde zarar görmüşlerdi.

Mısır'daki en yaygın salgın hastalıklardan birisi de tüberkülozdu. Tüberküloz M.Ö. 3300'lerin başları kadar erken bir zamanda Feyyum'un (Faiyum A) otlak olduğu zamanlarda yaygındı. Pek çok heykelcik, mumyalardan özellikle de muhtemelen ölümü

¹²³ O. Amin, *a.g.e.*, s. 4.

*Dışkıda bulunan ya da dışkı kaynaklı kirlenme sonucu tespit edilen mikroorganizmalar bu ön adı alır.

¹²⁴ https://www.ancient.eu/Egyptian_Medicine/, [Erişim tarihi: 10-11-2018].

¹²⁵ N. H., Aboelsoud, "Herbal Medicine in Ancient Egypt", *Journal of Medicinal Plants Research*, Ocak 2010, s. 83.

¹²⁶ S. Richard, *a.g.m.*, s. 143.

¹²⁷ A. Shafik ve W. Elseesy, *a.g.m.*, s. 43.

bu hastalıkla ilişkilendirilen Nesperhen'den Dyn Potts hastalığı (tüberküloz artriti) ve tüberkülozun izole edildiğini göstermektedir.¹²⁸

2.4.2. İç ve Yapısal Bozukluklar

Eski Mısırlılar konjenital (doğuştan) ve sonradan kazanılmış olmak üzere çeşitli hastalıklardan muzdarip olmuşlar, bu durum da kültürel pratiklerinin ve çevrelerinin gelişmesini sağlamıştı. Nadir görüldüğü halde, akondroplazi (bodurluk) birçok Bes kabartması ve bezekte tasvir edilmişti. En güzel örneklerden ikisi, Djehor (geç dönem) lahitindeki üzerinde akondroplazik bir dansçı tasviri ve Tutankhamon'un mezarındaki bir akondroplazik (cücelik hastalığı) tarafından yüzdürülen bir alabatr botudur.¹²⁹

Eski Mısır'daki diğer yaygın rahatsızlıklar artrit (eklem iltihabı), osteomyelit (kemik iliği iltihabı) ve periostitir (Kemik dış zarı iltihabı); 1961 yılında görüntülenen 133 mumyadan %30'unun Harris'in çizgilerine (büyümenin duraklama çizgileri) sahip olduğu belirlenmişti. M.Ö. 1500-1000 yıllarına ait 185 Nubye iskeleti üzerinde yapılan bir başka çalışma, kadınların muhtemelen daha kötü beslenme ve doğum baskıları sonucu hastalıktan en fazla acı çeken hastalar olduklarını göstermişti. Neoplazi (tümör) örnekleri ise azdır ancak bazı ostekondrom (bir çeşit iyicil kemik tümörü) vakalarının yanı sıra M.Ö. 835'e ait bir kadın mumyasında sol göğüs fibroadenomuna (memede en sık görülen iyi huylu tümör) rastlanılmıştı. Son olarak, Asyut'tan (MÖ yaklaşık 1000) iki iskeletin, çene ve bifid (ikiye ayrılmış) kaburgalarında çoklu kistik lezyonlarına sahip olduğu keşfedildikten sonra, çok sayıda bazal hücre nevüsünün (iyicil yapılı deri tümörü) görüldüğü olağandışı bir vaka teşhis edilmişti. Çok çeşitli hastalıkların varlığı, eski Mısırlı "Swmw" tarafından karşılaşılan, çoğunlukla hekimler tarafından tasarlanan ve nesiller boyu papirüsler aracılığıyla ve ağızdan ağıza aktarılan tedavileri baz alarak yönetilen problemler hakkında bir fikir vermektedir.¹³⁰

2.4.3. Zihinsel Hastalıklar

2.4.3.1. Histeri

Eski Mısırlılar, Yunanlılar'ın histeri dediği duygusal bozukluğu tanılamışlardı. "Körlüğün", doğada histerik olabileceğini düşündüler ve bunu tedavi etmek için transfer

¹²⁸ S. Richard, a.g.m., s. 143.

¹²⁹ "Bu bireylerin verdiği ilham öyle büyüdü ki onların benzersiz yapıları, Yeni Krallık'tan itibaren hamile kadınların ilahi koruyucusu olarak kabul edilen Tanrı Bes olarak yüceltilmişti." Bkz. Sullivan Richard, A Brief Journey into Medical Care and Disease in Ancient Egypt, Journal of the Royal Society of Medicine, Volume 88, March 1995, s. 142.

¹³⁰ S. Richard, a.g.m., s. 143.

ritüelini kullanmışlar, örneğin bir domuzun gözünün cam salgısını hastanın kulağına yerleştirerek ve bir hayvanın sağlıklı gözü ile hastanın kör gözünün değiştiğini varsayarak belli bir büyüü iki kere telaffuz etmişlerdir.

2.4.3.2. Üzüntü

Mısırlılar üzüntüye uygun bir tıbbi isim vermeseler de papirüslerinde derinlemesine tarif etmişler ve ona bazı tıbbi nitelikler vermişlerdi. Bu açıkça Satri Khamois hastalığında gösterilmiştir:

*“Kıyafetlerinin içine kıvrılmış ve nerede olduğunu bilmeden uzanmıştı, eşi giysilerinin altına elini koydu ve “göğsünde ateş yok” dedi, kalbin hüznü bu.”*¹³¹

Başka bir açıklamada, depresif adam şöyle demektedir:

*“Uzuvlarımın ağırlaştığını hissediyorum, artık kendi bedenimi tanımıyorum, gözlerim düşüyor, kulaklarım sertleşiyor, sesim kelimelere dökülüyor. Hekim efendi bana gelmeli mi? Kalbim onların ilaçları tarafından canlanmadı.”*¹³²

Bu açıklamada, hüznün şüphesiz bir hastalık derecesine ulaşmıştır ve bir takım somatik (fiziksel) şikâyetler ile kendini göstermiştir. Bugün Mısır'da en yaygın olarak kabul edilen sunum bu somatize depresyon (Ruhsal acıyı vücudunda ağrı olarak göstermek) şeklindedir. Bazı durumlarda intihara bile başvurulmuştur. Bu umutsuzluk hissi, aşağıda güzelce örneklendirilmiştir:

*“Şimdi ölüm benim için hastaya sağlık gibi, bir nilüfer kokusu gibi, bir adamın yıllar süren esaretinden sonra evini görme arzusu gibi.”*¹³³

2.4.3.3. Alkolizm

Eski Mısır'daki sarhoşluk pek çok şiirde açık bir şekilde anlatılmaktadır:

“Tavernadan tavernaya koşuyorsun, bira kokarak.

Bira, bir adamı ele geçirdiğinde, ruhuna hükmeder.”

Şiirlerde, alkolün, sadece bedene ve ruha değil, aynı zamanda sosyal hayata da etkisinin olduğunun idrak edildiği açıktır. Insinger Papirüsünde *“akşamdan*

¹³¹ Mervat Nasser, “Psychiatry in Ancient Egypt”, *Bulletin of the Royal College of Psychiatrists (Bülten)*, Sayı 11, Aralık 1987,, s. 421.

¹³² M. Nasser, a.g.m., s. 421.

¹³³ M. Nasser, a.g.m.,s. 421.

kalmışlığın” sersemliği Fransızca saç hastalığı anlamına gelen “*malauxchevaux*” olarak tanımlanmıştır. Nitekim “*O, şarapla kendini dolduran, saç ağrısıyla yatakta kalacak*” dizesi de alkolün yoksunluk etkilerinin farkındalık derecelerini göstermektedir.¹³⁴

2.5. Hastalıktan Korunma Yöntemleri

Gözle görülemeyen canlıların (mikropların) hastalık yaptığı bilinmese de, temizliğin ve sağlıklı yaşamın hastalıklardan korunmaya etkisinin ilkçağdan itibaren farkında olduğunu gösteren bilgiler vardır. Örneğin, eski Mısırlılar’ın din kuralları onların bedenlerini, yiyeceklerini ve evlerini daima temiz tutmalarını şart koşardı. Günde iki kere yıkanan, üç günde bir tüm vücut kıllarını tıraş eden Mısırlılar, sularını kaynatarak içer, zararlı buldukları hayvanları yemezlerdi. Erkek çocukların sünet edilmesi de temizlik gereği öngörülürdü. Varlıklı evlerin temiz ve pis su teşkilatı vardı. M.Ö. 1500 senesinden kalan, günümüzdekine benzer alaturka bir tuvalet bulunmuştur. Eski Mısırlılar parazitlerin ve sineklerin hastalığa neden olduğunu hissetmiş ve birtakım tedbirler almıştı. Bağırsaklarda toplandığı düşünülen zararlı maddeleri boşaltmak için müshil içen ve lavman yapan Mısırlılar’ın fazla yemekten kaçındıkları anlatılır. Diodorus’un Mısırlılar’a atfen yazdığı, “*Yediklerimizin dörtte biriyle vücudumuzu, kalan dörtte üçüyle de doktorları besleriz*” vecizesi oldukça dikkat çekicidir.¹³⁵

2.6. Eski Mısır’da Tedavi Yöntem ve Araçları

Eski Mısırlılar Nil Nehrinin alüvyonlu topraklarının sulanmasında kanalların öneminin farkına varmış; kanallar tıkanıncında ekinlerin nasıl zarar gördüğünü yaşayarak öğrenmişti.¹³⁶ Nil nehrinin aktığı kanallardan etkilenen Mısırlılar bir benzetme yaparak insan bedenini hava, kan, besin, idrar, ter, gözyaşı, balgam, gaita, sperma nakleden kanallar sistemi olarak ele almışlardı. Böylece hastalık, “normal dolaşımında bir tıkanma veya taşma” olarak da açıklanmıştı. Kalın bağırsaklarda biriken zararlı maddelerin (*vehedu*) kana karışarak çeşitli hastalıklara sebep olduğu düşünülürdü.¹³⁷

Eski Mısırlılar’ın tedavi yöntemlerine genel hatlarıyla değinecek olursak; uzviyet için kalbin en başta gelen bir motor kuvveti olduğu kabul etmişler ve kan

¹³⁴ M. Nasser, a.g.m., s. 421.

¹³⁵ S. Richard, a.g.m., s. 143.

¹³⁶ N. Sarı, a.g.e., s. 9.

¹³⁷ N. Sarı, a.g.e., s. 19, 20.

dolaşımının merkezini oraya bağlamışlardı. Nitekim Ebers papirüsüne göre hekim, vücudun hangi organını tutarsa, orada kalbin hareketini ve varlığını hissedirdi.¹³⁸

Eski Mısırlılar hastalığın farmasötiklerle* tedavi edilebileceğini keşfetmişler, masaj ve aromalardaki iyileştirici gücün farkına varmışlar, bazı belirli alanlarda uzmanlaşmış kadın ve erkek doktorlar yetiştirmişler ve hasta tedavisi sırasında temizliğin önemini görmüşlerdi.¹³⁹Eski Mısırlılar harici olarak bazı göz, deri, bademcik hastalıklarını; dahili olarak da bazı kalp, karaciğer, safra kesesi rahatsızlıklarını ayırt edebiliyordu.¹⁴⁰

Mısırlılar, kırıkları alçılmak için arpayla veya akasya yapraklarıyla karıştırılmış inek sütünden yapılan sakız veya suyla karıştırılmış madde kullanıyorlardı.¹⁴¹ Beşinci sülale zamanında kırıklar atel ve bandajlarla iyileştiriliyordu. Yaraya, yara lapası ve bantlar terapi maddeleri olarak uygulanıyor ve iç hastalıklardaki zehir ve iltihap bu yolla çıkarılıyordu. Yulaf lapası ve mersin ağacı lapası göğüs kafesinin sağ veya sol tarafından balgamı söktürmek için kullanılıyordu.¹⁴² Yara lapaları için ise kil, talaş, balmumu ve su otuna başvuruluyordu.¹⁴³

Smith papirüsüne göre bir hastalık için uygulanan metotlar sırasıyla şunlardı: İlk önce, teşhise göre hastalığın genel adı ve bu hastalık için yapılacak işler belirlenirdi. İkinci olarak, tıbbi inceleme yapılırdı. Üçüncüde teşhis (diagnostik) yapılır ve hastalığın adı belirlenirdi. Dördüncü sırada pronostik* vardı.¹⁴⁴ Burada hekimin önünde üç seçenek vardı. “*Tedavi edeceğim hastalık, mücadele edeceğim hastalık, iyi edilmeyecek hastalık.*” Beşinci olarak da tedavi yapılırdı.¹⁴⁵

Mısırlı doktorlar ketenle takviye edilmiş ahşap ateller kullanıyorlardı. Tam anlamı bilinmeyen fakat anlamı Paris alçısıyla benzerlik gösteren “imru” adlı şeyi kullanıyorlardı. Şifacılar kırılan yeri tekrar eski şekline sokmak için “adope” adını

¹³⁸ A. İnan, *a.g.e.*, s. 242.

¹³⁹ https://www.ancient.eu/Egyptian_Medicine/, [Erişim tarihi: 06.012.2018]

¹⁴⁰ N. Sarı, *a.g.e.*, s. 24.

¹⁴¹ A. H. Bayat, *a.g.e.*, s. 223.

¹⁴² A. H. Bayat, *a.g.e.*, s. 142.

¹⁴³ C. Reeves, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁴⁴ Pronostik için Ebers papirüsünde on altı, Berlin papirüsünde iki, Hearst’te ise bir defa tedavi edilebilecek hastalıklar kaydedilmiştir. Şüpheli pronostikten ise Ebers’te sadece iki defa bahsedilmiştir.

¹⁴⁵ Afet İnan, *a.g.e.*, s. 244.

*Medisinal ya da farmasötük kimya ile eczacılığın kesiştiği noktadaki etkin madde dizaynı, organik sentez ve ilaçlar geliştirmek ile ilgili bilimsel daldır.

*Hekimin, hastalığın gelişmesi ve sonucu hakkında önceden hüküm vermesi.

verdikleri kilden kalıbı uzva döküp kurumaya bırakıyorlardı. Yumurta akını sabitleyici olarak kullanıyorlar ve yumurta akını ıslatıp kırılmış uzvun etrafına sarıyorlar, sonrasında da kurumaya bırakıyorlardı.¹⁴⁶

Mısırlı doktorlar nabzın varlığından haberdardı ve kalp ve nabız arasındaki bağlantıyı biliyorlardı. Edwin Smith papirüsünde bile kardiyoloji sistemi belirsiz ve anlaşılması zordu, iktidarsızlık ve kan dolaşımını bilmemelerine rağmen sinirler, tendonlar ve kan damarları arasındaki ayrımı önemsiz olduğunu sayıyorlardı. Onların teorisine göre kanallar, hava, su ve kanı vücutta taşıyordu ve bu durumu Nil nehri ile mukayese edip benzerlik kuruyorlardı. Eğer bu kanallar tıkansaydı ürünler sağlıklı olmazdı ve bu anlayışı insan vücudu üzerinde bir benzerlik kurarak karşılaştırmışlardı.¹⁴⁷

Doktorların çoğu sağlıklı kalmanın yolu olarak temiz ve tıraşlı vücudu tavsiye ediyordu ve buna koltuk altları dâhildi ve bu enfeksiyonları engelleyen şey olmuş olmalıydı. Doktorlar ayrıca hastalarına diyetle ilgilenmelerini ve çiğ balık ya da temiz olmadığı düşünülen hayvanları yemekten kaçınmalarını tavsiye ediyordu.¹⁴⁸ Her derdin mideden geldiğine inanan Eski Mısırlılar bir şikâyetleri olmasa bile her ayın birbirini izleyen üç gününde ilaç olarak mide ve bağırsaklarını temizlerdi. Öte yandan, kimyon ayrıca yaralarda kurutucu veya kan kesici olarak kullanılırdı. Ardıç da aynı zamanda idrar söktürücü olarak bilinirdi. Nezle de ise kokulu sakız ve reçine gibi maddeler buğu olarak kullanılırdı. Konjoktivitlerde* bakırlı bir merhem ve göz hastalıklarında da kazyığı ile yapılmış antimon merhemi kullanılırdı. Eski Mısır'da göz hastalıklarında mesela kirpik dibi iltihabı, göz kapağı dönmesi (echtropion) ve katarakt gibi hallerde tedavi amacıyla sihre de başvurulurdu.¹⁴⁹

Mısırlılar, iç organları ve iskelet sistemini çok iyi tanıyorlardı. Edwin Smith papirüsünün 48 paragrafında dikkate alınan yaralanmaların ve lezyonların anatomik konumu ayrıntılı olarak tasvir edilmiştir.¹⁵⁰ Ayrıca Mısırlı doktorlar temiz yara ile

¹⁴⁶ A. Shafik ve W. Elseesy, a.g.m., s. 32-33.

¹⁴⁷ A. Shafik ve W. Elseesy, a.g.m., s. 35.

¹⁴⁸ A. Shafik ve W. Elseesy, a.g.m., s. 37.

*Konjoktivit, gözlerin en dış tabakasını oluşturan beyaz bölgeler ve göz kapaklarının iç kısmında bulunan zarlarını kaplayan bölgenin kızarıp iltihaplanması durumuna verilen isimdir.

¹⁴⁹ A. Shafik ve W. Elseesy, a.g.m., s. 41, 42 ve 45.

¹⁵⁰ O. Amin, a.g.e., s. 3.

enfeksiyon kapmış yarayı ayırt edebiliyordu. Dağ keçisinin yağı, köknar yağı ve ezilmiş bezelyenin karışımı enfeksiyon kapmış yaraları temizlemek için kullanılıyordu.¹⁵¹

Tıpkı Mısır hukukunun emsal danışmanlığı aracılığıyla işlemesi gibi, Mısır tıbbı da tipik vaka çalışmalarının sunumuyla öğretilmiş gibi görünmektedir. Hastayı dikkatli bir şekilde muayene ettikten ve ana semptomları dinledikten sonra doktor vakaları üçe ayırır: özgüvenle (rahatlıkla) tedavi edebilecekleri, uğraşmak zorunda kalacakları ve tedavi edemeyecekleri. Kırık bir köprücük kemiği, birinci kategoriye, açık bir baş yarası ikinci kategoriye ve anjin üçüncü kategoriye düşmektedir. Muhtemelen üçüncü kategorideki durumlarda aile büyüğü ya da dini araçlara başvurmak zorunda kalacaktı.¹⁵²

2.6.1. Cerrahi Tedavi

Eski Mısır metinlerinde hiyeroglif yazısı ile bıçak (bisturi) ve havan şekilleriyle temsil edilen *Sinu*'lar hastaları bitki, hayvan ve madenlerden elde ettikleri ilaçların yanı sıra cerrahiyle de tedavi ederdi. Eski Mısır tanrıçası *Sekmet* adına inşa edilen tapınaklarda din adamları da küçük cerrahi ameliyatlar yapardı. *Smith* papirüsünde tavsiye edilen bazı kırık-çıkık tedavileri Hipokrat, Galen, İbn Sina gibi birçok ünlü hekimin kitaplarında aynıyla yer almaktadır. *Hearts* papirüsünde (M.Ö. 1500) ise yavaş yavaş kuruyarak sertleşen un ve bal karışımına bulanmış sargı beziyle kırıkların sabitleştirilmesi anlatılmaktadır.¹⁵³

Mısır'da cerrahi prosedürler yaygındı ve günümüzde hala kullanımda olan birçok araç tespit edilmişti. Mısırlılar'ın çakmaktaşı ve metal neşterleri, diş penseleri, kemik testereleri, sondaları, kateterleri, kan akışını durdurmak için kelepçeleri, spekulumları, forsepsleri (nester), damarlar açmak için lansetleri (bistüri), süngerleri, makasları, ilaç şişeleri, keten bandajları ve ilaç karışımları için ham maddeleri uygun miktarda tartacak ölçekleri vardı. Amputasyonlar ve hatta beyin ameliyatlarından sonra hayatta kalan kişilerin mumyalarındaki ve diğer cesetlerdeki kalıntılara göre ameliyatların çoğunlukla başarılı geçtiği anlaşılmaktadır. Ayrıca genellikle tahtadan yapılmış protez uzuvlar da bulunmuştu.¹⁵⁴

Yaralanmalar, Mısır'da anlaması kolay vakalardı; hastalık ise biraz daha zor anlaşılıyordu. Birisi yaralandığında basit bir nedeni ve sonrasında tedavi edilebilir bir

¹⁵¹ C. Reeves, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁵² Geraldine Pinch, *Magic in Ancient Egypt*, University of Texas, Great Britain 1994, s. 136.

¹⁵³ A. Demirhan Erdemir, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁵⁴ https://www.ancient.eu/Egyptian_Medicine/, [Erişim tarihi: 02.03.2019].

etkisi oluyordu; fakat birisi hasta olduğunda nedeni daha belirsiz ve dolayısıyla teşhisi daha problemliydi.¹⁵⁵

Ameliyat fiziksel yaralanmaları tedavi etmek için doktorlar arasında kullanılan yaygın bir uygulamaydı. Mısırlı doktorlar yaralanmaları tedavi edilebilir, tedavi etmesi zor ve tedavi edilemez hastalıklar olmak üzere üç kategoriye ayırırdı. Cerrahlar tedavi edebileceği hastalıkları tedavi etmeye hızlı bir şekilde başlardı. Tedavi etmesi şüpheli hastalıklarda hasta büyük olasılıkla tedavi olmaksızın hayatta kalabilirdi. Eğer bu kategorideki hastalar ameliyattan sonra hayatta kalırsa cerrahi girişimler bunları düzeltmek için yapılmış olabilir. Bu yüzden bu kategoride gözlemlendiği düşünülürdü.¹⁵⁶

Kısıtlı anatomi bilgisi yüzünden, cerrahi başlangıç seviyesinin üzerine çıkamamış ve dâhili cerrahi hiç uygulanmamıştı. Mezarlarda bulunan ya da tapınak kabartmaları üzerinde tasvir edilen tıbbi aletlerin çoğu, muhtemelen firavunların anıt şantiyelerinde işçilerin maruz kaldığı kazaların sonucu olan yaralanma veya kırıkları tedavi etmek için kullanılmıştı. Eski Mısırlılar gerekli küçük operasyonlar için lokal anestezi uygulardı. Memfis mermerinden taşların üzerine belli yoğunlukta sirke (sirke asidi) koyarak, asidik asidinin etkileşimiyle sonuçlanan karbon dioksitin soğutucu bir etkisini meydana getiriyordu. Böylece mermer taş anestezi edici bir etkiye sahip oluyordu. Yaralandıktan sonra altı saat içinde yaralar hayvan bağırsağından üretilen bir dikiş ipiyle dikilirdi. Eğer yara mikrop kaparsa, doktorlar yaraya mayalı ekmek hamuru (antibiyotik penisilin kadar etkili) ya da bal koyar ve bu sayede yaradaki nem hızla emilerek hidroskopi (nem çeken) bir yöntemle bakteriler öldürülmüş olurdu. Eğer yara kanıyorsa etten yararlanarak tampon yaparlardı çünkü taze etin kanı durdurmaya yardım eden pıhtılaştırıcı özelliğini keşfetmişlerdi.¹⁵⁷

Mısır'daki cerrahi ile ilgili temel bilgi kaynağımız, korunmuş tıbbi papirüslerdir, ancak bunlardan sadece biri -Edwin Smith papirüsü - ortopedik cerrahiyle ilgidir. Bu papirüsün korunmuş kopyası MÖ 1300 civarındaki Yeni Krallık'a tarihlendirilmiştir, ancak bu çalışmanın daha erken bir döneme ait olması mümkündür. 48 vaka sunumu başlık, muayene, tanı/prognoz ve tedavi kısımlarına ayrılır ve bazı vakalarda

¹⁵⁵ https://www.ancient.eu/Egyptian_Medicine/, [Erişim tarihi: 06.12.2018].

¹⁵⁶ By Owen Jarus, "Remains of 'End of the world' Epidemic Found in Ancient Egypt", *Live Science*, Haziran 2014.

¹⁵⁷ Bu yöntem Farqharsson'un ameliyat kitabı gibi modern ders kitaplarında anlatılır ve günümüze kadar gelmiş bir uygulamadır.

açıklamaları ile birlikte bir kullanılan kelimeler bölümü vardır. Her bir vaka için, zayıf prognoz (bir hastalığın seyri hakkında tahmini ve iyileşme şansı olup olmadığı anlamında kullanılan tıbbi bir terimdir) nedeniyle tedavi edilmesi gereken, tartışılması gereken veya tedavi edilmemesi gereken bir koşul olup olmadığına karar verilir. Vakalar sistematik olarak kafatasından başlayarak düzenlenir aşağı doğru ilerler. Bilinmeyen bir nedenden ötürü, kâtip bir kelimenin (sözün) ortasında, bir vakanın ortasında, bir metnin ortasında durmaktadır. Özgün el yazması metnin ayaklara kadar vücut boyunca devam etmesi doğal görünmektedir, ancak maalesef pelvik (leğen kemiği) bölge veya alt ekstremiteleri (eller ve ayaklar) içeren herhangi bir vaka yoktur. Ayrıca Beşinci hanedana ait 2 adet mezar, görünüşe göre hastaların açık kırıklara bağlı olarak öldüğü Naga-ed-der'de doğal durumunda korunmuş tahta ateller (ceberiler) ile birlikte bulunmuştur.

2.6.2. Doğum

Mısırlılar soyun devamına önem veren insanlardı. Ancak hamileliği sona erdirmeye ve hamilelikten korunma yöntemlerinin biliniyor olması, cinselliğin sadece üreme amaçlı yapılmadığını göstermekteydi. Mısırlılar üreme sisteminin her bir unsurunun genel işlevini bilmelerine rağmen bu unsurlar arasındaki ilişkiyi tam olarak bilmiyorlardı. Örneğin testislerin üreme sürecinin bir parçası olduğunu biliyorlardı ancak spermlerin kaynağının kemiklerde olduğuna ve testislere oradan geçtiğine inanıyorlardı. Kadının cinsel anatomisi ile ilgili bilgileri daha azdı. Her ne kadar rahmin işlevini anlamış olsalar da rahmi doğrudan sindirim kanalına bağlamış olmaları anatomi konusunda bilgilerinin yetersizliğini ortaya koymaktaydı.¹⁵⁸ Doğum kontrolü de uygulanıyordu. Doktorların başvurduğu tıbbi kitaplar arasında, hastalık nedenleri, merhemler ve vajinaya tatbik edilen karışımlar gibi ilaçla tedavi yöntemleri, yeni doğmuş bebeklerin bakımını içeren örnekler vardı. Doğum çömelerek gerçekleştiriliyordu; kadın tuğlaların üzerine oturup, kollarını dizine dayıyordu.¹⁵⁹

Kahun ve Carlsberg VIII. (Kopenhag) papirüslerine göre bir kadının çocuk sahibi olup olamayacağını belirleyen şey kadının vajinasına (iuf = Eski Mısırca) gece yarısı yerleştirilen soğan ya da sarımsaktı. Eğer sonrasında kadının ağzında kötü bir koku olursa kadın çocuk sahibi olabilirdi. Bu verimlilik testinin bilimsel temeli rahim

¹⁵⁸ D.J. Brewer ve E. Teeter, *Mısır ve Mısırlılar*, Cambridge University Press 2007, Ankara 2011, s. 122.

¹⁵⁹ Marie Cecile Bruwier, "Eski Mısır Tıbbına Genel Bir Bakış", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü*, Mayıs 2006, Sayı 22, s.4.

boynu aracılığıyla rahimden dölyatağı borusuna geçen uçucu yağ içeren soğan ve sarımsak, eğer engellenmiyorsa çok yüksek bir emicilik sirkülasyonu içeren karın boşluğuna ulaşırdı. Uçucu yağ salgı yolu aracılığıyla solunum sistemine ulaşırdı. Başka bir hamilelik testi ise emer buğdayı ve arpanın günlük olarak kadın idrarıyla ıslatılmasıydı. Eğer ikisi de büyürse bu kadının bir çocuk sahibi olacağını gösterirdi. Eğer arpa büyürse çocuğun erkek olacağına buğday yeşerirse de çocuğun kız olacağına inanılırdı. İkisi de yeşermezse kadının hamile olmadığı anlamına gelirdi.¹⁶⁰

Eski Mısırlılar göğüs üzerindeki damarların genişlemesini hamilelik başlangıcının önemli bir işareti olarak kabul etmişlerdi. Kahun papirüsünde şu ifadeler yer almaktadır:

*“Yeni yağ, kadının omuzlarına, kollarına ve göğsüne sürülürken kadın uzanır. Kadın, gün ağarırken muayene edilir. Eğer kan damarların ferah ve iyi olursa başarısız olmayacaksın, taşıdığın çocuk hetep (mutlu ve memnun) olacak. Bu bened (anlamı bilinmiyor) anlamına gelir. Eğer sen onları (muhtemelen damarlar) yeşil ve koyu bulursan geç çocuk sahibi olacaksın.”*¹⁶¹

Doğuma bir ebe yardımcı oluyordu. Deir el Medina’dan elde edilen işçi kayıtları erkek işçilerin, eşleri doğum yaptığı zaman izne ayrılma hakları olduğunu ve ayrıldıklarını göstermektedir.¹⁶² Doğum öncesi bakım için uzmanlaşmış ilk hastane 4000 yıl önce Mısır’da kurulmuştu. Evin bahçesinde yada üst katlarda doğumdan sonra iki hafta için anneyi izole etmek için ve doğum sonrası kan zehirlenmesinden korumak için “Mameze” adlı odalar inşa edilmişti.¹⁶³

Eski Mısırlılar doğumla ilgili ve bununla ilgili anatomik bağlantıları biraz gözlem, tahmin ve deneme yanılma yöntemiyle anlamaya çalışmış olmalıydılar. Fakat bu seviyeye ne sürede geldikleri ve hangi seviye ve koşullarda geldiklerini anlamak oldukça zordur. Buna ilaveten mumyalama tekniğinin en ileri seviyede olan bir medeniyette kadın anatomisi ile ilgili bilgilerin daha az seviyede olması ve rahmin işlevini anlamış olsalar da rahmi doğrudan sindirim sistemine bağlamış olmaları da ortaya ilginç bir tablo koymaktadır. Sonuç olarak Eski Mısırlılar’ın tıp ve tedavi anlayışı gözlem, tahmin ve deneme-yanılma yöntemine dayalı idi.

¹⁶⁰ A. Shafik ve W. Elseesy, a.g.m., s. 23.

¹⁶¹ A. Shafik ve W. Elseesy, a.g.m., s. 27.

¹⁶² D.J. Brewer ve E. Teeter, a.g.e., s. 123.

¹⁶³ A. Shafik ve W.Elseesy, a.g.m.,s. 28-29.

2.6.3. Diş Tedavisi

Mısırlı hekimlere göre ağız vücudun ilk deliği idi. Dişler uzun ve sivri şekilli olarak gösterilirdi. Mandibula, çiğneme kemiği idi. Ebers Papirüsünde diş hastalıkları hakkında da birçok bilgi vardır. Bu hastalıklar arasında dişeti iltihapları, diş aşınması, pulpa iltihapları ve diş ağrıları bulunur. Bunların tedavileri için bazı bitkiler kullanılır. Dişleri güçlendirmek için bir miktar öğütülmüş kaya tuzu, bir miktar aşıboyası ve bir miktarda bal karıştırılır. Karışım dişe basınçla uygulanır. Diş apselerine karşı ise bir miktar inek sütü bir miktar taze hurma ve baklagil tohumu ile karıştırılır ve bir gece çiğ ile ıslatılır. Karışım hasta tarafından bir süre çiğnenir ve tükürülür. Ayrıca gingiva şişmesine karşı bir miktar kimyon bir miktar soğanla karıştırılır ve bu karışım dişin üzerine pasta şeklinde uygulanırdı.¹⁶⁴

Duvar kazılarında ilkel forseps şekiller vardır ve bunlardan diş çekme operasyonlarının yapıldığı anlaşılmaktadır. Kazılarda bazı insan iskeletleri de bulunmuş ve diş hekimliği alanında bazı bilgiler elde edilmiştir. Eski Mısır'a ait arkeolojik kazılar sonunda ele geçen ilk bulgu, Gize'de bir mezarda bulunan mandibula kemiğidir. M.Ö. 2000 yıllarına ait olduğu sanılan bu parça, Harvard-Peabody Müzesi'nde saklı bulunmaktadır.¹⁶⁵

2.7.3. Tedavi Yöntem ve Araçlarında İlaç Türleri

2.7.3.1. Bitkisel İlaçlar

Mısır tıbbında otlar önemli rol oynamıştır. Bazı çeviriler kesin olmamakla birlikte, örneğin Ebers Papirüsü'nde bahsedilen bitkisel ilaçlar arasında afyon, kenevir, mür, buhur (günlük), rezene, cassia (çin tarçını), sinameki, kekik, kına, ardıç, aloe, keten tohumu ve hint yağı bulunmaktadır. Tutankhamun'un mezarı ve Sakkara'daki boğaların kutsal yeraltı tapınağı gibi Mısır gömü bölgelerinde sarımsak dişleri bulunmuştur. Birçok bitki şarap içinde ıslatılırdı daha sonra oral olarak alınan ilaçlar gibi içilirdi.¹⁶⁶

Eski Mısırlılar şifalı bitkilerin pek çok tedavi edici etkisini keşfetmişlerdi. Bu bilgiler, evde babadan oğula öğretilirdi ve hasta insanları bitkilerle, minerallerle ve hayvansal ürünlerle ve spiritüel dualar ve tılsımlar yardımıyla tedavi etmeleriyle meşhur

¹⁶⁴ R. J. Forshaww, "Thepractice Of Dentistry İn Ancient Egypt", *British Dental Journal*, Sayı 206, 2009, s. 481.

¹⁶⁵ R. J. Forshaww, a.g.m.,s. 481.

¹⁶⁶ R. J. Forshaww, a.g.m.,s. 83.

olan bazı ailelerde sır gibi saklanırdı. Bu yüzden, bu evler oğulların yazma ve okumanın yanı sıra, farklı farmasötik preparatları karıştırma ve hazırlama sanatını öğrendikleri ilk primitif eczacılık ve tıp okullarını oluşturdu.¹⁶⁷

Zeytinyağı, şarap, bira, maya, sirke, terebentin, incir, zambak, hindyağı, aloe, kişniş, jansinyan, hardal, mür, damla sakızı, asilbent, pelinotu, ödağacı, afyon, kimyon, nane anason razıyane, ada soğanı, safran, lotus çiçeği, keten tohumu, ardıç yemişi, banotu, mürver, çam, bal, üzüm, soğan, hurma ağacı, nar ağacı kökü, kabuğu, çeşitli zambaklar kullanılırdı. Bu gibi tıbbi bitkiler, mabetler yakınındaki bahçelerde rahip hekimler tarafından yetiştirilir ve psikolojik etkilerini sağlamak için mehtaplı gecelerde toplanırdı. Gene aynı gayeyle bu nebatlara tanrısal bazı isimler verilirdi. Kırmızı safrana Osiris'in kanı, scilla'ya Set'in gözü ve diğerlerine Osiris'in otu, İsis'in gözyaşları v.b. denirdi. Bitkisel droglar bazı rahatsızlıklarda kullanılırdı. Nezleye karşı sakız ve reçine gibi maddeler ısıtılır ve çıkardıkları buğular hastaya teneffüs ettirilirdi.¹⁶⁸

Eski Mısır halkının temizliği sevdiği bilinmektedir. Bu nedenle günde birkaç kez yıkanılır ve aynı zamanda vücutlarını, laksatif (yumuşatıcı) emetik (kusturucu)'lerle her ay üç gün boşaltarak içeriden de temizlenmiş olurlardı. Bu gaye ile soğan ve sarımsak yiyerek vücudun içerdeki kirli maddelerden arındırılmasına çalışırlardı.¹⁶⁹

İlaç hammaddelerinin bir kısmı Mısır'dan, bir kısmı Kızıldeniz'in güneyindeki ülkelerden temin edilirdi. Papirüslerdeki reçetelerden anlaşıldığı üzere, bitkisel (akasya, anason, ardıç, firavun inciri, hurma, pelinotu, reçine, safran, sarımsak, soğan), hayvansal (taze veya kurutulmuş kan, organlar) ve madensel (deniz tuzu, güherçile, göztaşı, şap) maddeler kullanılırdı. İlaçlar çoğunlukla basitti. Kombine ilaçların bazılarında, terkibe giren maddelerin miktarları açıkça belirtilir, nasıl hazırlanacağı tafsilatıyla anlatılırdı. İlaçlar toz haline getirilip ekmek hamurunun veya bira, hurma şarabı, süt gibi sıvıların içinde verilirdi. Rektum ve vajina hastalıklarında fitiller kullanılırdı. Bu bilgiler bize, eczacılığın Mısır'da bir uzmanlık dalı olarak var olduğunu göstermektedir. Tedavide kullanılan maddelerin çoğunun etkili olduğu tespit edilmişti.¹⁷⁰

¹⁶⁷ S. Y. El-Gammal, a.g.m., s. 37.

¹⁶⁸ A. H. Bayat, a.g.e., s.70.

¹⁶⁹ A. H. Bayat, a.g.e., s.70.

¹⁷⁰ A. H. Bayat, a.g.e.,s.70.

İlaçlar için gerekli ham maddelerin nasıl istiflendiği hakkında çok az bilgi vardır. Hayvansal ürünler çiftlik hayvanlarından ya da evcil hayvanlardan temin edilirdi fakat timsah dışkısı gibi vahşi hayvanlardan temin edilenler belirli sorunlara yol açabiliyordu. Maden ürünleri Mısır'da kolayca bulunuyordu ve ilaçlar çok çeşitli bitkilerden hazırlanıyordu. Eczacılar yoktu, ilaçları swnw hazırlardı. İlaç tarifleri genellikle “*Onun için (ir) hazırlayacaksınız...*” kalıbının ardından gelen öğütme, ezme, süzme veya pişirme ile ilgili talimatlarla ifade edilirdi. İlaçların etken maddeleri su, alkol veya yağ içinde çözelti ile ekstrakte edilerek ve su, bal, süt, yağ, şarap veya birada -ağırlıkla değil hacim ile ölçülerek- tatbik edilmiştir. En düşük hacim 1 ro yaklaşık 14 ml ya da bir ağız dolusu kadardı.¹⁷¹

Eczacılık okulu öğrencilerine bitkisel, madensel veya hayvansal kaynaklardan ilaç ve farmasötik hazırlama sanatını ve çeşitli şifalı bitkilerin kültivasyon (yetiştirilme), propagasyon (çoğaltma), muhafaza vb. yollarını öğretirlerdi.¹⁷² Doktorlar ve diş hekimleri ilaç olarak çoğunlukla şifalı bitkiler ve baharatlar kullanırlardı. Örneğin, kronik ağız kokusu için çözüm, bir bal, tarçın, mürrüsafi, günlük ve pignon (kunar, çam fıstığı) içeren sakız topu çiğnemektir. Beslenme şeklinin önemi anlaşılmıştı ve birinin sağlığını iyileştirmek için beslenme tarzını değiştirmesi önerilmekteydi. Pratik, uygulamalı tedaviler gözle görülen fiziksel yaralanmalarda ilk olarak denenilen yöntemlerdi fakat diş ağrısı ve dişeti hastalıklarında, hangi hastalık olursa olsun, doğüstü bir neden varsayılıyordu.¹⁷³

Eski Mısır'da kullanılan bitkisel ilaçlar şunlardı:

Aloe vera (Aloe): Göz ve cilt hastalıklarında, sindirim bozukluklarında ve şişkinliklerde kullanılırdı.

Artemesia Absinthium (Pelinotu): Kurtları döktürür, kollardaki ağrılar, cilt enflamasyonları (iltihapları) ve öksürük için kullanılırdı.

Carthamus Tinctorius (Aspir-Papağanyemi): Sürme olarak kullanılır, bandajlamada ve zehirli sokmalarda kullanılırdı.

¹⁷¹ M. J. Zimmerman, a.g.m., s. 147.

¹⁷² S. Y. El-Gammal, a.g.m., s. 40.

¹⁷³ S. Y. El-Gammal, a.g.m., s. 39.

Cordia Myxa (Mısır Eriği): Laksatif (müshil), pulmoner (akciğer ile ilgili) rahatsızlıklar, öksürük ve tümörler için kullanılırdı.

Coriandrum Sativum (Kişniş): Romatizma, öksürük, hastalıklı testisler, bağırsak parazitleri, mide rahatsızlıkları ve yanıklar için kullanılır, ateş düşürür, zehir için panzehir özelliği gösterirdi.¹⁷⁴

Eski Mısırlılar tıbbı olduğu kadar eczacılığa da aynı derecede aşinaydılar.¹⁷⁵ Tarihi kayıtlara göre, tıp ve eczacılık mesleklerini icra eden Eski Mısırlılar, ilaçları hazırlarken veya uygularken bazı büyülü dualar okurlardı. Ayrıca çemen, rezene, kimyon, aloe, aspir (yalancı safran), tutkal, nar, kastor (hintyağı otu) ve keten tohumu yağı gibi bitkilerden ve otlardan ilaç hazırlama konusunda da bilgi sahipleriydiler. Diğer ilaçlar bakır tuzları, sade tuz ve kurşun gibi mineral maddelerden yapılmıştır. İlaç hazırlamada yumurta, karaciğer, tüyler, süt, hayvan boynuzları ve yağ, bal ve bal mumu da kullanılırdı.¹⁷⁶

2.7.3.2. Hayvansal Ürünlerden Elde Edilen İlaçlar

Kertenkele kanı, domuz dişi, domuz kulağı suyu, kokmuş etler, kokmuş içyağı, kaz ve çeşitli hayvanların yağları, süt, eşek tırnağı, insan, maymun, kedi, köpek dâhil çeşitli hayvanların çeşitli dışkıları kullanılırdı. Bal ise Eski Mısır'da yaralara karşı kullanıldığı gibi, bağırsakları yumuşatıcı etkisi içinde revaçtaydı. Küçük çocukların bakımına önem verilen Mısır'da diş çıkarırken duyulan ağrıya karşı pişmiş fare kullanılırdı. Aynı tedavi usulüne daha sonraları Eski Yunan'da Roma'da ve XVI. Yüzyılda İngiltere'de rastlandı. Bu arada Eski Mısır'ın ilk dönemlerinde süt dişlerinde çürüğe rastlanmazken yeni imparatorluk döneminde çürükler görülmeye başladı. Bunun lüks dönem yaşayışı etkisiyle olduğu düşünülmektedir.¹⁷⁷

2.7.3.3. Madeni İlaçlar

Demir, kurşun, çinko, magnezyum oksit, bakır sülfat ve nihayet katran, güherçile, zencefre, üstübeç kaleviler, tuz, kıymetli taşlar vb. kullanılırdı. Hearst Papirüsü'nde verilen ilaçlar arasında derideki yaraların üstüne tuz kadar küflü ekmek

¹⁷⁴ O. Amin, *a.g.e.*, s. 5.

¹⁷⁵ G. Pinch, *a.g.e.*, s. 133.

¹⁷⁶ N. H. Aboelsoud, *a.g.m.*, s. 82.

¹⁷⁷ A. Demirhan Erdemir, *a.g.e.*, s. 87-88.

veya küflü paçavra konulması önerilir ki bugünkü penisilin tedavisini hatırlatmaktadır. Orta Asya’da Uygur Türkleri de aynı amaçla küflü peynir kullanmışlardı.¹⁷⁸

2.7.3.4. Eski Mısır’da Toksikoloji

Eski Mısırlılar, topraklarındaki zehirli yılanlar ve akreplerle ilgili zekice gözlemler yapmışlardır. Tür tanımları, ısırıklarının etkileri, tedavileri ve prognozları iyi bir şekilde belgelenmişti. Pek çok bitkinin toksisitesini tecrübeleriyle keşfetmişlerdi. Mısırlılar tarafından göz boyama ve rimelde kullanılan kurşunun toksisitesi ise tanınmamıştı.

Eski Mısırlılar, doğal olayların zeki gözlemcileriydi. Bu gözlemleri din, politika ve sihir hakkındaki inançlarına dâhil etme kabiliyeti, kültürlerinin hayatta kalabilmesi için yüzlerce yıldır önemli bir etkendi. “Maat” dünyadaki şeylerin doğru sıralanması için kullandıkları terimdi.

Akrep, kral lahitlerinin koruyucularından biri olan tanrıça Selket olmuştu. Koruyucu olabilecek en az on tanrı ve tanrıça yılanbaşlarıyla tasvir edilirdi. Örneğin kral, kobrayı koruyucusuna dönüştürdü. Boynuzlu engerek hem eril gösterimin hem de “P” harfinin hiyeroglif kelimesiydi.¹⁷⁹

Brooklyn Müzesi Papirüsü (yaklaşık MÖ 525-600) ayrı ayrı yılanları ve yılan ısırıklarının tedavisini tanımlayan 47,218.48 ve 47,218.85 sayılı iki bölümden oluşmaktaydı. Bir kesit verecek olursak:

“Paragraf 14-37:

1- İsim isim yılan kimlik teşhisi, büyüklük, renk, başın şekli, boyun, ısırık izleri, davranışı, sürünme (yani ilerleme şekli), saldırganlık ve yılanın tetiklik durumu (bazı metinler eksik).

2- Isırığın etkileri, lokal semptomları (şişme, kanama, ağrı, nekroz (kangren), renk değişikliği) ve sistemik semptomların (ateş, kusma, bayılma, güç kaybı, bilinç kaybı, tetanizasyon, olası felç, koma) etkileri.”¹⁸⁰

¹⁷⁸ A. Demirhan Erdemir, *a.g.e.*, s. 88.

¹⁷⁹Gonzalo Sanchez ve W. Benson Harejr, “Toxicology in Ancient Egypt; History of Toxicology and Environmental Health”, *Academic Press*, 2019, s. 1.

¹⁸⁰ G. Sanchez ve W.B. Harejr, *a.g.m.*, s. 2.

Mısır, eski devirlerde ilaçları, zehirleri ve parfümleriyle meşhurdu. İlaç hammaddelerinin bir kısmı Mısır'dan, bir kısmı Kızıldeniz'in güneyindeki ülkelerden temin edilirdi. Papirüslerdeki reçetelerden anlaşıldığı üzere, bitkisel (akasya, anason, ardiç, firavun inciri, hurma, pelinotu, reçine, safran, sarımsak, soğan), hayvansal (taze veya kurutulmuş kan, organlar) ve madensel (deniz tuzu, güherçile, göztaşı, şap) maddeler kullanılırdı. İlaçlar çoğunlukla basitti. Kombine ilaçların bazılarında, terkibe giren maddelerin miktarları açıkça belirtilir, nasıl hazırlanacağı tafsilatıyla anlatılırdı. İlaçlar toz haline getirilip ekmek hamurunun veya bira, hurma şarabı, süt gibi sıvıların içinde verilirdi. Rektum ve vajina hastalıklarında fitiller kullanılırdı. Bu bilgiler bize, eczacılığın Mısır'da bir uzmanlık dalı olarak var olduğunu göstermektedir. Tedavide kullanılan maddelerin çoğunun etkili olduğu tespit edilmiştir.¹⁸¹

2.7.3.5. Simya İlaç Bilimi

Mısır göksel tıp içeriğinde, simyaya dayalı ilaç bilimi yedi anlayış içermektedir:

1. Evde tedavileri (kocakarı ilaçları)ve büyümlü ilaçlar.
2. Simyaya dayalı ilaçlar, bitkisel tedaviler.
3. Symathic (Simatik-cymatic dalga ile tedavi olduğu düşünülmektedir), homeopatik tedaviler (hastalığın sağlıklı insanlarda da aynı belirtileri gösterecek bileşenlerle çözülmesi).
4. Evrensel tedaviler.
5. Öz (saf, konsantre öz).
6. Semavi (göksel) tedaviler.
7. Spiritüel (ruhsal) tedaviler.¹⁸²

Ebers ve Berlin papirüsleri Yara Kitabı'nda hemen hemen tüm büyük kan damarlarının bir açıklamasını içermektedir. Damarların haritalandırılmasına sağlık ve hastalığıdaki işlevleri ve içeriği ile de eşlik etti. Yetişkinlerin ve fetüslerin anatomik yapıları da iyi bilinmektedir ve tanımlanmıştır.

¹⁸¹ A. H. Bayat, *a.g.e.*,s.70.

¹⁸² O. Amin, *a.g.e.*, s. 2.

2.8. Eski Mısır Tıbbının Sonraki Medeniyetlere Etkisi

Homeros ve Herodotos Mısırlılar'ın sağlık konusundaki ününden, özellikle de Nil boyunca yetişen bitkilerden yaptıkları ilaçlardan bahsetmektedir. Araplar Mısır'ı işgal ettiğinde ve oraya yerleştiğinde bu devasa miktardaki bilgileri çevirmeye ve yaymaya başlamışlardı. Çoğu Arap olmayan Müslüman araştırmacılar da bu bilgilere katkıda bulunmuş ve dünyaya yaymıştı.¹⁸³ Mısır teorileri ve pratikleri, Roma İmparatorluğu'nda pek çok hekimi barındıran Yunanlılar'ı ve onlar aracılığıyla yüzyıllar boyunca Arap ve Avrupa tıp düşünce dünyasını etkilemiştir.¹⁸⁴

---

¹⁸³ A. Şafik ve W. Elseesy, a.g.m., s. 45.

¹⁸⁴ N. H. Aboelsoud, a.g.m., s. 85.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESKİ MISIR'DA TIP UYGULAMALARININ DİNE YANSIMASI

3.1. Eski Mısır'da Din-Sağlık İlişkisi

Mısırlılar'da karşılaşılan başlıca ilmi çalışma alanları astronomi ve tıptı.¹⁸⁵ Mısır tıbbı genel olarak sihir ve din ile karışık bir durumda bulunuyordu. Sihirin Mısır tıbbına sonradan girdiği ya da rolünün zamanla arttığı yönündeki tezlerle ahenkli olarak, ayrıca, empirik ve, adeta, havyaların kendilerine iyi gelecek madde ve otları hisleriyle bulup kendilerini tedavi etmelerine, bağırsaklarını temizlemelerine benzer içgüdüsel ve tabii bir tıbbın sihir tedavisinden daha eski olması gerektiği görüşü de ileri sürülmüştür. Çünkü Mısır tıbbında hastalık teorisinde ve tedavide, hem sihre ve dine hem de tabii kuvvetleri etken olarak kabul eden bir görüşe yer verilmekteydi.¹⁸⁶

Eski Mısır tıbbı, Eski Mısır medeniyetinin diğer unsurları gibi, cennetler (gökler) ile dünya arasındaki yakın ilişkinin ürünüydü. Yaşam biyogeometrisi çeşitli tezahürlerinde, astronomik olarak gözlemlendiği üzere cennetlerin (göklerin) sadece bir yansımasıydı. Tıp da mimarlık, mühendislik, din, takvimler ve tarım vb. gibi Güneş sistemimizde ve ötesinde daha yüksek bir düzenin kalıplarını ve döngülerini yansıtan bir sistemdi.¹⁸⁷ Tarih öncesinde hekim aynı zamanda kabilenin büyücüsüydü.¹⁸⁸

Mabetlerde başlayan bilgi aktarımı bilginin olağanüstülüğüne zemin teşkil ediyordu. Eski uygarlıklarda bilginin kutsal bir kaynaktan geldiği inancı yaygındı. Örneği, eski Mısır efsanelerine göre, ibis kuşu olarak temsil edilen Mısır tanrılarında *Thot* yazının ve bilginin kaynağıydı. Metinlerde *Thot*'un adı "yol gösteren, öğreten, üç kere büyük" olarak ifade edilirdi.¹⁸⁹

Firavunlar Döneminde, büyü ile din arasındaki fark pek belirgin değildi ve günlük hayatta meydana gelen olayları yönlendiren etkenlerin doğüstü güçler olduğuna inanılırdı. Kötü tanrılar ve hastalık getiren cinler, birçok hastalığının sebebi olarak

¹⁸⁵ Aydın Sayılı, *Mısırlılar'da Ve Mezopotamyalılarda Matematik Astronomi Ve Tıp Adlı Eserin Muhtasarı*, Ankara 1996, s. 25.

¹⁸⁶ A.Sayıllı, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁸⁷ O.Amin, *a.g.e.*, s. 1.

¹⁸⁸ N. Sarı, *a.g.e.*, s. 10.

¹⁸⁹ N. Sarı, *a.g.e.*, s. 14.

görülmekteydi. Eğer hastalığa doğaüstü bir gücün yol açtığı düşünülürse, tedavide de doğaüstü yöntemlere başvurmak doğal olarak mantıklıydı. Hastaları iyileştirmek ve tehlikeli hayvanların saldırılarından korunmak için, belli bazı tanrılara dua edilmekteydi. Buna ilâveten, hastalık cinlerini vücuttan çıkarmak için büyü yapılmaktaydı. İlk bakışta büyü gibi görünen bazı tedavi yöntemlerinin temelinde, mantıklı uygulamaları ayırt etmek mümkündür. Bunun en açık örneği, bazı hastalıklar için kullanılan bitkilerdir. Büyü, şifalı bitkilerin toplanmasında da rol oynamaktaydı; bitkinin seçimi, tedaviye ihtiyaç duyan organla olan biçim benzerliğine göre yapılırdı.¹⁹⁰

Bahsi geçtiği üzere sihir ve din Eski Mısır'daki günlük yaşamın ayrılmaz bir parçasıydı. Kötü tanrılar ve şeytanların pek çok hastalığın sorumlusu olduğu düşünülürdü. Bu yüzden tedavide doğaüstü elementler gerekliydi ve bu yüzden de tedavinin başlangıcında tanrısal varlıklara başvuruldu. Günümüzde, bir kişi rahip ve doktor arasındaki farkın çok açık bir şekilde farkındayken Eski Mısır'da bu iki farklı kavram arasında açık bir fark varmış gibi gözüküyor. Şifacılar sıklıkla tedavinin parçası olarak sihir ve büyü kullanırdı. Onların çoğu Sekmet rahipleriydi. Sihir ve büyüdeki yaygın inanç güçlü bir placebo etkisine sahip olmuş olmalıydı, yani tedavinin algıda geçerliliği hastalığın iyileşmesine katkıda bulunmuş olmalıydı. Büyüdeki vurgunun etkisi onlar için tedavi etmenin yada bir bileşenin seçilmesi olarak görülürdü.¹⁹¹

Astronomlar, matematikçiler, mühendisler, mimarlar, hekimler ve kâtipler hep rahip sınıfından çıkıyordu.¹⁹²

Mısırlılar kişisel ve toplumsal hijyen kaidelerine çok önem vermiş, bunları dini prensipleri arasına alarak günlük hayatlarında uygulamışlardır. Mısır toplumunda, dini inançlar gereği, beden, yiyeceklerin ve evlerin çok temiz olması gerekiyordu. Başta din adamları olmak üzere herkes temizliğe özen gösterirdi. Vücuttaki bütün kılları üç günde bir tıraş etmek, günde iki defa yıkanmak, zararlı sayılan hayvanları yememek, suları kaynatarak içmek günlük hayatın temel prensipleri arasındaydı. 12 yaşına gelmiş erkek çocuklar sünnet edilirdi. Herodotos'a göre, temizliği güzelliğe tercih ettikleri için sünnet yaptırılırdı. Zengin evlerinin sıhhi tesisatları mükemmeldi. Tel Amarna'da, 3500 yıl öncesine ait olan, günümüz tuvaletlerinin bir benzeri ortaya çıkarılmıştır. Mısır

¹⁹⁰ M. C. Bruwier, a.g.m., s. 1.

¹⁹¹ By. Jarus, a.g.m., s. 47.

¹⁹² A. H. Bayat, a.g.e., s. 58.

tibbına göre, hastalıkların büyük kısmı fazla yemekten kaynaklanmaktaydı. Diodorus'un Mısırlılar'dan aktardığı şu cümle bu düşünceyi özetlemekteydi: “Yediklerimizin dörtte biriyle vücudumuzu, kalan dörtte üçüyle de hekimleri besleriz.” Az yemek yer, her ayın ilk üç günü müşhil alarak veya lavman yaparak bağırsakları boşaltır ve belirli dönemlerde oruç tutarlardı.¹⁹³

Henüz M.Ö. üçüncü yüzyılda, bazı Yunan düşünürleri “rasyonel-akılcı tıp” ile batıl inanç ya da doğüstü araçlara dayalı tedaviler arasındaki ayrımları formüle etmeye çalıştılar. Mısır papirüsleri ilk çevrildiklerinde bilim adamları tıbbın M.Ö. 3. bin yılda altın bir bilimsel rasyonalizm çağının yaşandığını, ancak daha sonraları büyü ile giderek daha fazla kirletildiğini öne sürdüler. Sadece rastgele bir papirüs seti bugüne ulaştı, bu yüzden herhangi bir dönemde ne kadar çeşitli tıbbi metnin tedavülde olduğundan emin olmak imkânsızdır. Mısır tarihinde, tıp ve büyüün bir doktorun becerilerinin tamamlayıcı parçaları olmadığı bir zamanın olup olmadığı şüphelidir.¹⁹⁴

Bazı papirüslerde, bir büyü parçasının sözleri ayrıntılı olarak verilirken, pratik tedavi kısa bir rubrike (kırmızı yazılmış yazı-başlık) sığdırılmıştır. MÖ geç dönem ikinci bin yıl: boğazına kemik takılmış birine yardım etme amaçlı büyülerde kemiğe hareket etme komutunu vermek için belirsiz bir dil kullanılır. Aşağı inen yiyeceklerin geçişi, noktürnal (gece) güneşinin, gök tanrıçası tarafından yutulduktan sonra yeraltı dünyasından geçişiyle özdeşleştirilmiş gibi görünmektedir. Bir rubrik (kırmızı yazılmış bölüm), bu büyülerin, hastanın yutacağı bir kek üzerine söyleneceğini belirtmektedir. Bir Greko-Mısır papirüsünde aynı sorun için yazılmış daha ayrıntılı bir büyüde, hastanın balık kılığını güvenle yerinden çıkartıp aşağı taşınması için yağ yutması gerektiğini açıkça belirtmektedir. Bu oldukça pratik bir tedavidir, fakat çeşitli tanrılara edilen şatafatlı (ağdalı) dualar (çağrılar) ile birleştirilmiştir. MÖ ilk bin yılda, enkübasyonun (istihare)(bir tanrıdan yardımcı bir rüya kazanmak için tapınakta uyumak) geniş bir alana yayılan bir uygulama olduğu görülmektedir.¹⁹⁵

Deir el-Bahri'deki Kraliçe Hatçepsut (MÖ.1479-1425) tarafından yaptırılan tapınağın bir kısmı, iki tanrılaştırılmış bilge, Hapu'nun oğlu Imhotep ve Amenhotep için bir tapınak haline getirilmiştir. İnsanlar oraya şifa aramak için ya da doğurganlıkla ilgili problemleri için gelirlerdi. O zamanlarda, Imhotep'e Yunanistan'da Asklepios'a olduğu

¹⁹³ A. H. Bayat, *a.g.e.*, s. 71.

¹⁹⁴ G. Pinch, *a.g.e.*, s. 133.

¹⁹⁵ G. Pinch, *a.g.e.*, s. 135-136.

gibi, tıbbın tanrısı olarak saygı gösterilirdi (fig. 73)Sakkara'daki Imhotep'in olduğu farz edilen (no. 3518) türbe, uzuv ve organ örneklerini adak armağanı olarak bırakan hastalar tarafından ziyaret edilirdi. Greko-Mısır papirüsleri büyücülere bir tapınağı ziyarete gerek kalmadan, kendileri için şifa rüyaları çağırmak için talimatlar verir. Böyle bir büyü, Ptah'ın oğlu ulu Imhotep'i çağırmak ve onu büyücünün hastalığı için uygun bir reçete üretmeye zorlamak için vardır.¹⁹⁶

Hastalığın bir günah sonucu değil de şeytani bir saldırının sonucu olduğu düşünüldüğünde hastalık bir tılsım-büyü uzmanı doktor tarafından büyüyle tedavi edilirdi. Watterson: “*en eski doktor bir büyücüydü, çünkü Mısırlılar'ın inancına göre maraz ve hastalıklar vücuda giren şeytani güçlerden ileri geliyordu*” demektedir.¹⁹⁷

Büyü-medikal papirüsündeki büyülerde, töreni yöneten din görevlisi bazen İsis'le özdeşleştirilmişti. Thoth ve Horus tıbbi büyülerdeki görevli için özdeşleştirilebilecek en bilindik diğer iki tanrıdır. Ebers Papirüsü'nün ilk bölümü (MÖ yaklaşık 1500), doktorun etkileyici referans bilgilerinin sunulduğu bir formüldür. Sais ve Heliopolis'teki tapınaklarda bilgi ve koruyucu güçler edinmiştir. Ra'nın hizmetkârıdır ve Thoth'un kendisi tarafından ona şifa yeteneği verilmiştir. Bu, tanrılar adına konuşma yetkisine sahip ideal tıp pratisyeni portresidir.¹⁹⁸

“Sağlık tıslımları (muskaları)”, sağlığın korunmasının yanı sıra, yeniden sağlığa kavuşmak için de takılırdı. Cenaze literatüründe yaygın bir tür büyü, her birine verilen koruyucu bir tanrı ile vücudun bölümlerinin bir listesidir. Bu, bir mumya üzerinde muskaların yerleştirilmesine karşılık gelirdi. Bu gibi büyüler ayrıca, sağlıklı kişinin korunması ya da bir hastalığın yayılmasını önlemek için canlıya okunmuş gibi görünmektedir. 1348 Leiden Papirüsü'nde bulunan bir büyüün, baştan ayağa koruma sağladığı söylenir. Vücudun her kısmına, o kısmın korunması olacak bir tanrı verilirdi.

Hastanın sağ gözü, Ra-Atum'un güneş gözü ile ve sol gözü Horus'un ay gözü ile özdeşleştirilirdi. Sırtı Geb ve karnı Nut'tur (bkz. Şekil 9). Penis babun tanrı Baba, uylukları Isis ve Nephthys, ve ayakları Shu'nunkilerdi. Metin, bir tanrı tarafından mühürlenmemiş olan, vücudun tek bir parçasının olmadığına dair taahhüt vererek sona ermektedir. Rubrik (kırmızı yazılı kısım), tüm bu korumanın düşman hayaletler,

¹⁹⁶ G. Pinch, *a.g.e.*, s. 137.

¹⁹⁷ https://www.ancient.eu/Egyptian_Medicine/, [Erişim tarihi :02-02-2019].

¹⁹⁸ G. Pinch, *a.g.e.*, s. 140.

özellikle dişi olanlar tarafından uğratılan hastalıklara karşı olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁹⁹

Bazı ilaçlar, tüm hastalıklar için evrensel bir çare olarak özellikle popülerdi, çünkü bir tanrı tarafından yapıldığı düşünülüyordu ve bu yüzden “Tanrısal İlaçlar” olarak adlandırılıyorlardı. Bunlardan ileri yaşlarında çeşitli hastalıklardan muzdarip olan güneş tanrısı Ra’nın bütün erkekleri iyileştirmek için ilaçlar yaptığına inanılırdı.²⁰⁰

Reçetelenmiş tedaviler genellikle pratik tıbbi uygulamaları ile onları daha etkili kılsın diye büyüyle kombine etmişti. Örneğin, bir kap sütün içine eklenen kavrulmuş öğütülmüş fare boğmacanın tedavisi olarak kabul ediliyordu, fakat tılsımlı sözler okuduktan sonra alınan öğütülmüş fareli süt daha çok işe yarardı. Anneler çocuklarının sol elini kutsanmış bir kumaşla bağlarlar ve korunmak için odalarına Tanrı Bes’in tasvirlerini ve tılsımlarını asarlardı, bunun yanında şeytani ruhları kovan *Büyülü Ninni*’yi okurlardı.²⁰¹

Sihir ve din Eski Mısır’daki günlük yaşamın ayrılmaz bir parçasıydı. Kötü tanrılar ve şeytanların pek çok hastalığın sorumlusu olduğu düşünülürdü. Bu yüzden tedavide doğaüstü elementler gerekliydi ve bu yüzden de tedavinin başlangıcında tanrısal varlıklara başvurulurdu. Günümüzde, bir kişi rahip ve doktor arasındaki farkın çok açık bir şekilde farkındayken Eski Mısır’da bu iki farklı kavram arasında açık bir fark varmış gibi gözüküyor. Şifacılar sıklıkla tedavinin parçası olarak sihir ve büyü kullanırdı. Onların çoğu Sekmet rahipleriydi. Sihir ve büyüdeki yaygın inanç güçlü bir placebo etkisine sahip olmuş olmalıydı, yani tedavinin algıda geçerliliği hastalığın iyileşmesine katkıda bulunmuş olmalıydı. Büyüdeki vurgunun etkisi onlar için tedavi etmenin yada bir bileşenin seçilmesi olarak görülürdü. İçerik bazen görünürde seçilirdi çünkü bitki yada hayvanlardan türetilen maddeler bir şekilde hastalık belirtilerinin karakteristiğine sahipti. Bu benzerinin benzeri olarak bilinen ve tıp tarihi boyunca ve günümüz benzer uygulamalarına kadar mevcut bir durumdu. Bu yüzden devekuşu yumurtası kırılan kafatasını tedavi etmeye ve kelliğe karşı kullanılabilmiş olma ihtimali olan kirpi şeklinde nazar boncuğu kullanılmış olmalıdır.²⁰²

¹⁹⁹ G. Pinch, *a.g.e.*, s. 142.

²⁰⁰ N. H. Aboelsoud, *a.g.m.*, s. 84.

²⁰¹ https://www.ancient.eu/article/50/ancient-egyptian-medicine-study--practice/#citation_info, [Erişim tarihi: 04.11.2018].

²⁰² By. Jarus, *a.g.m.*, s. 43.

Kişisel temizlik ve görünüm son derece önemliydi. Sabun Mısır'da bilinmiyordu fakat vücutlarını temizlemek için kalsit, kırmızı natron, tuz ve bal karıştırılarak vücut ovalanırdı. Zengin ve ya yoksul yemeklerden önce yıkanırdı. Cildi yumuşak tutmak için pek çok merhem kullanılırdı. Aromatik yağlar ve merhem yağları son derece önemliydi. Kadınlar ve erkekler davetlerde veya diğer sosyal etkinliklerde saçlarının veya peruklarının üzerinde hayvan yağından yapılmış bir yumru takardı. Bu yağa parfüm emdirilirdi ve eriyip vücuttan aktıkça güzel kokular yayılırdı. Deodorantlar kabuklu keçiyoynuzu lapasından yapılırdı ya da tütünün ve yulaf lapası karıştırılıp topak şekline dönüştürülürdü.²⁰³

3.2. Doğa Üstü Güçlerin Hastalığa Etkileri Konusundaki İnançlar

Kusurlu bir davranış sonucunda günah işlemiş sayılan kişi tanrılarca hastalandırılarak cezalandırılırdı. Günahların affedilmesi ve sağlığın korunması için tanrılara adaklar sunulurdu. Hastalık hastanın kendisinin olduğu kadar ailesinin ya da klânın işlediği bir günaha da bağlanabilirdi. Bu suçlar nelerdi? Kanallara tükürmek ve işemek, hasta birinin tabağından yemek, gereksiz yere hastayı ellemek, pis suya ayak sokmak, aybaşı olan bir kadını tutmak, anneyi kızıya, kızını anneye kışkırtmak, tartmada hile, zina vs. Bu suçlar gerçekten de anlamlıdır. Örneğin, bazı hastalıkların bulaştığı hissedilmiş, ancak hastalıkların gerçek nedenleri bilinmediğinden bunlar birer günahın cezası olarak tanımlanmıştı. Aile ve toplum düzenini bozan hile, dedikodu gibi davranış kusurları da bu şekilde önlenmeye çalışılmış; hastalık ruhlarının korkup kaçması için ürkütücü ruhların küçük heykelcikleri yapılarak koruyucu tedbirler alınmıştı.

Mısırlılar hastalığı ve ölümü tabii olaylar olarak görmeyip, kötü bir kuvvetin etkisiyle olduğuna inanırdı. Hayvan şeklindeki tanrılar çeşitli hastalıkların sembolü olmuştu. Hastalık verici etkileri olduğuna inanılan tanrılardan aslan başlı tanrıça *Sekmetveba* salgınlarının sebebiydi. Karanlıklar tanrısı *Seth* kötülüğü yaratmış ve hastalığı yaymıştı. Hikâyeye göre *Seth*'in gözyaşlarının değdiği bitkiler zehirli olmuş, teri öldürücü yılan ve akrep zehrine dönüşmüştü. Eski Mısır'da her şehrin bir hayvan başı ile temsil edilen bir tanrı ya da tanrıçası vardı ve onlar da hasta olurdu. Örneği, *Ra* göz hastalığına, *Horus* baş ağrısına yakalanırdı. Tanrılar arasındaki aile kavgaları

²⁰³ C. Reeves, *a.g.e.*, s. 18.

insanın başına gelen birçok talihsizliğin sebebi olarak kabul edilirdi. Tanrıların şifa verici etkileri olduğuna da inanılırdı.²⁰⁴

3.3. Tanrısal Bir Hekim: İmhotep

Mısır'da ilk kez tıp tanrısı kavramı, Hellenistik Çağ'da İmhotep ile başlamıştı. Basamaklı piramidin mimarı da olan İmhotep, Mısır'ın 3. Sülalesi zamanında yaşamış, saray nazırlığı gibi önemli hizmetlerde bulunmuş; Yeni İmparatorluk döneminde yarı tanrı, yarı insan olarak kabul edilmiştir. Tarihin bize ulaştırdığı hekimlerin en eskisi olan İmhotep adına Memfis'de Teb'de ve Assuan'da üç mabet yapılmıştı. İmhotep yapılan heykellerinde daima oturur durumda, elinde bir papirüs tutmakta olduğu görülmektedir.²⁰⁵ Gerçekten, insanların çalıştıkları iş ve bu açıdan yaşadıkları sağlık problemlerine yönelik olarak karşılaştıkları sorunları işaret eden ilk kişi M.Ö. 2600'lü yıllar içerisinde yaşamış olan, Antik Mısır'da mimar ve mühendis olarak çalışmasının yanında hekim ve rahiplik de yapmış olan İmhotep olmuştur. Özellikle Mısır piramitlerinin yapımı esnasında meydana gelen kazalarda çok sayıda kişinin ölmesi ve çalışanlarda sıklıkla bel sorunlarının görüldüğüne yönelik tespitlerde bulunan İmhotep, modern tıbbın babası olarak kabul edilen Hipokrat'tan yüzyıllar önce bu tespitleri yapmıştı.²⁰⁶

İmhotep'in zekâsı ve kararlılığı Djoser'in en güvenilir danışmanlarından biri olmasının yolunu açan rütbeleri almasını sağladı. İmhotep'in etkisi o öldükten çok sonraları da devam etti. Yeni Krallık'ta bilgeliğin ve eğitimin kişileştirilmesinde, çizicilerin patronu olarak saygı gördü. Geç Dönem sırasında doktor ve şifacı olarak başarılarına imza attığı Memfis'te yerel bir tanrı haline geldi. Bitkilerden ilaç ekstre ettiği ve apandisit, gut ve artrit gibi hastalıkları tedavi ettiği söylenir. Kendi başına rahiplik görevini üstlendi, tanrılar ile insanlar arasında bir aracı olarak kabul edildi. İnsanların gündelik hayatlarında karşılaştıkları zorlukları çözebildiğine ve medikal sorunları tedavi edebildiğine inanılıyordu. Yunanlar Mısır'ı fethedince, kendi tıp tanrıları Asklepios'un özniteliklerini taşıdığını fark ettiler ve ona tapınaklar yapmaya devam ettiler. Şöhreti, Mısır'ın MS yedinci yüzyıldaki Arap işgaline kadar devam etmiştir.²⁰⁷

²⁰⁴ N. Sarı, *a.g.e.*, s. 18-19.

²⁰⁵ Nilüfer Gökçe, "Tarih Öncesinden Günümüze Hekim ve Hekimlik", *Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, Sayı 17, 2000, s. 119.

²⁰⁶ Özal Çiçek ve Mehmet Öçal, "Dünyada ve Türkiye'de İş Sağlığı ve İş Güvenliğinin Tarihsel Gelişimi", *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 11, Haziran 2016, s. 111.

²⁰⁷ M. J. Zimmerman, *a.g.m.*, s. 297.

3.4. Eski Mısır’da Sağlık Tanrı(ça)ları

Mısır kültüründe büyüye olan inanç derinden kökleşmişti ve varoluşla ilgili diğer görüşler gibi doğal ve normal olarak kabul ediliyordu. İki yılanın üzerinde birbirine dolanmış olduğu bir asa taşıyan Heka hem Büyü Tanrısı hem de Şifa Tanrısı’ydı. Günümüzde tıp sembolü kadüse olarak bilinen bu sembol, Mısırlılar’dan onu kendi Şifa Tanrıları Asklepios ile özdeşleştiren Yunanlar’a geçmiştir. Kadüsenin Mısır’dan Yunanistan’a olan yolculuğu hakkında hiçbir şüphe olmamasına rağmen, asıl kökeninin Sümer Şifa Tanrıçası Gula’nın oğlu olan Ninazu’nun asası olduğu bilinmektedir.²⁰⁸

Eski Mısır’da tıbbın her bir özel alanına hakim tanrı ve tanrıçalar vardı ve doktorlar direkt olarak bu tanrı veya tanrıçaların yardımı altında çalışırlardı. “Duaw” göz hastalıklarının tanrısıydı. “Taurt” tıpkı Hathor gibi doğumun tanrıçasıydı. Aslan başlı Sekmet salgın hastalıkların tanrıçasıydı ve her yere salgın hastalıklar gönderdiğine inanılırdı. Horus ise akrep, yılan ve timsah gibi ölümcül hayvanların sokmaları ve ısırılmaları üzerinde bir güce sahipti. İnsan vücudu 36 parçaydı ve her bir parça bir tanrı veya tanrıçanın koruması altındaydı. Karaciğeri koruyan tanrıça İsis’ti, Neftis akciğerleri, Neith mideyi, bağırsakları ise Selket koruyordu.²⁰⁹

Eski Mısır Tanrılar Evi-Panteonu’nun baş tanrısı ilk önceleri Güneş Tanrısı Osiris idi. Osiris aynı zamanda tıbbın da bulucusudur. Onun tıptaki büyük gücüne kanıt olarak oğlunu öldürdükten sonra diriltmesi gösterilir.

Eski Mısır’da hayat kaynağı olan Nil Nehri de zamanla tanrılaşarak sağlık tanrıları arasında yer aldı. Bu nedenle o çağlarda hekimler bazen onu temsilen, omuzlarında bir gemi taşırlardı. Osiris’ten sonra, onun eşi, toprak ana veya Ay Tanrıçası İsis gelirdi. Heykellerinde insan başlı ve çıplak vücutlu olarak gördüğümüz bakire anne İsis’in aynı zamanda inek gibi boynuzları da vardır. Resim ve heykellerinde çoğunlukla kendisine oğlu Harpokat arkadaşlık eder ki ekseriya bir parmağı daima ağzının üzerindedir. Bu da hekimlik sırrını temsil eder.

İlk zamanlarda Menfis’te ve zamanla tüm Mısır’da beyaz benekli siyah öküzler, Apis Öküzü, İsis’in sembolü olarak kutlanılmıştır. Böyle bir öküzün doğumu çevrede

²⁰⁸https://www.ancient.eu/Egyptian_Medicine/, [Erişim tarihi: 01-03-2019].

²⁰⁹ C. Reeves, *a.g.e.*, s. 22.

sevinç nedeni olur, törenlerle karşılanırdı. Ölümü ise büyük bir yas yaratırdı.²¹⁰ Eski Mısırlılar'a göre Apis birçok hastalıklara sebep olduğu kadar onları iyileştirmek gücüne de sahip olduğundan Sağlık Tanrıları arasında yer almıştır.

Eski Mısır Panteonundaki tanrılar arasında kadınları hastalıklardan koruduğu kadar cerrahların da tanrıçası olan aslan başlı Sekmet, insanları bulaşıcı hastalıklardan koruyan ve Horus'un kardeşi olan Seth ve daha önce de belirttiğimiz üzere İmhotep de sağlıkla ilgilidirler. İmhotep, III. Sülalenin 2. Hükümdarı olan Djoser (M.Ö. 2780 yılları) zamanında yaşamıştır. Firavun'un vekili, başbakan, mühendis, mimar, heykeltıraş, hekim, din bilgini ve bir evliya idi. Sakkara piramidinin mimarı odur. Mısırlının gözünde 7 yıl süren kıtlığa son veren de o idi. Mezarı da bu piramidin yanında bulunmaktadır.

Heka'nın yanı sıra Sekmet, Selket, Sobek ve Nefertum gibi başka önemli şifa tanrıları da vardı. Selket'in rahipleri doktorlardı fakat her doktor onun kültüne üye değildi. Heka ile birlikte Selket ve Sekmet'e, düzenli olarak büyülerde ve tılsımlarda dua edilirdi, bazı durumlarda Bes ya da Tawawret gibi diğer tanrılara yakarıldı (genellikle doğurganlık / çocuk hastalıkları ile ilgili). Sobek, Kertenkele Tanrı'ya, büyük ölçüde ameliyatlara ve invaziv prosedürler için dua edilirdi. Lotus (nilüfer) çiçeği ve şifacılıkla özdeşleştirilen rahiyaların tanrısı Nefertum'a günümüzde aromaterapi olarak nitelendirilebilecek prosedürlerde dua edilirdi. Kahun Papirüsü'nde kadınlar için reçete edilen bir yöntem kötü bir ruhu uzaklaştırmak için günlük tütsülemektir ve bu durumlarda Nefertum'a yakarılır.²¹¹

Bes: Mısır mitolojisinde lohusaları ve doğan çocukları koruduğuna inanılan bir tanrı olarak bilindi.²¹²

Dua: Mısır mitolojisinde tuvaletlerin tanrısı şeklinde tapınıldı. Genel sağlık için mikroplardan insanları koruyan tanrı şeklinde ifade edildi. Mısır'daki anlamsal betimlemesinde "kutsal kase" olarak tasvir edilir. Ellerin temizliği ön planda tutularak tuvaletten kaynaklanan mikropları yok edici olduğu şeklinde tapınıldı.²¹³

²¹⁰ A. Demirhan Erdemir, *a.g.e.*, s. 83-84.

²¹¹ https://www.ancient.eu/Egyptian_Medicine/, [Erişim tarihi: 01-03-2019]

²¹² Ali Narçın, *A'dan Z'ye Mısır*, İstanbul 2013, s. 91.

²¹³ A. Narçın, *a.g.e.*, s. 117.

Heka: Mısır'da sihir tanrıçası olarak bilinir. Genelde Mısır halkı dinsel inanç gereği sihirlere inanır ve sihir yapanlara da taparlardı. Heka büyük olasılıkla sihirleri ve sihir yapanların koruyucu tanrısıydı.²¹⁴

Hike: Mısır doğaüstü güçlerin tanrısıdır. Büyü ve tıbbi ilaç tanrısı şeklinde tapınıldı.²¹⁵

Seker: Mısır tanrısıdır. Sokar, Sokaris, Soker adlarıyla da tanınır. Hastalıkları önlediği belirtilen bir tanrıdır. " Ptah – Seker " ya da " Ptah – Seker – Ausar " formlarıyla Memfiste tapınıldı. Genelde mumyalanmış yada şahin başlı olarak betimlenir.²¹⁶

Selket: Mısır tanrıçasıdır. Serquet, Selkıt ve Selket adlarıyla da tanındı. Hastalıkları iyileştirmede sargıların tanrıçası şeklinde tapınılır. Ayrıca kanabos kavonozlarına konan, ölün iç organlarını korur. Mumyalama işlerini organize ettiği ifade edilir. Akrep şeklindeki bir kadın olarak betimlendi. Büyü yaptığı da açıklandı. Kötü ruhlu olanlara ölüm, akrepler tarafından sokulanlara da hayat veren bir tanrıçaydı. Kadınların doğumlarına yardım ederdi.²¹⁷ Varlığı Tutankamon'un mezarının bulunması ile ortaya çıktı.

Thot: Mısır kaynaklı Yunan metinlerinde Hermes – Thot'tan matematiğin, majinin, simyanın, astronominin, tıpve bilgeliğin koruyucusu şeklinde söz edilmektedir.²¹⁸

Mısır tanrılarının hemen hepsi şifa verici olmakla birlikte, bazıları ayrıca özellik taşımaktaydı. Şahin veya şahin başıyla sembolize edilen Horus güneş ve sağlık tanrısıydı. Çirkin ve cüce bir insan olarak sembolize edilen Bes doğumu kolaylaştırıcı, anneyi ve yeni doğan bebeği kötü ruhlardan koruyucuydu. Seth salgın hastalıklara yolaçıyordu; gözyaşının değdiği bitkiler zehirli olmuş, teri akrep öldürücü yılanlara dönüşmüştü. Aslan başıyla sembolize edilen tanrıça Sekmet veba salgınlarının

---

²¹⁴ A. Narçın, *a.g.e.*, s. 151.

²¹⁵ A. Narçın, *a.g.e.*, s. 160.

²¹⁶ A. Narçın, *a.g.e.*, s. 379.

²¹⁷ A. Narçın, *a.g.e.*, s. 380-81.

²¹⁸ A. Narçın, *a.g.e.*, s. 421.

müsebbibiydi. Sekmet rahipleri tapınaklarda küçük cerrahi operasyonlar yapmaktaydı.²¹⁹

Mısır'da tıp tanrısı kavramı Helenistik çağda ortaya çıkmıştır. M.Ö. 2800'lerde yaşamış ve önemli mevkilerde bulunmuş İmhotep'in, firavun sarayının başmimarı (Firavun Djoser'in basamaklı Sakkara piramidini yapmıştı), başrahibi (hekimbaşılık görevini de yürütüyordu), veziri ve başmüneccimi olduğu bilinmesine rağmen, Eski imparatorluk dönemindeki Mısır toplumu ve hekimliği konusunda bilgi veren kaynaklarda hekimlik yaptığına dair bilgi yoktur.²²⁰

Herhangi belli bir durumda başvuru tıbbi, büyü ve dini araçların birleştirilmesinde açıkça bazı kişisel tercih unsurları vardı. MÖ on dördüncü yüzyılda, Deir el-Medina'da çalışan Nebra adlı bir sanatçı oğlunu iyileştirdiği için tanrı Amun Ra'ya şükretmek için bir stela (kitabeli dikili taş) dikti. Deir el-Medina'da doktorlar bulunmaktaydı ve bu toplulukta büyü kullanımına dair kanıtlar bulunmaktadır fakat Nebra'nın oğlu ölümün eşiğindeyken, sanatçı yardım etsin diye Amun-Ra'ya yalvarmak için Karnak tapınağını ziyaret etti. Stelanın yazıtında, Amun-Ra 'dua edenleri dinleyen tanrı' olarak tarif edilir. Hathor ve Thoth gibi bu övgüye mazhar olan diğer tanrılara da hastalar adına yalvarılırdı.²²¹

Belirli tıbbi uzmanlık alanlarıyla ilişkilendirilen tanrı-tanrıçalar da vardı. Duaw (göz hastalıkları); Taurt ve Hathor (doğum ve komplikasyonları); Sekmet (pestilans-veba, muhtemelen bulaşıcı hastalıklar); ve Horus (yılan sokmaları, toksikoloji-zehirbilim). Ayrıca belirli organlarla bağdaştırılan tanrı-tanrıçalar bulunmaktaydı: Isis (karaciğer); Nephthys (akciğerler); Neith (karın); ve Selke (bağırsaklar). Hekimler uzmanlıklarına göre, ilgili tanrı veya tanrıçalarla uyumlu olmaya çalışırlardı.²²²

3.5. Sihirle Tedavi

Mısırlılar, olası bir zararı önlemek veya bazı iç korkularıyla başa çıkabilmek için çok çeşitli büyü yöntemleri kullanmışlardır. Düşmanı simgeleyen bir balmumu ya da bir bebekten oluşan figürün manipülasyonu yoluyla düşmana saldırılır, böylece birisinin

²¹⁹ A. H. Bayat, *a.g.e.*, s. 61.

²²⁰ A. H. Bayat, *a.g.e.*, s. 63.

²²¹ G. Pinch, *a.g.e.*, s. 136.

²²² S. Richard, *a.g.m.*, s. 142.

öfkesi daha uysal bir nesneye aktarılmış olurdu. Eski Mısırlılar ayrıca, yaklaşmakta olan sıkıntılardan kurtulmasını sağlamak için ritüelliktik yöntemler kullanmışlardı.²²³

Çoğunlukla yabancı isimleri olan genel iblis türleri, MÖ. 2000 yılına ait metinlerde her tür hastalığın nedenleri olarak gösterilmekteydi. Seth ya da onun Asyalı eşdeğeri Baal gibi heybetli tanrıların bu iblislere karşı çağırılması gerekiyordu. Bazı büyüler hastanın durumunu bir hastalık ve kişileşmiş bir şeytan olarak tarif etmek arasında kalırdı. Tedavi de genellikle sihir aracılığıyla yapılır ve kötü ruh kovalanırdı. Hastalık uzaklaştırıldığı zaman, hasta şeytanların tekrar girmesini önlemek için mühürlenirdi. Bu durum, hastalığın başlangıçta ruhun ele geçirilmesi olarak düşünüldüğünü göstermektedir. Ayrıca, kötü hastalıkları yabancı etkilere atfetme gibi tipik bir Mısır ksenefobi (yabancı düşmanlığı) unsuru da vardır.²²⁴

Mısırlılar tanrı ve tanrıçalarının aynı zamanda şifa verici özellikleri olduğuna inanırdı. Aslan başlı tanrıça *Sekmet* adına inşa edilen tapınaklarda din adamları hasta tedavi ederdi. Şahin başlı olarak temsil edilen sağlık tanrısı *Horus*, güneş tanrısı *Osiris* ile ay tanrıçası *İsis*'in oğluydu ve bunlar üçlü inancı oluşturmuştu. *Horus*'un gözü anlamına gelen ve R harfine benzeyen hiyeroglifin şekli sonsuz doğurganlığı, vücudun dokunulmazlığını ve ileri görüşlü olmayı temsil ederdi. Bu şekil kötülüklerden korunmak istenen şeyler üzerine çizilir ve muska olarak taşınırdı.²²⁵

Eski Mısırlılar'a göre insanı çevreleyen her şey her olay bir ruh sahibidir. İşte sihir insanı bu ruhların etkilerinden korurdu. Eski Mısır'da hıke denen bu sihir o kadar önemlidir ki çok kere birçok iç hastalıkları, zehirli hayvan sokmaları, hatta cerrahi vakalarda sihirle tedavi edilirdi. Bu amaçla efsuncular veya üfürükçüler büyük törenlerle sözlü veya yazılı sihre başvururlar yani muskalar, nazarlıklar yazarlardı. Sihir tedavisi çok kere drog tedavisi ile at başı beraber gittiğinden törenler genellikle sihir esnasında değil de bu drogların hazırlanması esnasında yapılırdı. Ancak bu drog ve araçlar özel bir anlam taşırlardı. Mesela sarıçiçeklerin sarılığa, kırmızı renkli taşların kanamaya karşı iyi geldiğine, kanı kestiğine inanılırdı. Yarım baş ağrısında bir balık başı, göz hastalıklarının tedavisinde de domuz gözü kullanılırdı. Ağrıyan baş veya göz bu araçlarla ovulur ve hastalığın bunlara geçtiğine inanılırdı.

²²³ M. Nasser, a.g.m., s. 420.

²²⁴ G. Pinch, a.g.e., s. 141.

²²⁵ G. Pinch, a.g.e., s. 27.

Saçların dökülmesinde veya ağarmasında ise aslan, hipopotam, timsah, kaz, yılan ve kedi gibi güçlü ve zehirli hayvanların yağları kullanılırdı ki aynı droglar cesaret vermek için de kullanıldığına göre hormonal bir etki umdukları söylenebilir.²²⁶

Salgın hastalıklar ve zehirli ısırıklar daha çok önleyici büyünün konusuydu. Yaraların tedavisine rasyonel yaklaşımıyla ünlü Edwin Smith Cerrahi Papirüsü, vebadan korunmak için bir dizi sihirli formül içermekteydi. Bunların bazıları bireysel korunma, bazılarıysa ev halkının korunması içindi. Bireysel büyülerin tılsımların ya da bitki demetlerinin üzerine söylenmesi gerekirdi. Bir ev, özel bir odundan yapılmış bir sopa ile çember içine alınarak korunabilirdi. Başka bir büyü de, ev aynı odundan yapılmış bir süpürge ile süpürülürdü. Bu büyüler içinde ‘veba’, tanrıça Sekmet’in korkunç görevlilerinin nefesi olan kötü bir rüzgâr olarak tanımlanırdı. Pulmoner (akciğer ile ilgili) veba, gerçekten de enfekte olmuş mukusun küçük damlacıkları ile yayılan hava yoluyla bulaşan bir enfeksiyondur, ancak büyüler muhtemelen tüm salgın hastalıklara karşı kullanılmıştı.²²⁷

Eski Mısırlılar büyünün yanı sıra hayaleti veya şeytanı kovan; hastalığı gönderen tanrıdanveya koruyucu olarak daha yüksek bir güçten yardım istemek için sihirli sözler, tılsımlar, muskalar, kurbanlar, ıtırli kokular, dövmeler ve heykeller kullanmaktaydılar. Günümüzde tıbbi metin olarak incelenen kaynaklar bu büyüler ve tılsımların yazıldığı papirüs tomarlarıdır. Bu çalışmaların hepsine, düzenli olarak ev vizitesi yapan doktorlar tarafından zaman zaman başvurulmuştur. Mısırlılar tıp bilimini, “gerekli sanat” olarak adlandırmaktaydılar. Doktorlar, bir tapınağa bağlı bir tür okul olan Yaşam Evi’nin rahipleri olarak kabul edilirdi, ancak ‘yaşam evi’ kavramı bireysel doktorların şifa bilgisi olarak da kabul edilirdi. Atinalı Agnodike’nin ünlü efsanesinde (MÖ 400. yüzyıla ait), bir kadın olduğu için tıp mesleğinde Atina’da nasıl reddedildiğini ve kadınların bu alanda saygı gördüğü Mısır’a gitmesi anlatılmaktadır. İskenderiye ve Sais’te önemli okulların olduğu saptanmakla beraber doktorların eğitimlerini nerede nasıl aldıkları bilinmemektedir.²²⁸

Büyük Britanya Kraliyet enstitüsünün yakın tarihli bir toplantısında okunan bir makalede, Prof. A. Macalister, Mısır’ın antik anatomik ve tıbbi bilgisi hakkında aşağıdaki Lancet’in yayınladığı özeti olan açıklamayı yaptı.

²²⁶ G. Pinch, *a.g.e.*, s. 86.

²²⁷ G. Pinch, *a.g.e.*, s. 143.

²²⁸ S. Y. El-Gammal, *a.g.m.*, s. 39.

Mısır'ın ilk dönem literatürünün günümüze kalan parçaları esas olarak dinî özelliktedir fakat bu insanların dehası dinseldir ve doktrinleri ulusal hayatlarını hemen hemen her alanda etkilemiştir. Hayatlarını hemen hemen her alanda etkilemiştir. Onlara göre vücut ölümsüz insanlığın tamamlayıcı bir parçasıdır. Bu nedenle çürümeye çürümesine izin verilmemeli ve ruh için, sonsuzluğa taşınması için uygun bir yuva olabileceğinden bozulmadan korunmalıydı. Onların bedene olan muameleleri bu sebeple ruha olan bağı ile ilgili inançlarına bağlıydı ve dinî yazılarından öğrendiğimiz üzere sonsuz bir bağımsızlık ilişkisiydi. Sürekli muhafazayı sağlamak için vücut düzgün bir şekilde mumyalanmalıdır. Bu sebeple boşluklar açılır ve vücut antiseptiklerin etkisine maruz bırakılırdı. Vücut kutsal olduğu halde, Tanrı Tahot'un özel koruması altında, her bölüm özel bir kutsallığın himayesinde olduğu halde, bu kutsallık dikkatli incelemeyi ve koruma için gerekli olan süreçleri engellemekteydi, çünkü tüm parçaların ebedileştirilmesi gerekiyordu.

Çoğunlukla yabancı isimleri olan genel İblis türleri, M.Ö. 2. Bin yıla ait metinlerde her tür hastalığın nedeni olarak gösterilirdi. Seth ya da onun Asyalı eş değeri Baal gibi heybetli tanrıların bu ibislere karşı çağırılması gerekiyordu. Bazı büyüler hastanın durumunu bir hastalık veya kişileşmiş bir şeytan olarak tarif etmekteydi. Bir 'Asya' hastalığına, hastanın vücudunda dolaşmayı bırakması söylenir, ya da Seth'in denizin sihir aracılığıyla hakkından geldiği gibi onun da hakkından gelineceğine inanılırdı. Hastalık uzaklaştırıldığında ise, hasta şeytanların tekrar girmesini önlemek için mühürlenirdi. Bu durum, hastalığın başlangıçta ruhun ele geçirilmesi olarak düşünüldüğünü göstermektedir. Bu büyüler, salgınların Filistin ve Suriye'den Mısır'a yayıldığı gerçeğini yansıtabilir. Ayrıca, kötü hastalıkları yabancı etkilere atfetme gibi tipik bir Mısır ksenefobi (yabancı düşmanlığı) unsuru da vardır.²²⁹

Doğaüstü güçlerin hastalık sebebi olduğu inancının yanı sıra, bir yandan da hastalık sebeplerini insan bedeninin kendisinde arayan düşünceler gelişmekteydi. Nil nehrinin aktığı kanallardan etkilenen Mısırlılar bir benzetme yaparak insan bedenini hava, kan, besin, idrar, ter, gözyaşı, balgam, gaita, sperma nakleden kanallar sistemi olarak ele aldılar. Böylece hastalık, “normal dolaşımında bir tıkanma veya taşma” olarak

---

²²⁹ G. Pinch, *a.g.e.*, s. 141.

da açıklandı. Kalın bağırsaklarda biriken zararlı maddelerin (*vehedu*) kana karışarak çeşitli hastalıklara sebep olduğu düşünülürdü.²³⁰

3.6. Mumyalar

Mumyalama, Cultus'un rahipleri tarafından gerçekleştirilen dini bir ayindi. Daha iyi sınıflara mensup kişilerin bedenlerinden çıkarılan organlar, bedene geri koyulmamış, ancak üstünde Horus ve Isis'in oğulları Hades'in dört ilahının başları olan alabaster veya taş vazolarda korunmuştu.

Antik Mısır'da ruh ve beden ikiliğine, ruhun ölümsüzlüğüne ve ölümlerin tekrar dirileceklerine inanılırdı. O çağlarda insan bedeni kutsal tutulduğundan ölüyü ilk açanlar hekimler değildi. Baş ve karın boşluklarını boşaltan mumyacılar hep toplumun alt tabakasından insanlardı. Bu insanlar bir kusur veya kabahat yapar gibi ölü evine arka kapıdan gizlice girer, çıkarlardı. İlk olarak beyin, madeni bir çengelle burundan parça parça alınır ve kafa boşluğu çeşitli arometik eriyiklerle yıkanır. Karın, sol yanından, keskin bir çakmak taşı ile kesilerek yarılr ve iç organlar boşaltılırdı. Ancak kalp ve böbreklere dokunulmazdı. Kafa ve karın boşluğu yeniden hurma şarabı ve başkaca kokulu droglarla yıkanır ve sonra özellikle karın boşluğu arab zamkı-gummi arabicum, mür ağacı-myrrhe ve hiyarşenbe-cassie ve benzerleriyle yapılmış sıvı bir madde ile doldurulur ve karnın yarık yarık yeri dikilirdi. Bundan sonra ceset uzun bir süre, 40 gün kadar, natron içinde saklanırdı. Mısır'da aynı ismi taşıyan vadiden çıktığı için bu ismi alan kristal sodyum bikarbonat suya çok istekli olduğundan ölü bedeninin suyunu tamamen alır ve böylece ceset adeta pastırma haline gelirdi. Mumyalanmış cesetlerin incelenmesi Eski Mısır tıbbı hakkında oldukça geniş bilgiler vermektedir. Bu kaynaklardan Eski Mısır'da verem ve bilhassa kemik veremi çok olduğu halde frengi ve kanser görülmediği anlaşılır.²³¹

²³⁰ S. Y. El-Gammal, a.g.m., s. 19-20.

²³¹ A. Demirhan Erdemir, a.g.e., s.79- 80.

SONUÇ

Mısır, Antik çağlardan beri insanlığı etkileyen önemli gelişmelere sahne olmuştur. Bu gelişmişliğin en önemli göstergelerinden biriside hiç şüphesiz tıp alanındaki ilerleme ve uygulamalardır. Çalışmamızın ana konusunu teşkil eden Eski Mısır'da tıp uygulamaları kendi zamanına ve diğer medeniyetlere göre oldukça gelişmiş bir durumda olmakla beraber günümüz şartlarındaki gibi modern bir tıp özelliği taşımamaktadır. Ancak o dönemde uygulanan tıp, günümüz tıbbının başlangıcını teşkil etmiş ve o dönemdeki uygulamaların günümüz tıbbının bu aşamalara gelmesinde ve modern tıbbın doğuşunda önemli katkıları olmuştur. Hatta o dönemdeki bazı uygulamalar ve ilaçlar günümüzle benzerlik göstermektedir.

Mısır dünya üzerindeki en eski medeniyetlerinden biri olmakla beraber, kültür özelliklerini koruyarak, kendine has bir gelişme çizgisi takip etmiştir. Bu medeniyetin gelişmesinde en önemli etken Nil Nehri'nin Mısır'a sunduğu imkânlar olmuştur. Nil Nehri sayesinde oluşan verimli ovalar ve araziler tarımı elverişli kılmış, halkın işgücü, yaşam kalitesi ve refahı artmıştır. Şehirler kurularak, sosyal ve ekonomik hayata son derece önem verilmiştir. Bu refah ve zenginliğin getirisi olarak bilim, sanat ve mimari alanlarında gelişmeler kaydedilmiştir. Bilimin ilerlemesiyle beraber tıp alanında da birçok gelişme ve yeni uygulamalar görülmüştür. Nil nehrinin alüvyonlu topraklarının sulanmasında kanalların öneminin farkına varılmış; kanallar tıkandığında ekinlerin nasıl zarar gördüğünü yaşayarak öğrenilmiştir. Nil Nehrinin aktığı kanallardan etkilenen Mısırlılar bir benzetme yaparak insan bedenini hava, kan, besin, idrar, ter, gözyaşı nakleden kanallar sistemi olarak ele almışlardır. Böylece hastalık, "normal dolaşımında bir tıkanma veya taşma" olarak da açıklanmıştır. Kalın bağırsaklarda biriken zararlı maddelerin kana karışarak çeşitli hastalıklara sebep olduğu düşünülmektedir.

Tıp başta olmak üzere birçok alanda kendini geliştiren Eski Mısır'la ilgili yapılan kazılarda ele geçen bulgular arkeologların yanı sıra tarihçilerinde oldukça ilgisini çekmiştir. Mumyalar üzerinde yapılan incelemeler sonucunda Eski Mısır'da beyin ameliyatlarının yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Cerrahi operasyon geçirmiş mumyaların kafatasları incelendiğinde, ameliyat yerlerinin düzgünce kesildiği görülmektedir. Hatta bu insanların kaynamış kafataslarına da rastlanmıştır. Yine Mısır tıbbıyla ilgili en önemli bilgileri papirüsler sayesinde öğrenmekteyiz. Bu bilgiler çoğunlukla Ebers, Kahun, Berlin ve Smith papirüslerine dayandırılmaktadır. Bu

belgelerde tıp daha çok sihir ve dinle içiçe geçmiş olarak anlatılmaktadır. Ele geçen papirüslerde, hastalıklar, onlara konulan teşhisler, ilaç yapımları ve dinsel-büyüsel tıp hakkında bilgiler mevcuttur.

Eski Mısır'da doktorluk, rahiplik ve büyücülükle iç içe geçmesine rağmen, doktor olarak çalışanlar özel bir eğitim görmekteydi. Mısır tıbbi geleneklerine bağlı bir tıp olmakla beraber doktorlarda bu geleneklere bağlı olmakla yükümlüydüler. Verilen özel eğitim sonucunda doktorlar, günümüzdeki gibi farklı alanlarda uzmanlaşmışlardı. Genel cerrahiden, göz ve diş doktorlarına kadar her konuda ihtisaslaşmış hekimler hizmet vermekteydi. Hekimler Eski Mısır'da sarayda, mabette ve diğer resmi kuruluşlarda çalışırlar, maaşlarını devletten alır ve hastalara parasız bakarlardı. Tıp gibi ihtisas gerektiren karmaşık bir meslek Eski Mısır medeniyetinde çağdaşlarına göre çok üst seviyelerdeydi. Bu gelişmişlik Eski Mısır medeniyetine çağdaş olan diğer medeniyetlere ışık tutmaktaydı. Bu yönüyle eski Mısır sadece mimari, heykel sanatı, maden sanatı, örgütlü işgücü, matematik, astronomi ve geometri alanında da değil tıp alanında da son derece gelişmiş bir medeniyetti. Hatta eski Mısırlı doktorlar diğer ülkelere bile tedavi amaçlı davet ediliyorlardı. Bu anlamda Eski Mısır medeniyeti tıp açısından dönemin Yakındoğu uygarlıkları ile karşılaştırıldığında her açıdan önde idi.

Mısırlıların tıp ve anatomide ne kadar ileride olduklarını gösteren en önemli eserlerden biride geride bıraktıkları mumyalardır. Mısırlılar mumyalama konusunda yüzlerce teknik kullanmışlardır. Cansız beden binlerce yıl bozulmadan saklanabilmesine olanak sağlayan mumyalama işlemi oldukça karmaşık bir işlemdir. Mumyalamam teknikleri sadece insanlarda değil, farklı hayvanlarda da denenmiştir. Ayrıca vücudun şeklini bozmadan ölünün tüm organlarını çıkartarak mumyalamaları, bu işi yapan insanların, her organın yerini bilecek bir anatomi bilgisine sahip olduklarını göstermektedir. Mumyalamanın dışında Mısırlılar tarafından kullanılmış olan birçok tıbbi teknik ve aletde yapılan araştırmalarda gün ışığına çıkarılmıştır. Bilinen ilk eczacılık uygulamalarına, bandaj ve kompres kullanımı örneklerine de Mısır'da rastlanmıştır. Tıp uygulamaları ve teknikler çok çeşitliydi. Kırıklar, çatlaklar, tam olarak oturtuluyor, kırık tahtaları kullanılıyor ve yaralar dikişle kapatılıyordu. Ayrıca bu kırık ve yaraların hızlı iyileşmesi için çeşitli otlar-bitkilerden karışım yapılarak yara ve çatlaklara sürülüyordu. Mumyaların çoğunda çok başarılı bir şekilde tedavi edilmiş kırıklara rastlanmaktadır. Mısır tıbbında otlar önemli rol oynamıştır. Birçok bitki şarap içinde ıslatılarak ilaç gibi içilirdi. Eski Mısırlılar şifalı bitkilerin pek çok tedavi edici

etkisini keşfetmişlerdi. Bu bilgiler babadan oğula öğretilmekteydi ve bu eğitim eczacılık ve tıp okullarının ilk basamağını oluşturmaktaydı. Görüldüğü gibi Mısır medeniyeti tıp konusunda oldukça önemli adımlar atmış, tedavi yöntemleri geliştirmiş, uzman doktorlar yetiştirmiştir.

Eski Mısır'da her alanda olduğu gibi din, tıp alanında ve tedavi yöntemlerinde oldukça etkiliydi. Mısır tanrılarının hemen hepsi şifa verici olmakla birlikte, bazıları ayrıca özellik taşımaktaydı. Horus hem güneş hem de sağlık tanrısıydı. Thot ise tıp ve bilgeliğin koruyucusuydu. Doktorlar direkt bu tanrıların yardımını altında çalışırlardı. İlk doktorlar rahiplerden oluşuyordu ve tıp bu rahiplerin elinde gelişmiştir. Bazı hastalıkların bulaştığı hissedilmiş, ancak gerçek nedenleri bilinmediğinden bunlar birer günahın cezası olarak tanımlanmıştır. Kusurlu bir davranış sonucunda günah işlemiş sayılan kişiler tanrılarca hastalandırarak cezalandırılırdı. Günahların affedilmesi ve sağlığın korunması için tanrılara adaklar sunulurdu. Günümüzde rahip ve doktor birbirinden ayrılırken Eski Mısır'da bu iki terim birbiriyle iç içe geçmiştir. Buda bize dinin, tıp üzerinde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Günümüzde her ne kadar modern tıp uygulansa dahi bazı insanlar doğüstü güçlere inanmakta ve çareyi büyücülükle uğraşan kişilerde aramaktadır. Bu olgu Eski Mısır'dan günümüze kadar gelmiştir.

Netice olarak Eski Mısır'da tıp alanına dinsel öğeler karışmış olsa da -bazı tıp uygulamaları günümüz modern tıbbına benzemekle birlikte- kendi dönemlerinde gelişmiş bir tıp bilgisine sahip olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Çeşitli tedavi, yöntem ve araçlarını geliştirerek ve uygulayarak tıp alanında öncü bir toplum olmuşlar, arkeolog ve araştırmacıların ilgisini çekerek araştırılan ve merak uyandıran bir medeniyet haline gelmişlerdir. Dinden etkilenen tıp bilgisi nedeniyle, insan vücudu kutsal ve korunması gereken bir varlık olarak görülmüş, sağlıklı kalmanın en etkili yolu olarak da temizliğe büyük önem verilmiştir.

KAYNAKLAR

- Aboelsoud, N.H., (2010). "Herbal Medicine in Ancient Egypt", *Journal of Medicinal Plants Resarch*, cilt 4(2) s. 82-86.
- Amin, Omar, (2003). "Ancient Egyptian Medicine", *Institute of Parasitic Disase and Parasitology Center*.
- Arıhan, Seda Karaöz, (2003). *Antik Dönemde Tıp ve Bitkisel Tedavi*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Avcı, Halil Ersin, (2010). *Uygurluklar Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Babila, Muhsin Haji Azeez, (2015). "Eski Mısır'da Kadın", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 13, sayı 1, s. 129-144.
- Bard, Kathryn A., (1999). *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt*, Londra ve NewYork.
- Bayat, Ali Haydar, (2010). *Tıp Tarihi*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul.
- Blomstedt, Patric, (2014), "Orthopedic Surgery in AncientEgypt", *Department of Pharmacologyand Clinical Neuroscience, UmeaUniversity, Sweden (İsveç)*, Sayı 85, Acta Orthopaedica, Ağustos.
- Brewer, Douglas J. And Teeter, Emily, (2011). *Mısır ve Mısırlılar*, Cambridge Univercity Press, Ankara.
- Brier, Bob, (1999). *Tutanhamon Cinayeti*, ALFA Basım, İstanbul.
- Bruwier, Marie Cecile, (2006). Eski Mısır Tıbbına Genel Bir Bakış, *Türk Eskiçağ BilimleriEnstitüsü*, Mayıs, Sayı 22.
- Ceran, Berat, (2008). *Antik Mısır ve Anadolu Uygurluklarında Tıp*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Çiçek, Özal ve Öçal Mehmet, (2016). "Dünyada ve Türkiye'de İş Sağlığı ve İş Güvenliğinin Tarihsel Gelişimi", *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 11, Haziran, s. 106-131.
- Çıvgın, İzzet, (2015). "I. Ara Dönem'den Orta Krallığa (M.Ö. 2200-1950): Mısır Devleti'nde "Yayılmacı" İdeolojinin Oluşumu Ve Aşağı Nübye'ye Uygulanışı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 70, Sayı 3, 2015, s. 683-721.
- Demirhan Erdemir, Ayşegül, (2015). *Prehistorik ve İlk çağlarda Tıp*, Cilt I, Tıp Kitabevleri, İstanbul 2015.
- Desplancques, Sophie, (2006). *Antik Mısır*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

- El-Gammal, Samir Yahia, (1993). "Pharmacy and Medicine Education in Ancient Egypt", *Bulletin the Indian Institute of History of Medicine (Hyderabad)*, Şubat.
- Erdem Ramazan ve Akkaş Elif, (2017). "Hekimlik Meslek Kültürünü Belirleyen Olguların Değerlendirilmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, Sayı 17, Isparta, s. 47-57.
- Forshaw, R. J., (2009), "The practice Of Dentistry in Ancient Egypt", *British Dental Journal*, Sayı 206, s. 480-486.
- Freeman, Charles, (2003). *Mısır, Yunan ve Roma*, Çev. Suat Kemal Angı, Dost Kitabevi, Ankara.
- Gökçe, Nilüfer, (200). "Tarih Öncesinden Günümüze Hekim ve Hekimlik", *Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, Sayı 17, s. 117-121.
- Herodotus, (1991). *Herodot Tarihi*, Çev. Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- İnan, Afet, (1956). *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- İplikçioğlu, Bülent İ, (1990). *Eskiçağ Tarihinin Anahatları*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Jarus, By Owen, (2014). "Remains of 'End of the world' Epidemic Found in Ancient Egypt", *Live Science*, Haziran.
- Kesercioğlu, Hasan ve Demir Güler, (2016). "Antikçağ'da Bilim ve Kütüphane", *Türk Kütüphaneciliği* Cilt 30, Sayı 3, s. 365-397.
- Khurt, Amelie, (1990). *Eski Çağ'da Yakındoğu*, çev. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Memiş, Ekrem, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Basım Yayın, Bursa 2008.
- Namal, Arın, "İlkçağ'dan Ortaçağa Tıp Tarihi", s. 1-18.
- Narçın, Ali, (2013). *A'dan Z'ye Mısır*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Nasser, Mervat, (1987). "Psychiatry in Ancient Egypt", *Bulletin of the Royal College of Psychiatrists (Bülten)*, Sayı 11, Aralık, s. 420-422.
- Öztürk, Hafize, (2014). "Hekim-Hasta İlişkinde Haklar ve Sorumluluklar", *Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi*, Antalya, s. 1-13.
- Pinch, Geraldine, (1994). *Magic in Ancient Egypt*, University of Texas, Great Britain.
- Pipe, Jim, (2014). *Eski Mısır Mumyalar Sihir Ve Efsaneleri*, çev. Berna Yılmazcan, Akılçelen Kitapları, Ankara.
- Reeves, Carole, (2008). *Egyptian Medicine (Shire Egyptology)*, Shire, Great Britain.
- Richard, Sullivan, (1995). "A Brief Journey into Medical Care and Disease in Ancient Egypt", *Journal of the Royal Society of Medicine*, Sayı 88, March, s. 141-145.

- Said, Galal Zaki, (2013). “Orthopaedics in the dawn of civilisation, practices in Ancient Egypt;” *International Orthopaedics (SICOT)*, Sayı 4, Ekim.
- Sanchez, Gonzalo and Harerjr, W. Benson, (2019), “Toxicology in Ancient Egypt; History of Toxicology and Environmental Health”, *Academic Press*, s. 73-82.
- Saraç, Celal Saraç, “Eski Mısır’da Bilim ve Teknik”, *A. Ü. D. T. C. Fakültesi Dergisi F-8*, Cilt I, Sayı 5, s. 709-719.
- Sarı, Nil, (2007). *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı*, İstanbul Üniversitesi.
- Sayılı, Aydın, (1996). *Mısırlılar’da Ve Mezopotamyalılarda Matematik Astronomi ve Tıp Adlı Eserin Muhtasarı*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.
- Scott, Nora, (1973). *The Daily Life Of The Ancient Egyptians*, The Metropolitan Museum of Art, New York.
- Shafik Ahmed and Elseesyi Waseem R.i, (2003). “Medicine in Ancient Egypt”, *Medicine Across Cultures: History and Practice of Medicine in Non-Western Cultures*, Edt. H. Selin, Kluwer Academic Publishers, Printed in Great Britain, s. 27-47.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (2011). “Güzellik ve Saç Bakım Hizmetleri” Kuaförlüğün Tarihsel Gelişimi, Ankara.
- Tekçam, Gözde, (2017). “Eski Mısır Uygarlığında Müzik ve Müzik Ensturmanları”, *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 12, Temmuz, s. 155-170.
- Ünal, Ahmet, (1980). “Hitit Tıbbının Ana Hatları”, *Bellekten*, Sayı 175, Ankara Temmuz.
- Vercoutter, Jean, (2016), *Eski Mısır*, çev. Emine Çaykara, İletişim Yayınları İstanbul.
- Valbelle, Dominique, (1992). *Eski Mısır’da Yaşam*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yayla, Günhan, (2002). “Imhotep’den Leonardo’ya: Hekimlik” , *Perinatoloji Dergisi*, Cilt 10, Sayı 4, Aralık, s. 297-299.
- Zimmerman, Michael R., (2017). “Practicing Medicine in Ancient Egypt”, *Villanova University*, Mart, s. 144-152.
- Ziskind, Bernard and Halioua, Bruno, (2007). “Occupational Medicine in Ancient Egypt”, *Medical Hypotheses*, Sayı 69, Paris, Şubat 2007, s. 942-945.
- Zucconi, Laura M., (2006). “Medicine and Religion in Ancient Egypt”, Richard Stockton College Of New Jersey, Ekim, s. 26-37.

Elektronik Kaynaklar:

<https://www.ancient-egypt-online.com/ancient-egypt-government.html>, [Erişim tarihi, 03-18-2019]

<http://www.saglikkitabi.org/eski-Mısır'da-yasam>, [Erişim Tarihi; 22-04-2019]

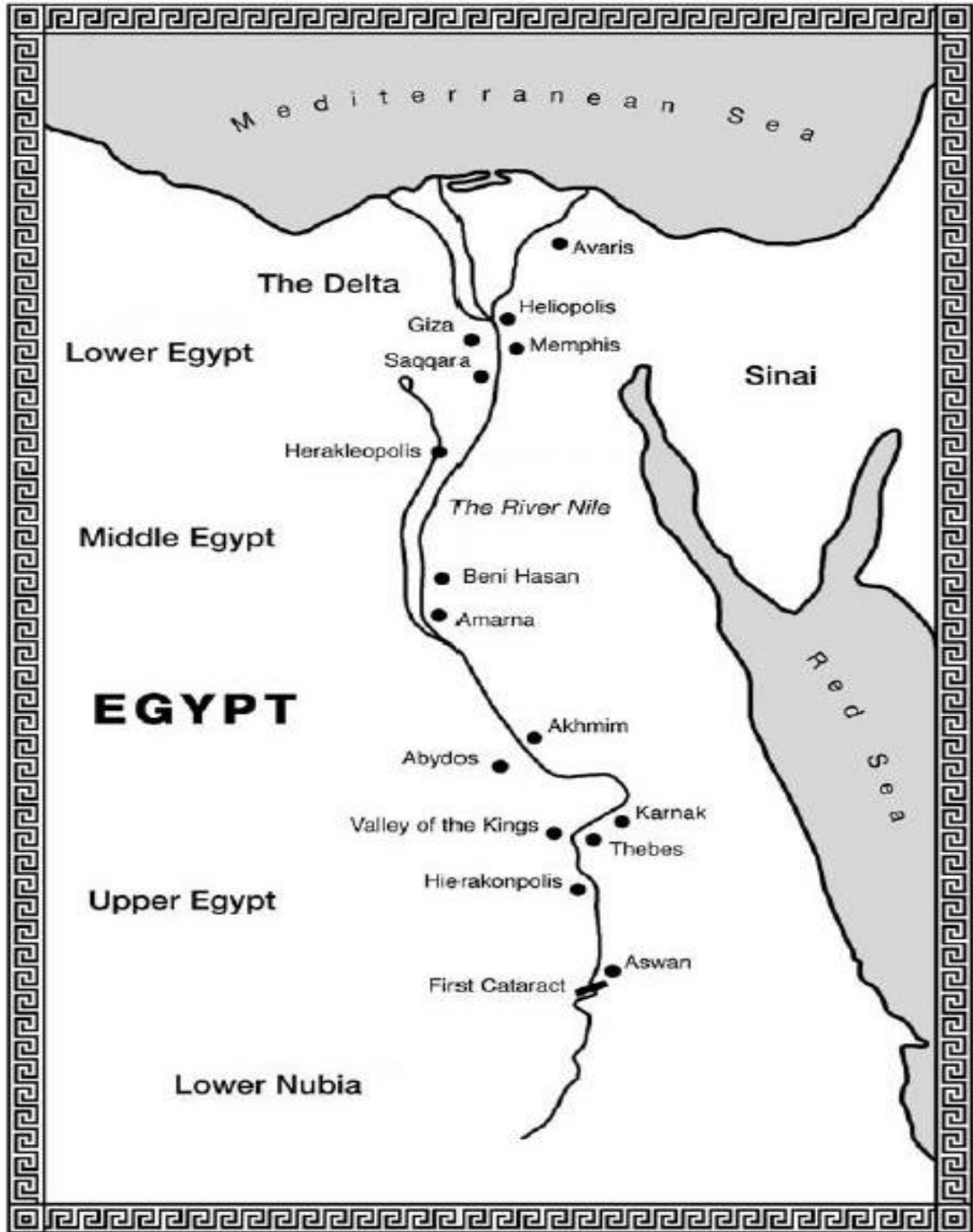
https://www.ancient.eu/Egyptian_Medicine/, [Erişim tarihi: 04.09.2018]

https://www.ancient.eu/article/50/ancient-egyptian-medicine-study--practice/#citation_info, Erişim tarihi: 04.11.2018]

https://www.ancient.eu/Egyptian_Medicine, [Erişim tarihi: 01-01-2019]

EKLER

Ek-1.Görseller

Görsel 1: Eski Mısır haritası. (Kaynak: Bill Price "Tutankamun-Egypt's Most Famous Pharaoh" s.

2, 2007)

Görsel2: Eski Mısırdan döneminden bir protez.

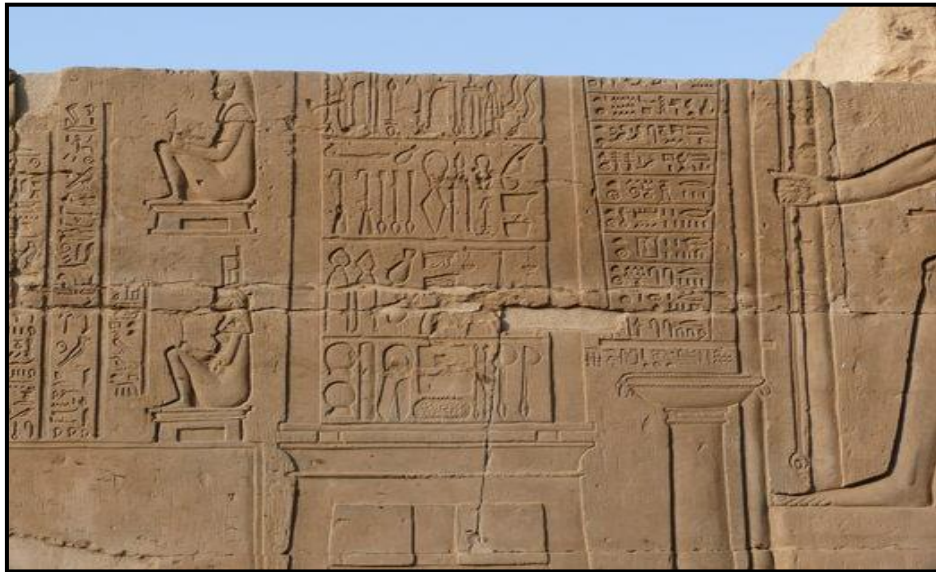
(Kaynak:http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/1022897/insanlik_tarihinin_en_eski_protezi_Misir_da_bulundu.html)

Görsel 3: Diş ağrısı çekenlerin betimi. (Kaynak:<https://www.uniqlmagazine.com/tr/content-details/dis-hekimliginin-iliginc-tarihi.html?I=711>)

Görsel 4:6. Sülale döneminden Ankh-ma-Hor'un Sakkaradaki mastabasından sünnet betimi. (Kaynak:Carole Reeves, "Egyptian Medicine", s. 29)

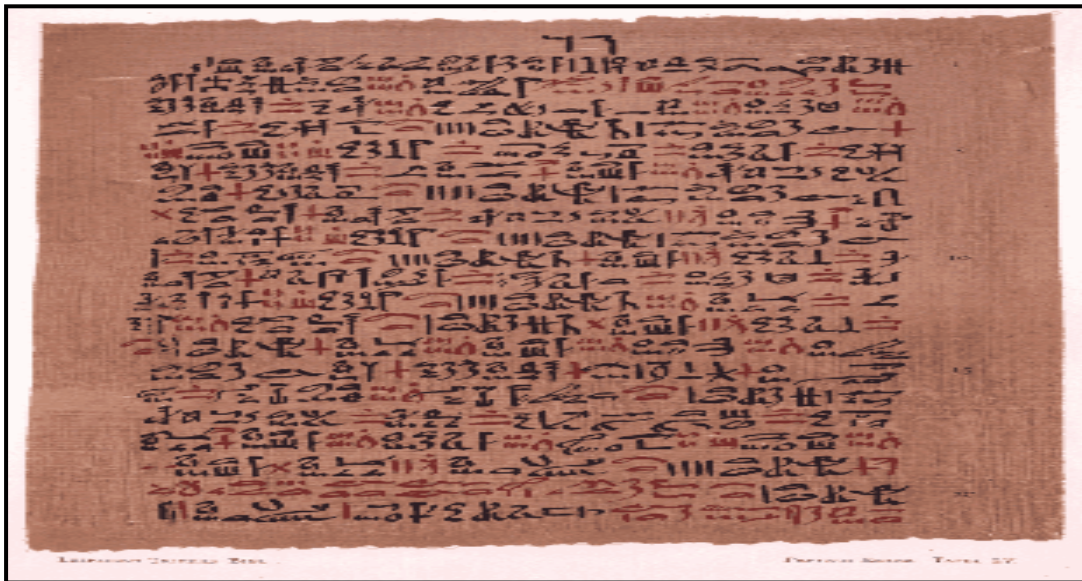

Görsel 5: Kom Ombo Tapınağında betimlenen tıp aletleri. (Kaynak:<https://www.atlasobscura.com/places/temple-of-kom-ombo>)

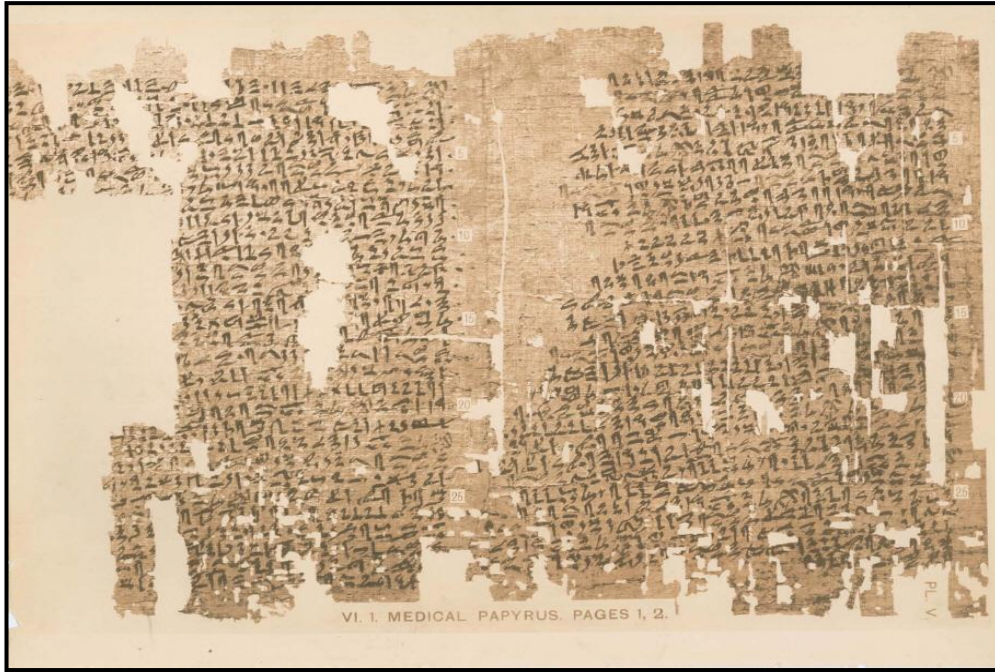

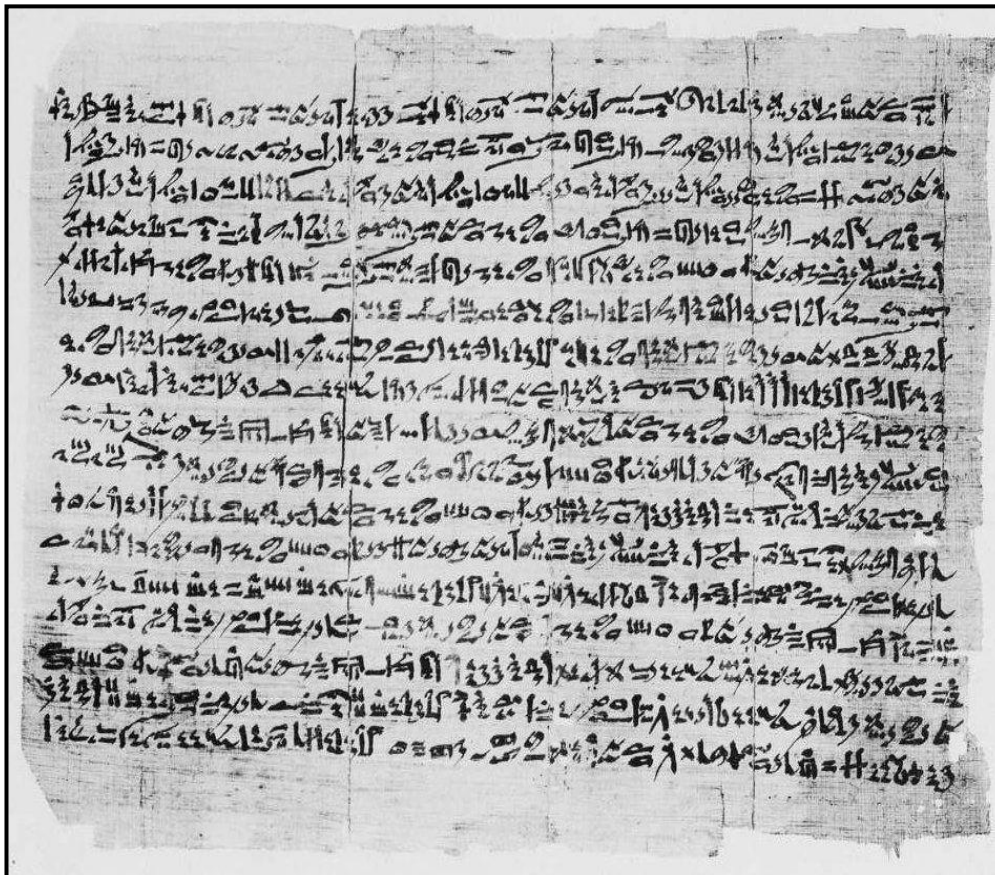
Görsel 6: Tanrıça Sekmet. (Kaynak: <https://gizliimler.tr.gg/Sekmet.htm>)

Görsel 7: Ebers Papirüsünden bir kesit. (Kaynak: <https://gizliimler.tr.gg/Ebers-Papir.ue.s.ue..htm>)

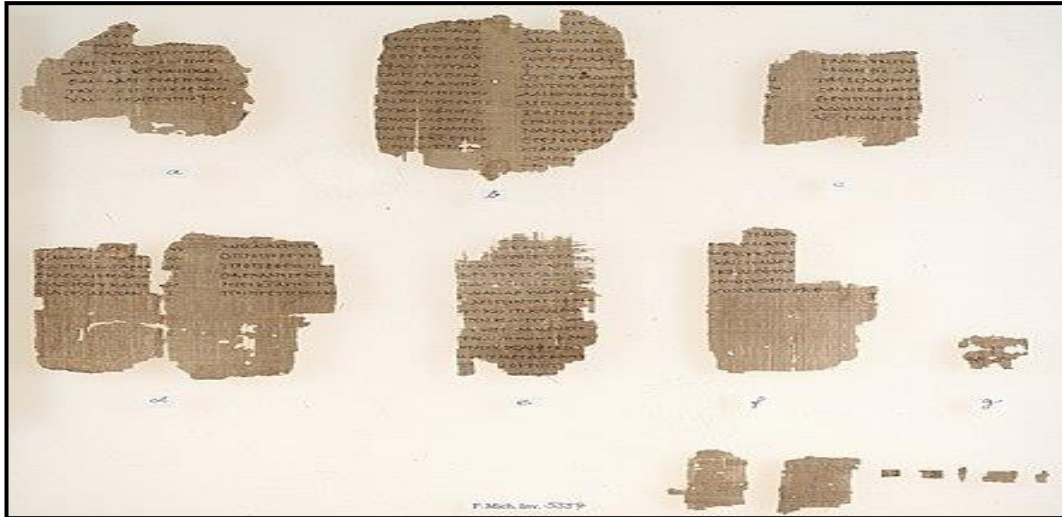

Görsel 8

Görsel 9: Levha 8 ve 9 Kahun Papirüsünden kesitler.(Kaynak:

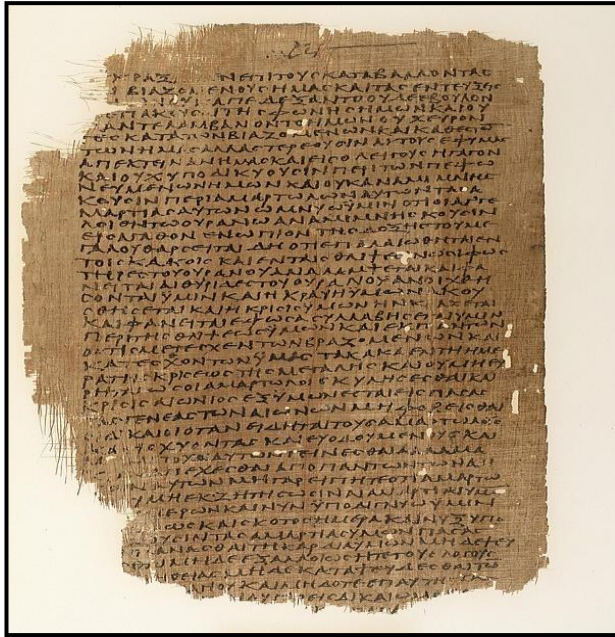
<https://gizliilimler.tr.gg/Kahun-Papir.us.s.ue..htm>)

Görsel 10: Chester Beatty 1

Görsel 11: Chester Beatty 2

Görsel 12: Chester Beatty 3-Levha 10-11-12 de Chester Beatty Papirüslerinden kesitler.

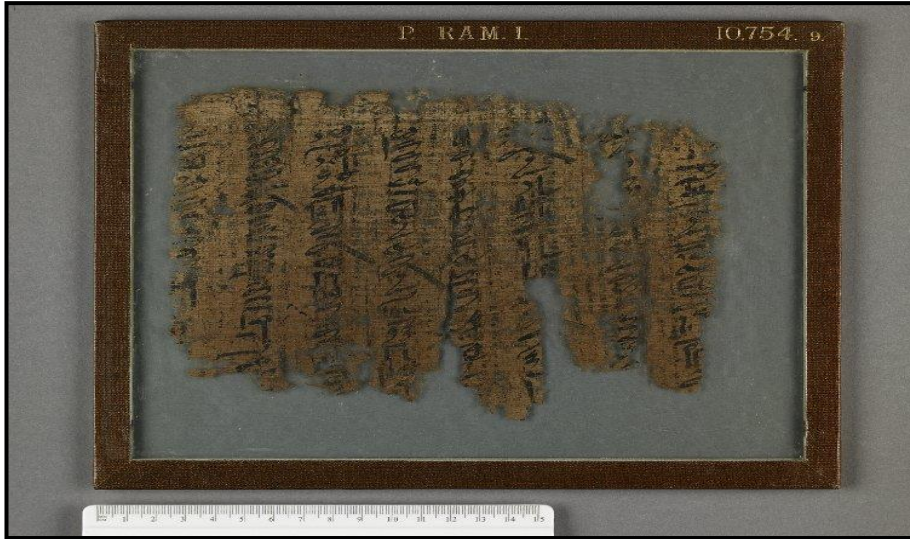
(Kaynak: https://wikiividly.com/wiki/Chester_Beatty_Papyri)

Görsel 13

Görsel 14

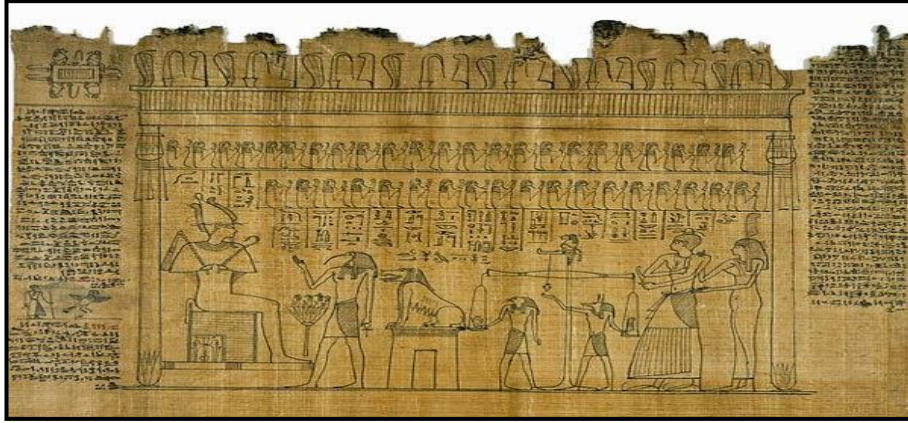
Görsel 15

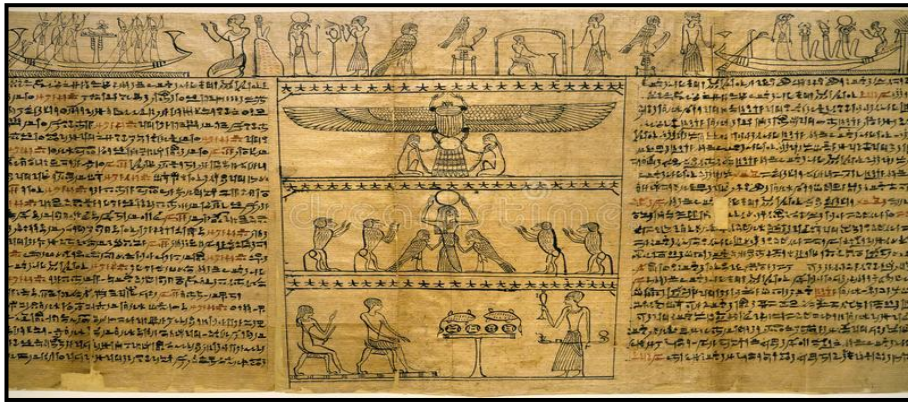
Görsel 16

Levha 13-14-15-16 Ramesseum papürüslerinden kesitler.

(Kaynak:<https://www.britishmuseum.org/>)

Görsel 17: Charlsberg Papirüsü

Görsel 18: Charlsberg Papirüsü (Kaynak:<http://beyinsizler.net/misir-papirusleri-eski-tip-bilgilerine-isik-tutmaya-devam-ediyor/>)

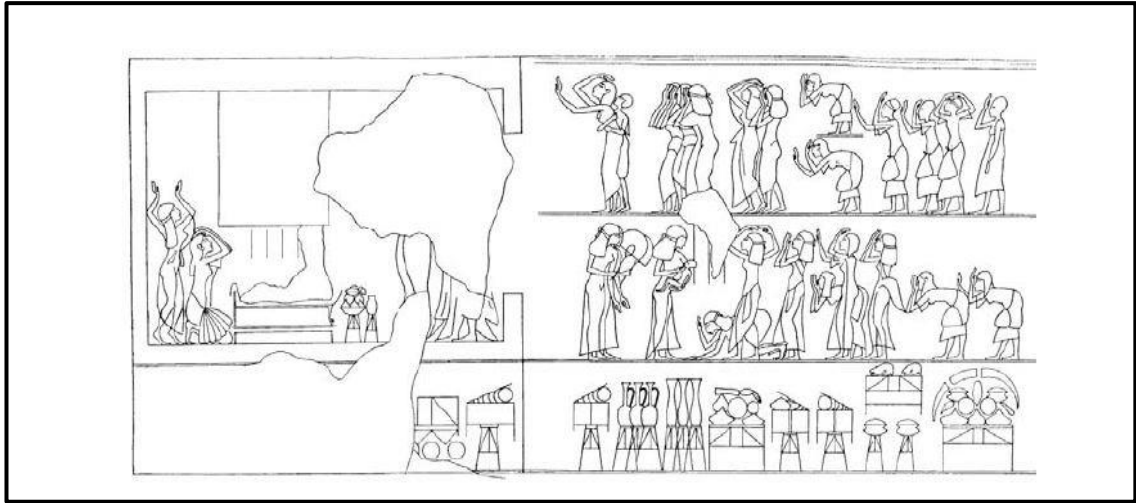
Görsel 19:Londra Medikal Papirüsü

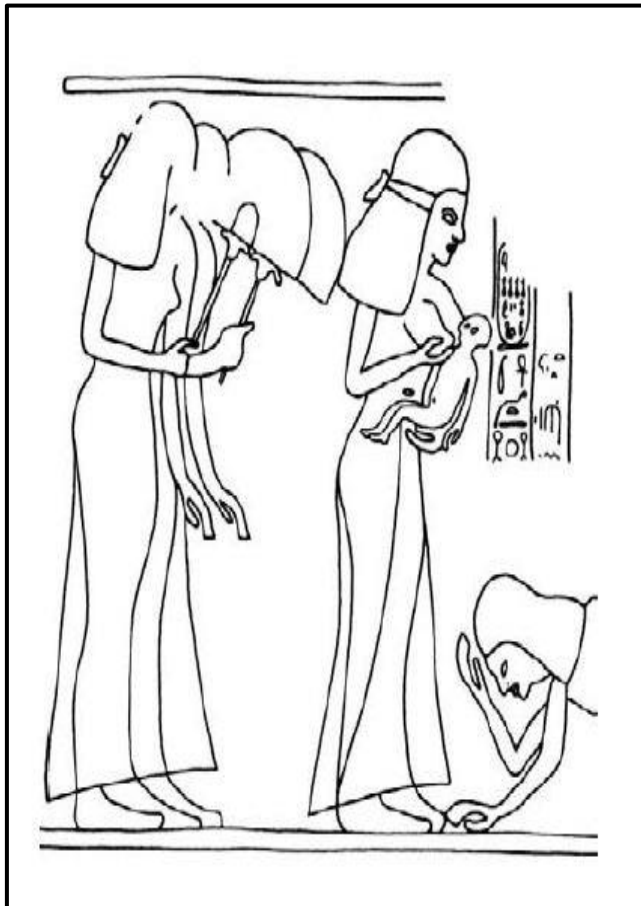
Görsel 20: Londra Medikal Papirüsü

Görsel 21: Londra Medikal Papirüsü-Yukarıdan aşağıya sol-orta ve sağ kesit görüntüleri. (Kaynak: https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?partid=1&assetid=20460001&objectid=110335)

Görsel 22: Amarna Kraliyet Mezarı odasından bir doğum sahnesi. (Kaynak: Causing His Name To Live, *Studies in Egyptian Epigraphy and History in Memory of William J. Murnane*, s. 83, 2009)

Görsel23: Gamma odasından hemşire ve çocuk.(Kaynak: Causing His Name To Live, *Studies in Egyptian Epigraphy and History in Memory of William J. Murnane*, s. 6, 2009)

Görsel24: Karnak Tapınağı. .(**Kaynak:** *Causing His Name To Live, Studies in Egyptian Epigraphy and History in Memory of William J. Murnane*, s. 24, 2009)

Görsel25: Ramesseum Tapınağı (**Kaynak:** *Emily Teeter, "Religion and Ritüel in Ancient Egypt"*, s. 37, 2011)

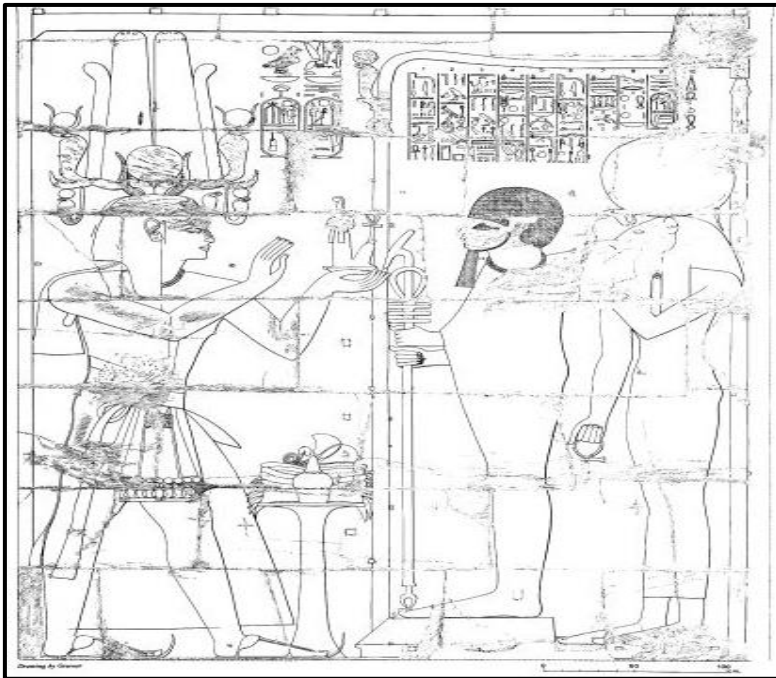
Görsel26: Osirisin kız kardeşleri Neftis (sol) ve İsis (sağ) kanatlı şekilde, kardeşleri Osirisi korurken. Emily Teeter, *“Religion and Ritüel in Ancient Egypt”*, s. 140, 2011)

Görsel27: Kadınların ve çocukların koruyucusu olan cüce tanrı Bes. (Kaynak: Emily Teeter, *“Religion and Ritüel in Ancient Egypt”*, s. 173, 2011)

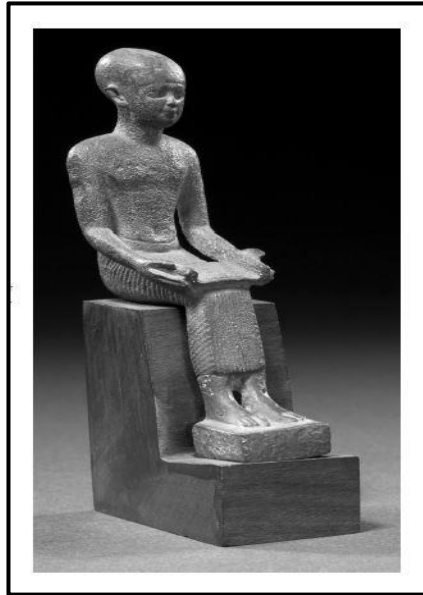
Görsel28: Sağlık cippusu. Tehlikeli hayvanları (Timsah, akrep, aslan, Afrika antilobu ve engerek yılanı) tutarken. Cippusun arkası tanrılara yakarışı içeren dualarla kaplıdır. (Kaynak:Emily Teeter, "Religion and Ritüel in Ancient Egypt", s. 175, 2011)

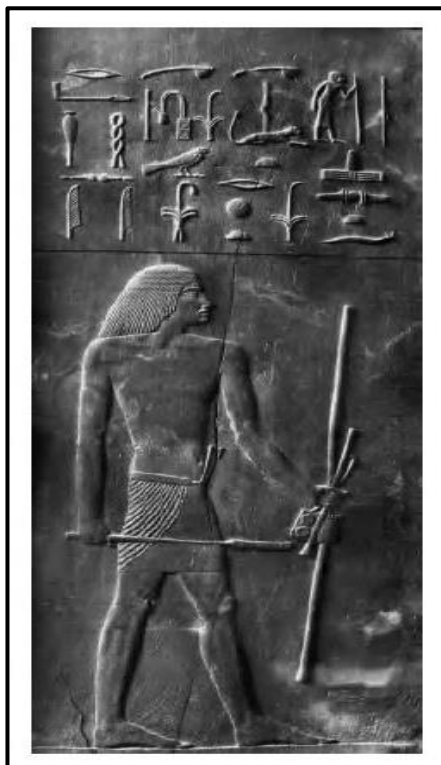
Görsel29: Medinet Habu tapınağının yüksek kapısındaki sahnede dilekleri duyan Ptah ve türbenin içinde görünen Sekmet. (Kaynak:Emily Teeter, "Religion and Ritüel in Ancient Egypt", s. 82, 2011)

Görsel 30:Çocuk sahibi olamayan veya hasta kadınların iyileşmek için tapınaklara bıraktıkları pişmiş topraktan kadınlık organı. (**Kaynak:**Emily Teeter, “*Religion and Ritüel in Ancient Egypt*”, s. 117, 2011)

Görsel 31: Elinde papirüs tutan İmhotep. (**Kaynak:**Emily Teeter, “*Religion and Ritüel in Ancient Egypt*”, s. 98, 2011)

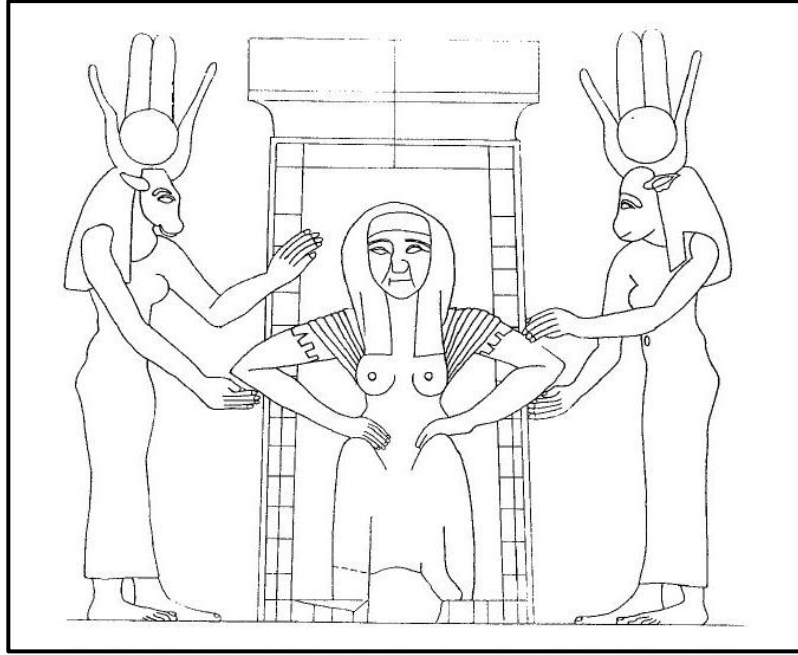
Görsel 32: Diş doktoru HesireninSakkaradaki mezarından ahşap panel. (**Kaynak:**Barry B. Powell, “*Theory and History of the Tecnology of Civilization*”, s., 123, 2012)

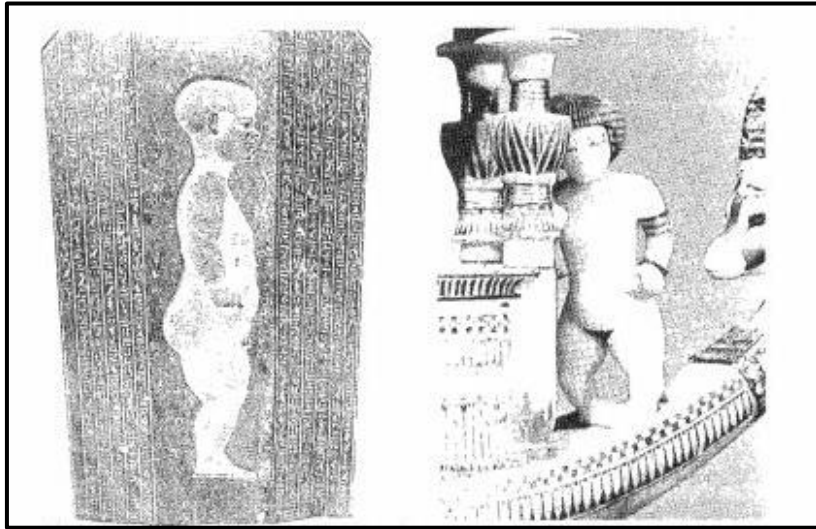
Görsel 33: Karnak Tapınağı (**Kaynak:** Marshall Cavendish, Ancient Egypt and the Near East, s. 19, 2011)

Görsel34: Anubis maskesi takan rahip defin ritüelinden önce mumya üzerinde çalışıyor. (**Kaynak:** Marshall Cavendish, Ancient Egypt and the Near East, s. 33, 2011)

Görsel 35: İki tanrıça doğum tuğlasındaki kadına yardım ediyor. (Kaynak:Bob Brier and Hoyt Hobbs "Daily Life of the Ancient Egypt", s., 284, 2008

Görsel 36: Sağda Tutankamonun mezarından cücelik hastalığını gösteren betim. Solda granit taş üzerinde betimlenen cüce Djehor. (Kaynak:Carole Reeves, "Egyptian Medicine", s. 43, 2001)

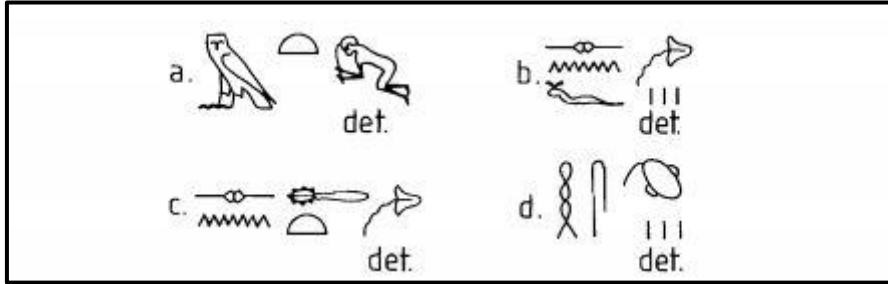
Görsel 37: Kom Ombo Tapınağından doğum tuğlası üzerinde oturan kadınlar. (Kaynak:Carole Reeves, *"Egyptian Medicine"*, s. 20, 2001)

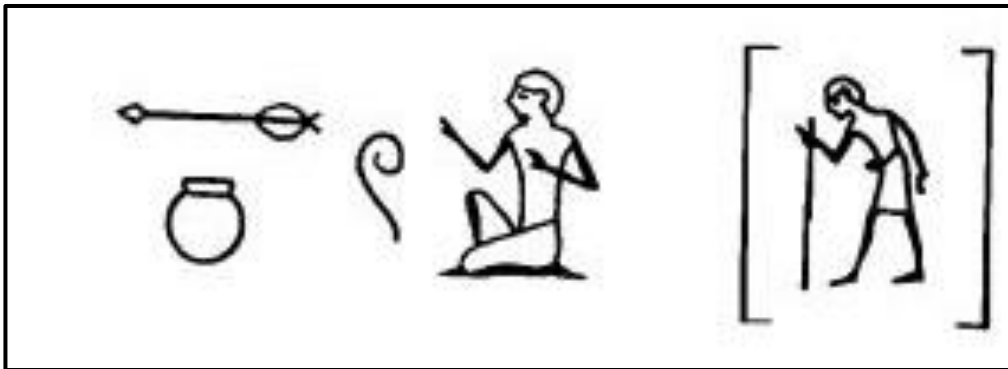
Görsel 38: Kapıcı Rumanın stelinde çocuk felci betimi. (Kaynak:Carole Reeves, *"Egyptian Medicine"*, s. 45, 2001)

Görsel 39: Hastalığın doğasını ifade eden hiyeroglif. (a) yaralanma (b) nefessizlik (c) kırılmış veya çıkmış kemiği ifade eden görsel. (Kaynak:Carole Reeves, "Egyptian Medicine", s. 28, 2001)

Görsel 40: Hastalığın hiyeroglif ile ifade edilmiş betimleri. (a) Tedavisi mümkün olmayan bir hastalığın yada doğal olarak meydana gelmeyen bir hastalık veya kaza. (b) ağızdan gelen kan. (c) Balgam. (d) dışkı.(Kaynak: Carole Reeves, "Egyptian Medicine", s. 27, 2001)

Görsel 41: İlaç kabı ve neşter ile betimlenen "swnw" olarak adlandırılan hekimin hiyeroglif betimi. (Kaynak: Carole Reeves, "Egyptian Medicine", s. 22, 2001)

Ek-2. Tedavide Kullanılan İlaçlar

Akasya	Yaralı uzuvlar için kullanılır. Ayrıca deri yüzeyi içinde (özellikle kabarık et benleri için) kullanılır.
Aloe (Sarısabır)	Göz hastalıkları için; yumuşatıcı ve kan durdurucu olarak kullanılır.
Anason	Gaz giderici (Midedeki gazı alıp rahatlatan)
Antimon Tuzu	Trisülfat; esas olarak göz hastalıkları için kullanılır ayrıca bağırsak parazitlerine karşıda kullanılmaktadır (1985 yılında Waseem R. Elseesy antimon tartarat kullanarak bunu başarılı bir şekilde tedavi etmiştir).
Arpa	Kuru bir tahıl olarak ya da yapıştırıcı macun olarak deri için kullanılır.
Balmumu	Birleştirici madde
Bira	Buğday, arpa ya da hurmadan; 0.14 idrar için ve verimliliğin sembol hastalığı kas iskelet hastalıkları için % 0.12 kadın hastalıkları için kullanılır.
Hint Yağı (Keneotu yağı)	Yumuşatıcı ve gevşetici olarak kullanılır.
Odun Kömürü	Deri hastalıkları için harici uygulanır.
Bakır Tuzu	Harici olarak uygulanan antiseptik (arıtkan) ve kanamayı durdurucu.
Safran	Romatizmal hastalıklar için harici uygulanır.
Hurma Şarabı	Elseesy'e göre antiseptik (arıtkan) olarak kullanılabilen derinin durumu için % 2.73 oranında kullanılır.
Kirpi Yağı	Kelliği tedavi etmek için

Bal	Tüm vücut bozuklukları için, özellikle pansuman malzemelerine sürülerek yara sarmak için kullanılır.
Öküz Karaciğeri	Gece körlüğü ve kansızlık için kullanılır. (A vitamini ve B ₁₂ vitamini açısından zengindir)
Malakit	Bakır karbonat. Göz hastalıkları için ve yara sarmak için kullanılır.

Ek- 3. Eski Mısır'da Tanrı İsimleri:

Ra	Güneş Tanrısı (Teb şehrinde)
Amon	Güneş Tanrısı (Heliopolis şehrinde)
Osiris	Güneş tanrısı
İsis	Ay tanrıçası
Horus	Güneş Tanrısı Osiris'in oğlu, sabah doğan Güneş tanrısı
Neftis	Ölülerin yardımcısı tanrıça
Seth	Karanlıklar tanrısı
Anubis	Ölülerin koruyucu tanrısı
Ptah	Alemi yaratan tanrı
Toth	Bilgelik ve yazı tanrısı

Hathor	Gök, neşe ve aşk tanrıçası
Maat	Güneşin zamanında doğmasını sağlayan, düzen tanrıçası
Sekmet	Savaş ve yıkım tanrıçası
Temu	Tanrıları ve insanları yapan tanrı
Nu	Tanrıların babası, ilkel su kütlesi
Shu	Gökyüzünü oluşturan tanrı
Tefnut	Yağmur ve su tanrısı
Geb	Yeryüzünün ve toprağın tanrısı
Nut	Sonsuzluk Tanrısı
Hapi	Nil'in tanrısı
Sobek	Sular tanrısı
Khepera	Varlık tanrısı
Apis Öküzü	Hayvan başlı tanrı
Bastet	Sevinç ve eğlence tanrıçası

ÖZGEÇMİŞ

KİMLİK BİLGİLERİ

Adı Soyadı : Osman Olgu DÖNMEZ
Doğum Yeri : Kırklareli
Doğum Tarihi : 30.08.1988
E-posta : osmanolgudonmez@gmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lise : Tire Şehit Albay İbrahim Karaoğlanoğlu Lisesi
Lisans : Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Yabancı Dil ve Düzeyi: İngilizce (İntermediate)